

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE ABRAHAM

LIBRI (1) DUO

LIBER PRIMUS.

281 CAPUT PRIMUM.

Libri titulus ac tractandi ratio exponitur : tum quæ utilitas ex Abrahami exemplis petenda sit auctoritate divina, et philosophorum collatione demonstratur.

1. Abraham libri hujus titulus est, quoniam per ordinem hujus quoque patriarchæ gesta considerare animum subiit. De quo nobis moralis primo erit tractatus et simplex. Nam etsi altiori disputatione processus quidam et forma virtutis, et species quædam exprimat : tamen forensia quoque actuum ejus vestigia(2) spectare, virtutis profectus est. Etenim si ea quæ natura ad victum generavit hominum non unius, sed geminæ aut etiam uberioris gratiæ sunt, quanto magis ea quibus epulantur animi, non angusti, sed abundantioris usus, et multiplicis cibi esse æstimari convenit.

2. Non mediocre autem aut otiosum negotium. Etenim cum Dominus Deus noster hunc locupleti benedictionis suæ dote donaverit ; ut ejus gratia provocaret cæteros, institutio corrigeret : Moyses quoque imitandum nobis describeret ; ut corda hominum in vitium labentia, hujus viri contuitu, velut e quodam terreno busto resuscitaret, non perfunctorium debet videri, si nos quoque scrupulosius ejusdem viri versemus vestigia. Nam si sapientes hujus mundi, ut Plato ipse princeps philosophorum, non veram aliquam, sed fictam et adumbratam sibi eam quam legimus πολιτείαν (3) proposuit persequendam (Plato, l. iv de Republ) ; ut doceret qualem rempublicam esse oporteret : atque ita quam nec audierat, nec viderat 282 in aliqua urbe describendam putavit, ut ii quibus hoc munus est, quemadmodum rempublicam regerent (4) institui possent : et si condiscipulus Platonis Xenophon ille Socraticus fictis et ipse rebus personam

(1) Sripti circ. an. 387.

(2) Edit. Am. cum mss. quatuor, forensia quæque Hic autem forensia vestigia, pro morum signis exterioribus sumuntur.

(3) Ita mss. quinque ævi melioris. Alii vero et edit, πάλιν provosuit ædificandam.

A voluit informare sapientis in eo libro quem Κύρου παιδείαν inscribit : ut ex intimo philosophiæ sinu justis regis et sapientis disciplina procederet : quam magis nos non compositam figuram sapientis viri, sed expressam virtutem, et divino institutam magisterio recensere intentius, et vias ejus debemus persequi, quem Moyses ita descripsit, ut retro quodammodo se ipse respiceret ?

CAPUT II.

Devotio Abraham quomodo divini præcepti verbis probata. Quid sit exire de cognatione, quove pacto ejusdem patriarchæ obedientiam Dei promissio secuta sit. Idem, invocato Domino, sibi ob uxoris pulchritudinem timet, cavetque. At Pharaon propter illius raptum castigatus, quantum sit adulterii crimen indicio est : unde Abraham exemplo ad studium devotionis provocamur.

B 3. Magnus plane vir, et multarum virtutum clarus insignibus, quem votis suis philosophia non potuerit æquare. Denique minus est quod illa finxit, quam quod iste gessit, majore ambizioso eloquentiæ mendacio simplex veritatis fides. Itaque cujusmodi fuerit in eo viro devotio, consideremus. Ea enim virtus ordine prima est, quæ est fundamentum cæterarum : meritoque hanc ab eo primam exegit Deus, dicens : *Exi de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui* (Gen. XII, 1). Satis fuerat dixisse *de terra tua*. Ibi enim erat exire de cognatione, exire de paterna domo : sed ideo addidit singula, ut ejus affectum 283 probaret ne forte aut imprudentem cepisse (5) videretur, aut fraus aliquam andatis pararetur cælestibus. Sed sicut coacervanda fuerunt præcepta, ne quid lateret : ita etiam proponenda præmia, ne forte desperaret : Tentatur ut fortis, incitatur ut fidelis, provocatur ut justus (6), meritoque exivit quemadmodum locutus est illi Dominus.

(4) Mss. fere ad unum, rempublicam gererent.

(5) Edit. omnes, ac pauci mss. imprudenter cepisse. Alii vero majori numero et auctoritate, imprudentem cepisse, hoc est, decepisse,

(6) Era. in textu, et Gill. in margine, probatur ut justus.

Et exivit cum eo Loth. (Ibid., 4). Hoc autem quod pro magno inter septem. sapientum dicta celebratur, "Ἐποῦ Θεῶ, id est, Sequere Deum, perfecit Abraham, factoque sapientum (7) dicta prævenit, et secutus Deum exivit de terra sua. Sed quia ante terra ei fuerat alia, hoc est regio Chaldæorum, de qua exivit Thare pater Abrahæ, et in Charram demigravit: et quia secum eduxit nepotem suum, cui dictum fuerat: *Exi de cognatione tua*: consideremus ne forte hoc sit exire de terra sua de hujus terræ, hoc est, de corporis nostri quadam commoratione egredi, de qua exivit Paulus, qui dixit: *Nostra autem conversatio in cælis est (Philip. III, 20)*; et de illecebris et delectationibus corporalibus quas velut cognatas animæ nostræ dixit, quam compati necesse est corpori, donec ejus colligata vinculo adhæret. Ergo exire de conversatione terrena, et sæcularibus oblectamentis et superioris vitæ moribus atque actibus debemus; ut non solum loca, sed etiam nosmetipsos mutemus. Si cupimus adhærere Christo, deseramus corruptibilia. Sunt autem corruptibilia in nobis caro, delectatio, vox obnoxia passionibus corporalibus (8). Per vocem autem passiones intelligimus. Unde quoniam anima nostra διμερής est, hoc est bipertita, et rationale habens et irrationabile, quod dividitur per carnem et delectationis corporalis illecebras, cæterasque passiones corporis: qui justus est vir, rationale animæ suæ ab irrationabili disjungere debet ac segregare. Hoc est enim exire de Charra, tanquam de cavernis quibusdam, et cuniculis, latibulisque egredi. Latere enim criminosæ conscientiæ est. Et nos igitur sequentes Abraham exeamus de latibulis. Si enim filii Abrahæ sumus, opera Abrahæ faciamus; ut luceant opera nostra coram Deo, et coram hominibus. Justus dicit opera sua regi: peccator seipsum occultat, sicut Adam se occultare cupiebat, sed latere non poterat. Paruit itaque Abraham mandato, nec ulla legitur mora intervenisse.

5. *Egressus perambulavit terram usque ad Sichem (Gen. XII, 6)*, quod interpretatione Latina dicitur humerus vel cervix, per quæ executionem præscripti operis intelligimus. Siquidem et infra habemus scriptum: *Supposuit humerum suum ad laborandum (Gen. XLIX, 45)*. Unde per figuram locorum id expressum advertimus, quod devotionem suam sanctus Abraham non solum studio, sed etiam effi-

(7) Sic edit. Rom. ex Vat. cod. a quibus quam minimum abest Regius in quo legitur, *perfecit: factis enim Abraham sapientum, etc.* Reliqui autem mss. et edit., omisso *perfecit*, legunt, *factoque prævenit Abraham sapientum, etc.*

(8) Rom. edit., *obnoxia passionibus corruptibilibus.*

(9) Mss. Vat., Reg. ac Rom. edit. *Et ipse immemor sui.* Non male. Melius tamen alii mss. atque edit. *memor sui*, id est, conditionis et infirmitatis propriæ.

(10) Ita sex mss. melioris notæ. Alii autem atque

A et dixit: *Semini tuo dabo terram hanc (Gen. XII, 7)*. Vide quomodo promisso frequenti tanquam invalidum adhuc informet atque instituat, et ipse memor sui (9) totum Deo deputet, nihil sibi vindicet, Ideo et *aram ædificavit Deo, qui apparuit ei; et recessit inde in montem contra Orientem Bethel (Ibid.)*, surgentem adhuc sibi solem cupiens justitiæ videre. Ideoque non in vallibus, sed in monte tabernaculum sibi locavit, quia Deus montium est, et non vallium.

6. *Et invocavit nomen Domini (Ibid. 8)*. Ubi Bethel, id est, domus Dei, ibi et ara: ubi ara, ibi et invocatio Dei nostri. Non immeritoque processus tantos habuit, quia Deum sperabat sibi auxilio fore. Exercetur athleta Dei, et probatur adversis (10): in desertum abiit, fames incidit, in Ægyptum descendit. Compererat in Ægypto lascivam esse juvenum luxuriam, petulantem cupiditatem, voluptatum intemperantiam. Advertibat inter hujusmodi viros intutam uxoris pudicitiam fore, sibi que conjugis pulchritudinem periculo futurum: monuit uxorem, ut sororem se diceret. Quo docetur non magnopere decorem conjugis quærendum, qui viro necem plerumque gignere solet. Non enim tam pulchritudo mulieris, quam virtus ejus et gravitas delectat virum. Qui suavitatem quærit conjugii, non superiorem censu ambiat, quam necessitates non teneant maritales (11): si non monilibus ornata, sed moribus. Offendit plerumque virum, si se uxor nobiliorem noverit. Hæc proxima superbiæ sunt. Sara non facultatibus ditior, non genere splendidior erat; ideo virum imparem non putabat, ideo quasi parem gratia dilligebat, ideo non censu est retenta, non parentibus, non propinquis, sed virum proprium quocumque pergeret, sequebatur: externa adiit, sororem se ejus asseruit, contenta si ita esset necesse, se periclitari pudore, quam virum salute. Ut tueretur maritum mentita est germanitatem; ne insidiatores pudoris ejus tanquam æmulum, et vindicem uxoris necarent. Denique simul ut viderunt illam Ægyptii, admirati quod speciosa esset valde, induxerunt illam ad regem suum, et cum Abraham bene egerunt, tanquam fratrem ejus quæ placuisset regi, honorantes.

7. *Afflixit autem Dominus Pharaon afflictationibus magnis et sævissimis, et domum ejus propter Saram uxorem Abræ (Gen. XII, 17)*. Magnum testimonium documentumque castitatis tuendæ (12). Locus ita hortatorius, ut unusquisque se castum præbeat,

edit. *et duratur adversis. famem incidit.*

(11) Edit. omnes, *non tam superiorem censu ambiat, quam necessitates non terreant maritales: non monilibus, etc.* Vocula tam deest Am. et mss. omnibus. Sed hi fere ad unum nostræ lectioni adstipulantur. Porro quod legunt, *quam necessitates non teneant maritales*, ita interpretare ac si diceretur, quæ ob divitias insolescens conjugalis necessitudinis seu conjunctionis leges recuset observare.

(12) Ita quinque mss. probatoris notæ. Alii vero et edit., *castitatis. Intuendus locus. uxorem incestet.*

alienum non affectet thorum, nec latendi spe, aut A faciendi impunitate alienam uxorem incessat (13), non incuria aut stultitia provocetur mariti, aut absentia longiore. Adest præsul conjugii Deus quem nihil lateat, nullus evadat, nemo irrideat : vicem absentis mariti tuetur, servat excubias, imo sine excubiis deprehendit reum antequam 285 faciat quod paraverit ; in animis singulorum, in mentibus universorum crimen agnoscit. Et si maritum adulter fefelleris, non fallis Deum : et si maritum evaderis, et si iudicem fori luseris, non evadis iudicem totius mundi. Ille gravius ulciscitur injuriam inopis, contumeliam imprudentis mariti. Major est enim injuria auctorem, quam custodem thalami spretum et non consideratum.

8. Ipse quoque Pharaon, licet rex Ægyptiorum B quem et insolentia regalis potentiae supinaret, et Ægypti lascivia atque luxuries a studio castitatis abduceret, vocavit Abraham, et arguit eum dicens : *Quid hoc fecisti mihi? Quare non dixisti mihi quia uxor tua est : sed dixisti mihi quia soror tua est : et sumpseram eam mihi uxorem? Et nunc esse mulier tua ante te (Ibid. 18, 19).* Etsi natura ferus ac barbarus, tamen significat etiam exteris ac barbaris moribus (14) esse curam pudoris, et adulterii etiam sibi crimen cavendum. Qui prætendit ignorantiam, condemnat intemperantiam. Nec mirum si barbarus jus novit naturæ : muta animalia quæ nullis tenentur legibus, sunt tamen (15) aliqua quæ non solum paribus suis copulæ servent fidem, verum etiam coitus unius castitatem custodiant. Ita major lex naturæ, quam legum præscriptio est. Non mirum C ergo si et iste Ægyptius rex Deum timuit, qui hominem non timebat, et pœnam solvit adulterii, qui nullis reus tenebatur legibus : statimque ubi alienam esse cognovit uxorem, non solum marito reddidit, verum etiam prosecutores dedit qui deducerent eum ; ne quis de populo barbaro irrogaret violentiam vel peculio viri, vel uxoris pudori.

9. Pulcherrimus est hic locus ad incitandum studium devotionis, quod is qui Deum sequitur tutus semper est. Et ideo Deum præferre debemus omnibus, nec patriæ contuitus, nec parentum filiorumque gratia, nec uxoris contemplatio nos revocare debet ab executione præceptorum cœlestium ; quia Deus nobis omnia illa largitur, et potens est servare quæ donat. Itaque magnum exemplum devotionis Abrahamæ, quod cum uxore speciosa descendit in Ægyptum. Erat quidem justo viro cura conjugalis pudicitiae : sed majus erat studium matrandæ

devotionis, ne prætulisse custodiam thori mandatis videretur cœlestibus. Itaque quoniam propter Deum contempsit omnia, recepit a Deo multiplicata omnia : sed primam Deus pudicitiae tribuit remunerationem, quam gratam sciebat conjugii. Nam quia studio obeundi cœlestis oraculi (16) uxorem quoque in periculum deduxit pudoris, etiam castimoniam conjugii defendit.

286 CAPUT III.

De cæteris Abrahamæ virtutibus, nimirum de prudentia ejus in rescindendis rixarum causis, justitia in dividendo, ubi et de imprudentia Loth amœnis utilia postponentis, ejusque pœna : tum de patrii in ipsum charitate, pietate in Deum, continentia in victoria, et mercedis a Deo propositæ electione ; ac tandem de accepto futuræ posteritatis et Christi nascituri promisso.

10. Primas igitur partes sibi justo ordine vindicavit devotio. Videamus et cæterarum virtutum gratiam. Mulcebatur sanctus Abraham nepotis præsentia cui patrium affectum exhibebat. Incidit rixa inter servulos nepotis et patrii. Advertit prudentior servulorum dissensionibus dominorum concordiam solvi solere, amputavit fibram discordiæ (17), ne contagium serperet. Tolerabilius enim putavit ut copula sequestraretur, quam gratia dirimeretur. Quod te facere oportet, si forte hujusmodi aliquid incidere, ut seminarium dissensionis auferas. Neque enim tu fortior quam Abraham. Ille declinanda censuit, non despicienda servulorum jurgia. Et si tu fortior, cave ne alter infirmior qui aurem præbeat servulorum susurrus. C Frequenter indivisa servitia inter parentes discordiam serunt. Divide potius, ut maneat amicitia. Indivisa domus duos non sustinet. Nonne melius est emigrare cum gratia, quam cohabitare cum discordia ?

11. Ipsa quoque cujusmodi esse debeat divisio, patriarchæ edocet. Firmior dividat, infirmior eligat, ne habeat quod queratur. Electionis enim suæ partem non poterit calumniari. Non residet occasio resiliendi cui datur optio eligendi, nec divisor gravatur. Nam quo prudentior, eo cautior ; ut nec in divisione circumscribatur, nec in electione fraudetur.

12. Divisit Abraham, quia non capiebat, inquit, D illos terra habitare simul (Gen. XIII, 6), quia nimium divites erant. Sæculare vitium ut divites terra non capiat. Nihil enim satis est divitum cupiditati. Quando ditior quis fuerit, tanto avidior ad possidendum est. Extendere agri terminos

(13) Edit., *alienam uxorem incestet*. Quidam mss. *incesset* ; potiores ut nos in textu.

(14) Mss. aliquot, *externis ac barbaris erroribus*.

(15) Edit. omnes, *licet nullis constringantur legibus, sunt tamen*, etc. Mss. duo, *quo nullius sunt, amen*, etc. Alii ut in contextu.

(16) Reg. ms. *obeundi solvendique volum cœlestis oraculi*. Et post pauca, ubi complures mss. et edit. omnes legunt *castimoniam* ; ibi Corb. et alii aliquot habent *castimonium*. Nec forsitan male : legitur

enim apud Augustinum in psal. xxix, num. 13, *sanctimonium* pro sanctimonia, vel sanctimonialium professione. Porro non defuere qui Abrahamum proditi uxoris Saræ pudoris accusarent ; quem tamen recte SS. Patres defendunt ; scilicet Ambr. hoc in libro ; Aug. cont. Faustum. lib. xxii, c. 33, et Quæst. 26 super Gen. et alibi ; Hier. de Trad. Heb. in Gen. ; Theodor. Quæst. 62 in Gen., et alii plures.

(17) Mss. non pauci, *amputavit fimbriam discordiæ*.

cupit, et vicinum excludere. Numquid hujusmodi Abraham? Minime, quamvis in principio et ipse imperfectior. Unde enim perfectio ante adventum Christi? Nondum venerat qui diceret: *Si vis perfectus esse, vade, vende omnia tua, et da pauperibus, et veni, sequere me* (Matth. xix, 21). Tamen ut minime avarus electionem offert, ut justus disensionem amputat. *Non sit, inquit, rixa inter me et te, et inter pastores meos et pastores tuos, quia homines nos fratres sumus. Nonne ecce tota terra ante te est? Discede a me: si tu in sinistram, ego in dexteram: vel si tu in dexteram, ego in sinistram* (Gen. xiii, 8, 9).

13. *Et levavit oculos Lot* (18), *et elegit irriguam regionem*, 287 *inquit, Jordanis, quia tota rigabatur, et erat sicut paradisus Dei* (Ibid. 10). Plerumque possessiones obveniunt hæreditariæ, aliæ utiliores, aliæ amœniores. Non utique in portione secundæ sunt (19). Nam incipit minui singularum meritum. Sed si non queunt partes de utilioribus convenire, conferantur amœnæ utilioribus. Diversa hominum ingenia sunt: alios utilia, alios amœna delectant. Infirmior amœniora eligit, utiliora fastidit. Villicus nonnunquam utilis est, vel actor agri (20) confertur urbano. Si insipiens sit elector aut cocum eligit, aut vocalem (21) quem venustioris gratiæ putat, refutat utiliorem. Plerumque etiam ubi fructus non impares sunt (22), prudentior amœniora declinat. Cito invidiam movent, cito in se excitant mentem avari. Hic tamen nihil dixit Scriptura de eo quod alia pars utilior, alia amœnior fuerit; ne studio (23) Abraham cepisse oculos adolescentis videretur. Amœnam partem unam descripsit, non addidit alteram utiliorem. Necesse erat ut de tota regione duas partes faceret: deinde præsentia, non absentia dividebat. Una regio capere utrumque non poterat. Quod potuit summæ esse justitiæ, electionem obtulit.

14. Lot amœnam eligit, quæ cito prædonum oculos incurrit. Hinc bellum inter reges, adversariorum victoria, incolarum captivitas. Itaque etiam Lot infirmioris consilii pretium luit, non terrarum infecunditate, sed amœnitatis invidia deceptus, ut etiam ipse captivus abduceretur; quoniam vitio servilis nequitiae a potiore deflexerat (24), et par-

(18) Hic tantum differunt inter se mss. et vet. edit. in voce *irriguam*, pro qua solus Corb. cum vet. edit. habet, *irrigua*. Rom. autem edit. ita reposuerat, *Et elevavit oculos suos Lot, et elegit irrigua (regionem scilicet Jordanis), quia tota, inquit, irrigabatur, antequam everteret Deus Sodomam et Gomorrhā, sicut paradisus Dei*. Sed ab omnibus nonnihil discrepant LXX. Sic enim illi: *Καὶ ἐπάρας Ἀὐτὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ἐπεὶ οὖν πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου ὅτι πᾶσα ἦν ποτιζομένη, πρὸ τοῦ καταστρέψαι τὸν Θεὸν Σόδομα καὶ Γόμορρά ὡς ὁ παράδεισος τοῦ Θεοῦ*. Cum iisdem hoc loco Vulg. satis convenit, quam consule.

(19) Subobscura locutio, quam tamen idem hic valere existimamus, ac *felices* sive *commodæ*; ut sit sensus: Non sat commodæ sunt in divisione hujusmodi possessiones; quia minuitur meritum

tem flagitiosissimorum elegerat; Sodoma enim luxuria atque lascivia est. Ideoque declinatio Latina interpretatione dicitur Lot, quod is vitia eligit qui a virtute declinat, et ab æquitate deflectit.

15. Quo comperto Abram numeravit servulos suos vernaculos (Gen. xiv, 14); et cum trecentis decem et octo viris adeptus victoriam, liberavit nepotem. Probatur divisionis affectus, quando sic amabat nepotem, ut pro eo nec belli declinaret periculum. Quid est, *numeravit*? Hoc est, elegit. Unde illud non solum ad scientiam Dei refertur, sed etiam ad gratiam justorum, quod in Evangelio dixit Dominus Jesus: *Et capilli vestri omnes numerati sunt* (Luc. xii, 7). Cognovit autem Dominus qui sunt ipsius: eos autem qui non sunt ipsius, non dignatur cognoscere. Numeravit autem trecentos decem et octo, ut scias non quantitatem numeri, sed meritum electionis expressum. Eos enim adscivit, quos dignos numero judicavit fidelium, qui in Domini nostri Jesu Christi passionem crederent. Trecentos enim τ trecentos Græca littera significat, decem et octo autem summam εν exprimit (25). Fidei ergo merito Abraham vicit, non populo exercitu. Denique eos quibus quinque regum arma cesserunt, cum paucis egressus vernaculis triumphavit.

16. Sed qui vincit non debet sibi arrogare victoriam, sed deferre Deo. Hoc Abraham docet, qui triumpho factus humilior est, non superbior. 288 Sacrificium denique obtulit, decimas dedit; ideoque ei Melchisedech qui interpretatione Latina dicitur *rex justitiæ*, rex pacis, benedixit: *Erat enim sacerdos summi Dei* (Gen. xiv, 18, 19). Quis est rex justitiæ sacerdos Dei, nisi cui dicitur: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* (Psal. cix, 4), hoc est, Dei Filius, sacerdos Patris, qui sui corporis sacrificio Patrem nostris repropitiavit delictis.

17. Quantum autem illud quod de præda victoriæ nihil voluit contingere, nec oblatum sumere? Minuit enim fructum triumphi mercedis susceptio, et beneficii arrodit gratiam. Plurimum enim refert utrum pecuniæ, an gloriæ dimicaveris: alter mercenarii loco ducitur: alter dignus habetur conservatoris gloria. Jure sanctus de præda usurpare aliquid vel oblatum recusat, ne dicat qui dedit:

utiliorum, quod sint minus amœnæ, et amœniorum, quod sint minus utiles.

(20) Actor agri idem est ac rusticus œconomus.

(31) Vocalis hic dicitur vel qui scite canit, vel moderandæ vocis pronuntiationisque magister, quem etiam phonascum vocitabant.

(22) Sic locum restituimus ex mss. Corb., Colb. et Maz., cum in aliis, non secus ac in edit. omnibus legere sit, *ubi fructus impares sunt*.

(23) Studio, hoc est de industria, seu dedita opera.

(24) Mss. duo, *a prudentiore deflexerat*; unus, *haud prudentior deflexerat*.

(25) Ita edit. Era. ac Rom. At Am. et Gill. cum mss. Torn., Theod. et Reg. *summam εν exprimit nomen fidei*. Cod. vero Corb. Long. Colb. et Maz. *summa Jesu exprimit nomen*.

quia ego divitem feci eum; hoc solum sibi satis esse testatur, quod pastui præliantium juvenum profecisset. Dicit aliquis (23, q. 5, c. *Dicat aliquis*): Cum ipse vicerit, quomodo dicit ad regem Sodomorum, Nihil sumam abs te; cum præda utique in potestate victoris fuerit? Docet militarem disciplinam, ut regi serventur omnia. Sane iis qui secum fissent in adjumentum fortasse sociati, partem emolumenti tribuendam asserit tanquam mercedem laboris.

18. Ideoque quoniam sibi mercedem ab homine non quæsit, a Deo accepit, sicut legimus scriptum; quia *post hæc verba factum est verbum Domini ad Abram in visu dicens: Noli timere Abram, ego protegam te, merces tua multa erit valde* (Gen. xv, 1). Non est serus ad remunerandum Dominus, et cito promittit, et multa largitur; ne infirmos animos per dilationem aliquam subeat pœnitentia contempsisse præsentia: et velut quadam usuraria largitate compensat, ut uberiora restituat ei qui captus non fuerit oblatione præsentium.

19. Ab ipso quoque Domino mercedem quam postulet, consideremus. Non divitias ut avarus exposcit, non longævitatē vitæ istius, ut meticulous mortis, non potentiam; sed dignum quærit sui hæredem laboris: *Quid mihi, inquit, dabis? Ego autem dimittor sine filiis* (Ibid. 2). Et infra: *quia mihi semen non dedisti, vernaculus meus mihi hæres erit* (Ibid. 3). Discant ergo homines conjugia non spernere, nec sibi sociare impares: ne hujusmodi suscipiant liberos, quos hæredes habere non possint; ut vel transfundendæ hæreditatis contemplatione, si nullo contuitu pudoris moventur, digno studeant matrimonio.

20. Sed si Abrahæ sententia ad corrigendum minus proficit, accipe oraculum Dei hujusmodi condemnantis hæreditatem: *Non erit, inquit, hæres tuus hic: sed alter qui exierit de te, ille hæres tuus erit* (Ibid. 4). Quem dicit alterum? Peperit enim et Agar filium Ismael, sed non ipsum dicit, sed dicit sanctum Isaac. Et ideo addidit: *Qui exierit de te*. Ille enim vere exivit ex Abraham, qui legitimo conjugio procreatus est. Sed per Isaac legitimum filium, illum verum legitimum possumus intelligere **289** Dominum Jesum Christum, quem in principio Evangelii secundum Matthæum Abrahæ filium legimus (Matth. i, 1), qui verum se Abrahæ gessit hæredem, auctoris illuminans successionem, per quem Abraham respexit in cælum, et splendorem posteritatis suæ agnovit non minus illustrem, quam stellarum cælestium fulget claritas. *Sicut enim stella differt a stella in claritate ita et resurrectio mortuorum* (I Cor. xv, 41, 42). Apostolus dicit. Eo quod resurrectionis suæ donans consortia,

(26) Edit. omnino omnes, quia posterioribus. Contra mss. omnes, quia superioribus. Melius, ut per se quisquis satis intelliget.

(27) Sic mss. omnes. Edit. autem, ut filium fa-

homines quos mors solebat terris abscondere, regni cælestis fecit esse participes.

21. Quomodo autem Abrahæ propago diffusa est, nisi per hæreditatem fidei, per quam cælo comparatur, conferimur angelis, æquamur stellis? Ideo ait: *Sic erit semen tuum* (Gen. xv, 5). Et *credidit, inquit, Abraham Deo* (Ibid. 6). Quid credidit? Christum sibi per susceptionem corporis hæredem futurum. Ut scias quia hoc credidit, Dominus ait: *Abraham diem meum vidit, et gavisus est* (Joan. viii, 56). Ideo *reputatum est illi ad justiam*, quia rationem non quæsit, sed promptissima fide credidit. Bonum est ut rationem præveniat fides; ne tanquam ab homine, ita a Domino Deo nostro rationem videamur exigere. Etenim quam indignum ut humanis testimoniis de alio credamus, Dei oraculis de se non credamus! Imitetur ergo Abraham, ut hæredes simus terræ per justitiam fidei, per quam ille mundi hæres factus est.

CAPUT IV.

Abraham ab adulterii crimine ob susceptum ex ancilla filium defenditur: nempe quod ab humana fragilitate non esset immunis, et tunc Chaldæorum superstitiones vix reliquisset: deinde quod in legem utpote necdum latam non peccaverit: postea quod non libidine, sed amore prolis inductus sit, ubi multa contra adulterium disputantur: defenditur ultimo quod illud ipsum mysterium, non peccatum, fuerit. Ad extremum quæritur an decuerit circumcisionem institui postea revocandam, et minimum in se perfectionis continentem.

22. Sed fortasse dicat aliquis: Quomodo Abraham nobis imitandum proponis, **290** cum de ancilla suscepit filium? Aut quid sibi vult hoc esse, ut tantus vir huic errori fuerit obnoxius, cujus tanta opera miramur? Et ideo ne quodam more navigantium locum hunc quem plerique vadosum putant, declinasse videamur, rationem ejus explanare cordi est. Non abnuo quod Abraham de ancilla suscepit filium; ut cognoscas quoniam non superioris cujusdam naturæ ac substantiæ fuit Abraham, sed unus e numero et fragilitate universorum hominum. Denique et de regione Chaldæorum vocatus est, quos superstitioni vanæ intentos esse magis quam cæteros accepimus, et ideo majorem invenit gratiam apud Deum, quia superioribus (26) renuntiavit, ad priora se extendit, ut sequeretur Deum. Propositus est enim ad imitandum tibi, ut et tu advertas quod si peccatis renunties, possis emereri Domini misericordiam.

23. Movere tamen aliquos potest, quod jam cum Deo loquebatur, et ad ancillam introivit, sicut scriptum est: *Quia dixit Sara ad Abram: Ecce conclusit me Dominus ut non pariam: intra ergo ad ancillam meam, ut filios facias ex illa* (27) (Gen. xvi, 2, 32, q. 4, c. *Dixit Sara* (28). Et ita factum est. Sed consideremus, primum quia Abraham

cias ex illa. LXX Interp., ἵνα τεκνοποιήσωμαι ἐξ αὐτῆς. Sic legitur in multis cod. scriptis: tamen in quibusdam invenire est τεκνοποίησις. Vide Nobil. in eadem verba.

ante legem Moysis et ante Evangelium fuit : nondum interdictum adulterium videbatur (28). Pœna criminis ex tempore legis est, quæ crimen inhibuit : nec ante legem ulla rei damnatio est ; sed ex lege. Non ergo in legem commisit Abraham, sed legem prævenit. Deus in paradiso licet conjugium laudaverit (*Gen. 11, 24*), non adulterium damnaverit. Non vult enim mortem peccatoris, et ideo quod præmii est pollicetur : quod pœnæ, non exigit. Mavult enim mitibus provocare, quam terere sævicibus. Et tu peccasti cum gentilis esses, habes excusationem : venisti ad Ecclesiam, audisti legem : *Non adulterabis* (*Exod. 20, 14*), jam excusationem delicti non habes. Tamen quoniam cum his mihi sermo est, qui ad gratiam baptismatis nomen dederunt, si quis tantum crimen fecit, sciat sibi tribuendam veniam ; sed quasi ei qui crimeu commiserit, in reliquum tamen abstinendum noverit. Denique illi adulteræ quæ in Evangelio obtulerunt scribæ Pharisæorum (29), **291** ignovit quidem Dominus superiora, sed ait : *Vade et amodo vide ne pecces* (*Joan. 8, 11*). Quod cum illi dicit, tibi dicit. Fecisti gentilis adulterium, fecisti catechumenus ? Ignoscitur tibi, remittitur tibi per baptismum. Vade, et post hæc vide ne pecces. Habes unam Abrahæ defensionem.

24. Secunda illa est, quod non ardore aliquo vagæ succensus libidinis, non petulantis formæ captus decore, ancillæ contubernio conjugalem post-

(28). Nonnulli occasionem ex his verbis arripuerunt, ut Ambrosium perperam de adulterio sensisse calumniarentur. Atqui certum est sanctum doctorem constanter docuisse prohibitum fuisse adulterium lege naturali, eamque legem a nemine ignorari (puta invincibiliter) unquam potuisse. Id quidem tum ex aliis ipsius operibus cognoscere est, tum ex hoc ipso libro liquido constat. Etenim ubi narrat quemadmodum Pharaon Saram quam in palatium abductam uxorem ducere cogitabat, postquam conjugatam esse cognovit, Abrahamo restituit, ita loquitur : *Etsi natura ferus ac barbarus tamen significat... et adulterii crimen sibi esse cavendum. Qui præterdit ignorantiam, condemnat intemperantiam. Nec mirum si barbarus jus novit naturæ... Ita major lex naturæ, quam legum præscriptio est.* Neque vero putandum est hæc de solo adulterio quo uxor aliena polluitur, esse intelligenda. Nam præterquam quod generalia verba sunt, proindeque ad unam adulterii speciem non restringenda. vir sanctus hoc ipso capite asserit quod mulieri non licet, viro non licere : etc. **7** : omnes viri mulierisque concubitus nulla legitimi matrimonii sorte celebratos habere suam culpam. Itaque dicendum existimamus eum ideo scripsisse adulterium ante latam Moysis legem non visum fuisse interdictum, ut significaret illis temporibus eam circa adulterium ignorantiam exstitisse, quæ etsi non omnino culpam tolleret, haud mediocriter tamen illam minueret, id est, vincibilem ignorantiam. Nemo enim negaverit istam in jure naturali posse inveniri, et excusare, ut aiunt celebriores theologi, sin minus a toto, saltem a tanto ; eamque esse de qua scriptum sit *Luc. 12, 48* : *Qui autem non cognovit, et fecit digna plagis, vapulabit paucis.* Et hoc sufficiebat cum ad excusandum Abrahamum apud eos quos alloquebatur, qui eadem perpetra-

A habuit thorum, sed studio quærendæ posteritatis et propagandæ sobolis. Adhuc post diluvium raritas erat generis humani : erat etiam religionis, ne quis non reddidisse debitum videretur naturæ. Denique et Lot sancti filiæ hanc causam quærendæ posteritatis habuerunt, ne genus deficeret humanum ; et ideo publici muneris gratia privatam culpam prætexuit (30). Nec otiosum est quod uxor auctor facti inducitur ; ut excusetur maritus, ne vago raptus errore credatur : simul ut discant mulieres diligere viros, nec agitari vana suspicione pellicatus, aut invidere privignis, si ipsæ liberos non susceperint. Uxori bonæ cordi erat excusare apud virum sterilitatem suam ; et ne causa esset viro quod is liberos non haberet, suadet ut intraret ad ancillam. Hoc fecit Lia, hoc Rachel postea. **B** Disce, mulier, zelum deponere, qui sæpe mulieres in furorem incitat.

25. Sed et vos monco, viri, maxime qui ad gratiam Domini tenditis, non commisceri adulterino corpori (qui enim se jungit meretrici unum corpus est) nec dare hanc occasionem divortii mulieribus. Nemo sibi blandiatur de legibus hominum (33, q. 4. cap, *Nemo*). Omne stuprum adulterium est, nec viro licet quod mulieri non licet. Eadem a viro, quæ ab uxore debetur castimonia. Quidquid in eam quæ non sit legitima uxor, commissum fuerit adulterii, damnatur crimine. Ergo advertistis quid de-

C verant ante suam ad fidem conversionem ; tum ad eosdem ab hujusmodi crimine in posterum revocandos, cum jam ipsis nulla de ignorantia suppeteret excusatio. Hanc autem responsionem eo magis admittendam remur, quod Ambrosius infra, num. 27, hanc patriarchæ actionem Deo minus probatam esse testetur, ac lib. *de Paradiso*, c. 13, n. 65, atque alibi de eadem tanquam de vero peccato loquatur. Cæterum dici etiam potest sanctum doctorem adulterii nomine nihil aliud intellexisse quam polygamiam ; eaque usum verbi duritie, ut efficacius catechumenos absterreret a pellicatu. Nec vero mirum si paulo vehementior hac in re fuerit Ambrosius, quando de tertiis nuptiis quas divina ac naturali lege nunquam non licitas fuisse constat, Basilius, ep. 1, *ad Amph.*, c. 4, dixerit eas polygamiam appellari vel potius castigatam fornicationem. Ipse quoque Tertullianus, l. *de Monog.*, c. 6, Abrahami polygamiam defendens, eam tamen ancillæ concubinatam vocat : quo etiam sensu Leo Magnus ep. *ad Rust.*, c. 4, Agar Abrahæ concubinam dicit, id est, secundariam uxorem. Quin imo Judæi Josephus, l. 1 *Antiq.* c. 14 et 18, ac Philo, l. Quod Deus sit immut., licet patriarcharum suorum ubique observantissimi, non alio tamen modo appellant secundarias eorum uxores quam concubinas, et filios ex illis procreatos, quam nothos ac illegitimos, quod non multo levius esse putaveris, quam dicere hujusmodi conjugium adulterium esse quod nondum interdictum videbatur.

(29) Edit. Era. cum posterioribus omnibus, *Scribæ et Pharisæi*. Am. autem et mss. omnes, *scribæ Pharisæorum*.

(30) Latinius legendum conjectat culpam prætexunt. Sed nihil hic mutandum cum verbum prætexuit referatur ad vocem gratia.

beatis cavere, ne quis sacramentis se indignum A præbeat.

26. Accipite etiam aliud, quia hujusmodi intemperantia solvit charitatem conjugii, superbas ancillas facit, iracundas matronas, discordes conjuges, concubinas procaces, inverecundos maritos. Simul ut de domino conceperit ancilla, spernit dominam suam tanquam ditior partu: domina se despici dolet, maritum auctorem injuriarum suarum arguit. Denique Sara ipsa marito ancillæ suæ potestatem dederat, et postea dicit ad eum: *Injuriam accipio ego ex te: ego dedi ancillam meam in sinum tuum; ubi autem videt conceptum esse, spreta sum, inquit, coram ab ea: judicet Deus inter me et te* (Gen. xvi, 5). Quantus dolor, quam gravis querela sit feminarum lectione exponitur. Da improvidum et levem maritum qui morigerari nesciat, et divortii causas exhibet. Sed Abraham, vir moderatus et prudens: *Ecce, inquit, ancilla tua in manibus tuis, utere ea quomodo tibi placuerit* (Ibid. 6). Maluit enim uxorem tenere, quam famulam. Nec hoc tamen plenum remedium. Accepit potestatem irata uxor (31), et immoderatus ultione permissa utitur. Quod si Sara moderationem non tenuit, quæ tenebit? Ideoque scriptum est: *Et afflixit eam Sara, et fugita facie ejus.* (Ibid.) Duo sunt quæ comprehendit **292** Scriptura; ut et dominæ gravem indignationem exprimeret, et ancillæ tumorem ac superbiam. Quod afflixit eam Sara, ad iracundiam affligentis refertur: quod Agar fugit, contumeliam servili patientia non ferebat, quæ sibi herilis contubernii vindicabat fastigium: indignata est injuriam, quæ induerat insolentiam. Denique interroganti angelo quo iret, respondit: *A facie Saræ dominæ meæ ego fugio* (Ibid. 8). Et hoc tumoris immodici, ut prius nomen Saræ diceret, postea dominam significaret. Illud ad injuriam præmissum, hoc ad expressionem personæ additum. Non placuit angelo ancillæ insolentia; et ille dixit illi: *Revertere ad dominam tuam* (Ibid. 9). Utique non latuisset angelum, si vi suppliciorum victa fugisset, et magis reprehendisset verberantis sævitiam, quam fugientis discessionem: sed ut ostenderet quia tanquam superba fugiebat, ne superba esset dominæ (32), addidit: *Et humilia te sub manibus ejus* (Ibid.). Opto igitur ut hoc vitium nullus incidat; sed si quis inciderit, discat ancillam suam humiliare uxori suæ; ne dum vult ancillam vindicare, excludat uxorem.

27. Ergo Abraham et unus de populo erat gentili, et causa posteritatis introierat ad ancillam; quia uxor ejus sterilitatem suam obumbrare cupiens, auctor ejus facti fuerat viro: et tamen non otiosum est quod post hoc Deus statim, quia alia ejus opera probaret, vel hujus facti pœnitentiam

(31) Mss. Vat., Reg., Valc., Theod. et Maz. secunda manu, *miranda uxor.*

(32) Ita Corb., Valc., Colb. et Maz. Edit, vero, et alii mss. *ne subjecta esset dominæ.* Excipe Torn,

tiam (33), dixit illi: *Ego sum Deus tuus, emerere in conspectu meo, et esto sine querela* (Gen. xvii, 1), quasi adhuc plene non emerisset, qui desperaret sterilis partum uxoris, et de ancilla posteritatem quæreret. *Esto, inquit, sine querela*, hoc est irreprehensibilis; ut de te non queratur uxor, nec quisquam tua facta reprehendat. Mutat enim nomen, littera addita, ut de Abram vocaretur Abraham, hoc est, de *patre vano*, sicut habet Latina interpretatio, vocaretur *pater sublimis*, pater electus; vel de patre fieret et pater filii. Vanus erat cum Deum nesciret; electus factus est postquam cognovit Deum. Pater erat cum de ancilla prolem haberet: sed pater filii non erat; quia non erat ei filius, qui non erat legitimo susceptus conjugio. Peperit Sara, et factus est pater filii. Circumcidi jubetur accepturus veri seminis hæreditatem. Nonne evidenter circumcisio carnis præceptum est castimoniam, ut aliquis receset libidinem carnis, et indomitas luxu ac lascivia refrenet cupiditates? Etenim circumcisionis vocabulo id præscribitur, ut omnis impuritatis fœtor abstergetur, et incentivum libidinis auferatur. Duabus usi sumus defensionibus.

28. Tertia quoque est quam nobis apostoli Pauli tribuit auctoritas, qui ait: Illa quæ gessit Abraham ut de ancilla susciperet sobolem, in figuram facta sunt, et secundum allegoriam dicta. Allegoria est cum aliud geritur et aliud figuratur; sicut etiam ipse Apostolus docet dicens: *Sub lege volentes esse, legem non legistis? Scriptum est enim. Quoniam Abraham duos filios habuerit, unum de ancilla, et unum de libera; sed is quidem qui de ancilla, secundum carnem natus est: qui autem de libera **293** per repromissionem: quæ sunt per allegoriam dicta. Nam hæc sunt duo Testamenta: unum quidem a monte Sina in servitute generans quod est Agar (Galat. iv, 21), duos populos ostendens de Abraham generatione manare: unum Judæorum, qui legis syllabis serviat; eo quod de ancilla in servitute videatur esse generatus: alterum Christianum, qui ad remissionem peccatorum cœlestis gratiæ libertatem acceperit. Quod ergo putas esse peccatum, advertis esse mysterium, quo ea quæ posterioribus erant futura temporibus, revelabantur. Denique addidit: *Vos autem, fratres, secundum Isaac promissionis filii estis* (Galat. iv, 28). *Ideo, inquit, nolite querere opera legis; quoniam non justificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi* (Galat. ii, 16). Et ut scias quia Christianis dixit: *Et nos, inquit, in Christum Jesum credimus, ut justificemur ex fide Christi, et non ex operibus legis* (Ibid.) Agnoscamus ergo quoniam hæc quæ in figuram contingebant, illis crimini non erant: nobis autem erunt, si ad*

in quo utrumque legitur hoc modo, *ne non subjecta superba esset dominæ.*

(33) Sic Mss. omnes cum edit. Am.; Era, vero, et aliæ, *pro hujus facti pœnitentia.*

correctionem nostram scripta cavere nolimus: sed magis id agamus, ut cum simus liberæ filii, quæ est Sara, ne legis laqueis serviamus (34), cum Abraham liberam tenuerit, ancillam eiecerit.

29. Quo loco (*Gen.* xvii, 10) plerosque moveri scio: si enim bona est circumcisio, hodieque teneri debuit: si inutilis, mandari non debuit, divino præsertim oraculo. Sed cum apostolus dixerit Paulus: *Quia Abraham signum accepit circumcisionis* (*Rom.* iv, 11): utique signum non ipsa res, sed alterius rei est, hoc est non veritas, sed indicium veritatis. Denique ipse exposuit et expressit dicens: *Signum accepit circumcisionis, signaculum justitiæ et fidei* (*Ibid.*). Unde non incongrue intelligimus quia circumcisio corporalis signum circumcisionis est spiritualis. Ergo signum mansit donec veniret veritas. Advenit Dominus Jesus, qui ait: *Ergo sum via, veritas et vita* (*Joan.* xiv, 6). Quia non partem exiguum corporis in signo, sed totum circumcidit hominem in veritate, signum detraxit (35), veritatem induxit; quia postea quam venit quod perfectum est, quod ex parte erat, evacuatum est; et ideo cessavit circumcisio partis, ubi refulsit circumcisio universitatis. Jam enim non ex parte, sed totus homo salvatur in corpore, salvatur in anima. Scriptum est enim: *Qui vult post me venire, abneget seipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me* (*Matth.* xvi, 24). Hæc est perfectio circumcisionis; quia per corporis oblationem (36) redimitur anima, de qua ipse Dominus ait: *Qui perdidit animam suam propter me, inveniet eam* (*Luc.* ix, 24).

30. Superest illa nunc quæstionis portio, utrum debuerit pars præmitti, cum esset ventura perfectio. Qui locus facilis est ad diluendum (37), si consideremus quibus pars mandata sit, quibus servata perfectio. Pars enim mandata est secundum legem populo Judæorum, illi dura service, illi infirmo, illi qui Deum suum non cognovit. Cum ergo partem non potuerit sustinere, quomodo perfectionem servare potuisset? Ut si puerulum litteris imbuas, a singulis litterarum elementis **294** inchoandum est tibi, ut a singulis apicibus ad syllabas, a syllabis eum per ordinem ad nomina orationemque deducas. Nec potest mare quisquam navigare intrepidus, nisi qui ante in fluminibus navigaverit. Denique si quid aut conficiendi itinere, aut levandi oneris puero velis provectorique mandare, numquid æquanda onera sunt, aut æquandus labor? Ita igitur noveris his perfectionem circumcisionis esse servatam, qui a Christo instituti,

(34) Edit. Rom. *a legis laqueis eruemur*. Comoda lectio, sed quam nec ms. ullus, nec edit. stabiliunt. Nobis autem mss. Corb., Colb. ac Maz. locum restituere, cum in aliis, non secus ac in priscis edit., particula *ne* omitteretur.

(35) Omnes edit., *Qui non partem... signum destruxit*. Mss. autem omnes ut in contextu.

(36) Mss. duo, *per corporis oblationem*.

(37) Additur in edit., *vel ad discernendum, quod*

A validioribus (38) idonei viderentur; ut fideles probarentur, quorum multitudo innumera crucem tolleret; suamque pro Christo animam devoveret, et increduli non possent resistere, qui in totius corporis immolatione quæri salutem putarent: qui exiguum circumcisionis suæ sanguinem salutarem arbitrarentur.

31. Considerandum autem quod in præputio positum vocavit Deus in præputio adhuc manenti legitimi filii promissa est hæreditas; ut non Judæorum tantummodo patrem, ut ipsi asserunt, sed omnium credentium auctorem per fidem credas. Sara quoque ante circumcisionem viri in unius litteræ adjectione non mediocri remuneratione benedicitur (39), ut principatum virtutis et gratiæ haberet; de qua nationes et reges gentium spondet futuros, ut in ipsa typus non Synagogæ, sed Ecclesiæ constitueretur. Quod autem promisso ex ea filio, risit Abraham, non incredulitatis, sed exultationis indicium fuit. Denique procidit in faciem, qui adoravit; et credidit, et adjecit: *Si mihi centum annorum nascetur filius, et si Sara nonaginta annorum pariet. Et dixit: Ismael hic vivat in conspectu tuo* (*Gen.* xvii, 17, 18). Non est incredulus in promissis, nec avarus in votis. Hoc est, non dubito quod facias, ut et centum annorum seni dones filium, et naturæ auctor naturæ metas relaxes. Beatus cui ista donantur; sed tamen etiam hic Ismael quem habeo de vernacula, si vivat in conspectu tuo, abundat mihi gratia. Denique Dominus et probavit ejus affectum, et petitionem non abnuvit, et sua promissa firmavit.

CAPUT V.

De hospitalitate Abraham hospitum explorantis adventum, eisque obviam properantis. Commendatur eadem virtus, et vana quorundam excusatio diluitur. Quam diligentem in ea se præbuerit idem sanctus, et quomodo uxorem in meriti partem adsciverit. Quid oblata ab utroque mystice significant. Postremo facta ministranti Abrahamo filii promissio, sicut et Saræ risus exponitur.

32. Diximus de Abrahæ devotione, ac fide, de prudentia, justitia, charitate, parcimonia: nunc etiam de hospitalitate dicamus. Est enim non mediocris ea virtus. Unde et Apostolus principaliter eam in episcopo esse oportere geminæ scriptionis docuit auctoritate; ut præsto sit advenientibus, et occurrat obviam, et itinera exploret, et adsit non quærentibus, et rapiat **295** prætergredientes. Ante ostium sedebat Abraham, sedebat meridie. Quando alii requiescebant, iste hospitum explorabat adventus. Merito illi Deus apparuit ad quer-

in mss. non invenitur.

(38) Rom. edit, sola, *qui a Christi institutis validioribus*, etc.

(39) Docet Vulg. nomen uxoris Abrahæ ita mutatum, ut ex Sarai vocata fuerit Sara: LXX vero eam ex Sara quo nomine prius nuncupabatur, Sarram nominatam tradunt, quibus mss. nostri concinentes hoc nomen fere non aliter scriptum exhibent.

cum Mambre, quia fructum hospitalitatis studiosissime requirebat.

33. *Et respiciens, inquit, oculis vidit, et ecce tres viri stabant secus illum. Et cum vidisset illos, cucurrit obviam illis (Gen. xviii, 2).* Vide primo fidei mysterium. Deus illi apparuit, et tres aspexit. Cui Deus refulget, Trinitatem videt (40), non sine Filio Patrem suscipit, nec sine Spiritu sancto Filium confitetur. Hæc alibi plenius (in lib. *de Resurrectione carnis*). Nunc moralis persequendi propositum est loci. Non otiosus sedet, qui longe aspexit: nec aspexisse contentus, cucurrit obviam. Festinavit occurrere, quia non satis est recte facere, nisi etiam maturare (41) quod facias. Festinanter enim manducare pascha lex jubet (*Exod. xii, 11*). Uberiores enim fructus habet celerata devotio. Disce ergo quam impiger esse debeas, ut possis prævenire hospitem; ne quis præveniat, et te boni muneris defraudet copia.

34. Bona est hospitalitas. habet mercedem suam, primum humanæ gratiæ, deinde, quod majus est, remunerationis divinæ. Omnes in hoc incolatu hospites sumus; ad tempus enim habitandi habemus hospitium: emigramus propere. Caveamus ne si nos duri aut negligentes fuerimus in recipiendis hospitibus, etiam nobis post vitæ istius cursum sanctorum hospitia denegentur. Unde in Evangelio Salvator dicit: *Facite vobis amicos de iniquo mammona, qui vos recipiant in æterna tabernacula sua (Luc. xvi, 9).* Deinde etiam in hoc corpore sitis plerumque oboritur peregrinandi necessitas. Quod ergo aliis negaveris, id in te ipse decernis: et quod aliis detuleris, eo te facies dignum videri. Si omnes eam sententiam non suscipiendi hospites sequantur, ubi erit requies peregrinantibus? Relictis igitur humanis habitaculis, captabimus secessus ferarum, bestiarum cubilia.

35. Sed pauperiem prætendis. Non opes a te hospes requirit, sed gratiam; non ornatum convivium, sed cibum obvium. *Melior est, inquit, hospitalitas cum oleribus ad amicitiam et gratiam, quam si vitulos occidas ad præsepia cum inimicitiis (Prov. xv, 17).* Hæc grata hominibus et accepta Deo. Unde Dominus Jesus in Evangelio (*Matth. x, 42*) eum quicumque dederit hospiti potum aquæ frigidæ, cælestium asserit præmiorum non exsortem futurum. Denique Jacob oves adaquavit Rachel, et gratiam reperit, et uxorem acquisivit. Deinde qui scis an Deum suspicias, cum hospitem putas? Abraham dum peregrinantibus defert hospitium, Deum atque angelos ejus hospitio suscepit: quamvis et cum hospitem suscipis, suscipias Deum, sicut scriptum

(40) Vet. edit. et quædam Paris. cum paucis mss., *cui Deus refulsit in Trinitate*, etc. Aliæ vero et mss. plures potioresque, *cui Deus refulget, Trinitatem videt.*

(41) Edit. Gill. ac Rom., *nisi etiam matures*. Am. autem, Era. et mss. omnes, *nisi etiam maturare*, ubi ellipsim verbi *coneris*, vel alterius hujusmodi, vel forte etiam librariorum peccatum esse dicen-

A in Evangelio legis, dicente Domino Jesu: *Hospes eram, et collegistis me... Quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis (Matth. xxv, 35 et 40).* Unius horæ hospitio vidua illa quæ suscepit Eliam et exiguo cibo pavit, perpetuum toto tempore famis invenit alimentum, et mercedem accepit mirabilem, ut nunquam de hydria farina deficeret. Elisæus quoque defuncti pignoris resurrectione donata, solvit hospitii pensionem.

36. Non sola tamen facilitas susceptionis, sed etiam sedulitas susipientis et affectus quæritur. Utrumque te Abraham docet. Cucurrit obviam, rogavit prior dicens: *Domine, si inveni gratiam ante te, ne præterieris servum tuum: sumatur aqua, et laventur pedes vestri, et refrigerate sub arbore: et sumam panem, et manducate, et post hæc transietis; propter quod declinastis ad servum vestrum (Gen. xviii, 3-5).* Tres vidit, et unum Dominum appellavit, ipsius solius se servum fatetur. Deinde conversus ad duos quos ministros arbitrabatur, etiam ipsis deferre gestit obsequium, jam non jure debito servitutis obstructus, sed blando sedulitatis nomine usuque famulatus.

37. *Et festinavit Abraham in tabernaculum ad Saram, et dixit ei: Festina et consperge tres mensuras similaginis, et fac subcinericia (Ibid. 6).* Bonus maritus exsortem religiosi muneris esse non patitur uxorem, nec avare sibi totum munus usurpat. Recte igitur et pietatis et verecundiæ causa servatur. Quod pietatis est, vult esse commune: quod pudoris est, integrum manet Saræ. Ante tabernaculum vir hospitem explorat adventus: intra tabernaculum Sara tuctur feminæ verecundiam, et opera muliebria tuto exercet pudore. Foris maritus invitat, intus Sara convivium adornat. Nec solum ipse festinat Abraham, sed etiam festinandum dixit uxori, sociam devotionis ostendens, nec fide disparem.

38. *Consperge, inquit, tres mensuras similaginis, et fac subcinericia.* Græce ἐγκρύψαι dicuntur, hoc est abscondita; eo quod latere debeat omne mysterium et quasi operiri fido silentio (42), ne profanis temere divulgetur auribus. Hoc pascitur divina majestas, hunc epulatur affectum, qui parvus loquendi sit, nec sacra in medium ferat. Breviter autem fidei mysterium docet Sara, unius similaginis tres mensuras faciens, quæ typum Ecclesiæ habet, cui dicitur: *Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et clama, quæ non parturis (Isa. liv, 1).* Hæc est enim quæ intimo fidem spiritu fovet, ejusdem divinitatis asserens Trinitatem, pari quadam mensura (43) atque reverentia Patrem, Filium-

dum est.

(42) Ita mss. septem. Unicus autem, atque edit., *fidei silentio*. Forte, *fideli silentio* ut est apud Horatium de sacris Cereris Eleusinæ lib. iii, ode 2.

(43) Omnes edit. ac duo mss., *Hæc enim quæ intimo fidei spiritu fovet ejusdem divinitatis asserens Trinitatem, pari quadam... hac. Am., hæc devotionem... conspergit.* Alii mss. melioris notæ ut

que, et sanctum adorans Spiritum, et majestatis unitate concelebrans, personarumque proprietate distinguens, hac devotionem tuam fidei assertionem consperge.

39. Mulier similaginem offerat, hoc est, interiora spiritalis frumenti vel grani illius de quo dictum est, quod nisi in terram ceciderit, nullum fructum afferat. Unde et prima vidit Maria Dominicæ resurrectionis mysterium, et festinavit non passim omnibus, sed solis Petro et Johanni intimare sacræ salutis nuntium. Vir currat **297** ad boves, sumat vitulum, et sacramentum Dominicæ passionis festinato impiger studio, non lento otio remissus accipiat, tradat illud puero qui innocentiam teneræ servet ætatis, dolum nesciat, referre non noverit, incorrupti corporis castimoniam custodiat. De quo ait Dominus Jesus: *Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut puer iste, non intrabitis in regnum cælorum* (Matth. xviii, 3). Huic puero et similibus ejus etiam sanctus David divinæ laudationis dispensat officium, dicens: *Laudate, pueri, Dominum* (Psal. cxii, 1).

40. Nec illud otiosum, quod cucurrit ad boves, tenerum vitulum et bonum sumpsit, et cum lacte apposuit. Denique et in Exodo cum pascha Domini declararet, ait Moyses: *Agnus sine macula, mundus, consummatus, anniculus, masculus erit vobis ab ovibus et hædis* (44). *Sumetis et occidetis*, inquit, *illum tota multitudo synagogæ ad vesperum* (Exod. xii, 5, 6). Unde et hic merities esse describitur, quando Abraham Domino offert hospitium. Sed ad cœnam vitulus immolatur, et cum lacte manducatur, hoc est, non in sanguine, sed cum fidei puritate. Bonus vitulus, utpote qui peccata dilueret. Tener, quia non dura cervice, sed molli jugum legis agnovit, crucis patibulum non recusavit. Et merito tener, de cujus capite et pedibus et internis nihil relictum est, et os non est contritum ab eo, sed totus epulantium cibo cessit. Talem nobis Legis figuravit umbra, talem veritas Evangelii demonstravit (Joan. xix, 36).

41. *Manducaverunt*, inquit, *illi: Abraham autem stabat sub arbore* (Gen. xviii, 8). Advertimus humilitatis officium commendare humilitatem (45). Abraham stabat, et tu primam accubitionis partem occupas. Denique ea humilitas invenit gratiam, ut promitteretur ei filius.

42. *Dixit autem ad illum: Ubi est Sara uxor tua? Qui respondit et dixit: Ecce in tabernaculo* (Ibid., 9). Numquid ignorabat Dominus qui in posterioribus Sodomorum futura excidia denuntiat, ubi Sara esset? Non ignorabat: sed docere nos voluit, quantum in contextu, exceptis duobus, ubi legas . . . *majestatis unitatem. . . proprietatem distinguens, hac devotione fidei assertionem, alter, conspergit, alter, consperge.*

(44) Mss. Corb. Colb. et Maz., *ab ovibus ædis.*
(45) Ita edit. omnes, sed mendose. Mirum vero

Atus pudor esse debeat feminarum, ne proci occursum hospitum in se oculos inflectant, salva verecundia ministerium suum exerceant. Abraham quoque auribus tuis ingerit in tabernaculo Sara degere, ut discas quid ab uxore exigas. Proveciore ætate jam Sara juvenilem custodit verecundiam, ideo Dominus spondit ei filium. *Defecerant*, inquit, *Saræ fieri muliebria* (Ibid., 11). Non otiose additum, ne putares femineæ adhuc possibilitatis fuisse, ut pareret.

43. *Risit autem Sara* (Ibid., 16). Quod indicium futuri magis, quam incredulitatis arbitrator. Risit enim, licet adhuc nesciens quid rideret, quod publicam esset in Isaac paritura lætitiā. Ideo negavit se risisse, quia ignoravit: ideo risit, quia prophetavit.

298 CAPUT VI.

Sodomorum excidium Abraham prædicitur, prædicaturque divina in tolerandis peccatoribus ac peccatis examinandis et condonandis indulgentia. Angeli vespere adventantes apud Lot hospitantur. Immani scelere Sodomitarum cumulantur flagitia. Oblatis filiabus conatur Lot eorum furorem mitigare, quos angeli cæcitate percutiunt. Idem Lot generis sequi recusantibus, prohibitis ne retro respiciat, educitur, et qua ratione ad nos quoque illud pertineat. Excusato demum filiarum cum parente incestu, civitatis mala describuntur.

44. *Exsurgentes autem viri conspexerunt in faciem Sodomæ et Gomorrhæ* (Ibid., 16). Sicut visitatio Domini timentibus exhibetur, ita etiam impiis pœna peccati reponitur. Abraham deducebat hospites, ad humanitatis gratiam addebat obsequia. Nam Sodomitæ pro pietatis officiis impuritatis angebant flagitia.

45. *Non celabo*, inquit, *Abraham puerum meum quæ ego faciam* (Ibid. 17). Senilis utique ætatis Abraham in superioribus Scriptura signavit, quia nonaginta et novem processisset annos: quomodo hunc puerum dicit? Sed cum immemorem senectutis, exploratorem indefessum, cursu impigrum, standi patientissimum, deducendi studiosissimum expresserit, nonne convenire nomen pueri videtur officiis? Merito puer dicitur, qui senile nesciebat fastidium, pueritiæ innocentiam ei obsequium deferbat. Datur itaque justo benedictionis gratia, et posteritatis hæreditas.

46. Offensa autem peccatorum exponitur. *Clamor*, inquit, *Sodomorum et Gomorrhæ impletus est* (Ibid. 28). Magna Domini patientia, ut non statim peccatorem puniat, sed diu differat, exspectans correctionem: nec commoveatur ad ulciscendum, nisi peccator mensuram excedat. Unde et Dominus Jesus in Evangelio ad Judæos ait: *Implete mensuram patrum vestrorum* (Matth. xxiii, 32).

47. *Descendam itaque, ut videam secundum clamor* quod ei vitio nullus opituletur mss. Alii quippe præferunt, *humilitatis officio commendari humilitatem: alii, humilitatis officium commendari humilitate: nulli, quod legendum res ipsa clamat, humanitatis officium commendari humilitate.*

rem illorum venientem ad me, si consummabuntur: A *sin autem, ut sciam (Gen. xviii, 21).* Non ignorabat Dominus peccata Sodomorum, sed propter te instruendum verba hujusmodi loquebatur, ut tu propius scruteris eorum commissa, in quos vindicandum arbitraris. *Descendam, inquit, ut videam,* hoc est, etiam tu descendere cura, descende indaginis studio: ne quid sit quod fallat, aut lateat absentem: ut oculis facinus deprehendas. Eminus positi multa nescire possunt. Quem clamorem autem ait, nisi forte quia ei quem nihil latet, clamant omnia, clamare videntur singulorum crimina? Denique ad Cain dicitur: *Sanguis fratris tui ad me clamat (Gen. iv, 10),* hoc est non latet, sed clamat parricidium tuum. Itaque velut excitatur Deus flagitiorum nostrorum clamoribus, et aliquando vindicet, qui libenter ignoscit (46).

48. Denique Abrahæ petenti ne simul perderet justos tanquam iniquos, et interroganti. *Si fuerint quinquaginta justi in civitate, perdes illos (Gen. xviii, 24)?* 299 respondit: *Non perdam civitatem, si fuerint in ea quinquaginta justi, et totum locum servabo (Ibid. 26).* Et sic per ordinem interrogationum et responsionum vicem, etiam si decem justos invenerit in civitate, tamen propter paucorum justitiam impunitatem toti populo promittit. Unde discimus quantus murus sit patriæ vir justus, quemadmodum non debeamus invidere viris sanctis, nec temere derogare. Illorum etenim nos fides servat, illorum justitia ab excidio defendit. Sodoma quoque si habuisset viros decem justos, potuit non perire.

49. Quid sibi autem vult quod illi qui ab Abraham simul cum Domino venerant, Sodomam petierunt viri, nisi ut acerbaretur crimen eorum, si quos justus honoraverat, his majore sacrilegio impii vim conarentur inferre? Nam quod viros dixit, evidens est ratio: quia speciem præferabant virorum.

50. Sodomam venerunt vespere, meridie ad Abraham: quia justo refulget angelorum præsentia impiis tenebras affert. Tamen potest referri etiam ad tempus Dominicæ Passionis, quod vesperi venerunt ad eum, qui a Sodomitanis, contagionibus et totius urbis excidio erat liberandus. Vespererat antequam Christus veniret: quia totus erat mundus in tenebris. Vesper erat omnibus quos immanium delictorum squalor tenebrosus urgebat. Venit Dominus Jesus, redemit sanguine suo mundum, lucem attulit. *Venerunt autem angeli duo in Sodomam ad vesperam (Gen.*

(46) Hic locus in edit. Rom. ita luxatus erat, ut post vocem *ignoscit*, interposito sequenti Geneseos versu: *Et profecti viri inde, petierunt Sodomam:* continuaretur hoc pacto: *Quid autem sibi vult, etc.,* usque ad, *præferabant virorum:* postea resumerentur ista: *Denique Abrahæ, etc.,* usque ad *potuit non perire,* quibus caput concludebatur. Nos omnia ex mss. et ant. edit. pristinae integritati reddidimus.

(47) Sic omnes edit. cum tribus mss. probatio-

xix, 1). Ubi gratia largienda est, Christus adest: ubi exercenda severitas, soli adsunt ministri, deest Jesus.

51. *Sedebat Lot ad portam (Ibid.).* Emandaverant Lot sanctum adversa captivitatibus et sollicitiorem fecerant. Itaque processu ætatis didicerat imitari parentem. Ad portam itaque sedebat, ut exciperet advenientes. Denique *exsurrexit obviam illis.* Perfectior cucurrit obviam: iste *exsurrexit et adoravit in faciem super terram et dixit: Ecce, domini, declinate in domum pueri vestri (Ibid. 1 et 2).* Et coegit illos divertere, qui dicebant: *In platea manebimus (Ibid. 2).* Commendatur hic justitiam sanctitatem et angelorum gratia. Illi volebant adventum suum hospiti graviorem videri: ille quidem inter quos habitaret, sciebat; tamen (47) domum suam offerebat periculis, quibus auferret hospites. Certe quo tardius acquiescebant, diutius tentando, plenius comprobabant.

22. *Viri autem civitatis Sodomorum circumdederunt domum ab infante usque ad senem, totus populus pariter (Ibid., 4)* Præstruitur judicii divini æquitas, ne forte quis diceret: Quid peccaverunt pueri, ut omnes excidio involverentur? Ita nullus illic justus, nullus innocens fuit. Audi Scripturam testificantem quia *circumdederunt domum ab infante usque ad senem, totus populus pariter.* Nulla ætas erat culpæ immunis, ideo nullus 300 immunis exitii fuit. Et qui possibilitatem penetrandi criminis non habuit, habuit affectum. Effetæ vires senum, sed mens plena libidinis. Offerebat (32, q. 7, cap. *offerebat*) sanctus Lot filiarum pudorem. Nam etsi illa quoque flagitiosa impuritas erat; tamen minus erat secundum naturam coire, quam adversum naturam delinquere. Præferabat domus suæ verecundiæ hospitaliam gratiam, etiam apud barbaras gentes inviolabilem. Denique illic quoque inoffensa hospitalitas est, ubi nec germanitas satis tuta est.

53. Percusserunt autem illos angeli cæcitate, ut et ostium domus quod aderire cupiebant, non reperirent. Hic mirabilis quidem angelorum declaratur potestas; ut, offusa impuris cæcitate, non reperirentur domus ostia. Sed etiam illud ostenditur, quia cæca est omnis libido, et ante se non videt. Quod vero hospitem manibus revocatus est sanctus Lot in domum, demonstratur immemor periculi, memor fidei, non eripuisse se periculo, sed obtulisse.

54. Ponatur pietatis locus (48), quod manifestata sibi per angelos totius regionis eversione, et gene-

ris notæ. Alii vero præferunt: *ille qui inter quos habitaret sciebat, tutamen (nonnulli tutam) domum suam offerebat,* Utra lectio potior, lectoris esto judicium.

(48) Ita sex mss. Alii vero et edit., *Munitur pietatis locus.* Quæ verba Rom. edit. duodecim retro lineis retraxerat, et nonnullis mutatis hanc seriem ibi contexerat: *Munitus pietatis locus, ut inoffensa illic hospitalitas quoque foret,* etc. Hunc vero locum ita consarcinarat: *Quod generos Lot*

103 habere Lot sanctus inducitur, et monere eos ut fugerent: simul ne deserendo eos, nec admonendo, minus pius videretur circa filiarum maritos: vel erroris earum causa ipsi assignaretur, quæ destitutæ virili consortio concubitum inebriati expetissent patris. Non ergo indefensum Scriptura virum sanctum relinquit: cum et tradidisse maritis filias, et monuisse generos inducitur. Sed visum est illis quod derideret eos, et tamen adhuc morabatur Lot, ut persuaderet generis suis: et pene non esset profectus, ut evaderet, nisi urgentibus angelis et tenentibus manus ejus, egredi coactus esset.

55. Non ergo profectus, sed eductus est: et mandatum accepit ne respiceret retro, nec resisteret in tota regione illa, sed in montem ascenderet. Hoc cum illi dicitur, omnibus dicitur. Si vis ergo et tu evadere, ne respicias retro, sed ante. Aspice ubi Christus est, qui dicat tibi: *Vade retro me*, sicut Petro dicit: *Vade retro me* (Matth. xvi, 23), ut Christum sequeretur, Christum videret. Retro Sodoma est plena flagitii, retro Gomorrha vitiis scatens, criminum regio. *Ne tetigeritis*, inquit Apostolus, *ne attaminaveritis, ne gustaveritis quæ sunt omnia ad corruptelam* (Coloss. ii, 21). Fuge ergo Sodomam, relinque ocius Gomorrhham, desere elementa (49) hujus mundi, ne te imminetia involvant pericula: non resistas fugiens, nec in tota vitiorum regione remoreris. Qui non respexit, evasit: quæ respexit, non potuit evadere.

56. Excusantur autem filiae sancti Lot, quia putaverunt non vicinæ regionis, sed totius orbis fuisse illud excidium (50), et se solas cum patre superstites ex omnibus populis remansisse. Et ideo ne genus deficeret humanum, paternum petiisse **301** concubitum, ut semen generationis humanæ de patre suo resuscitarent. Non ergo libidinis vitium fuit, sed generationis remedium, quod non puto criminis duci loco. Nam et Eva de viro assumpta, supra cujus costam ædificata est mulier, os de ossibus ejus, et caro de carne ejus, tamen propter seriem successionis humanæ viro mista est. Subducitur tamen huic admissio conscientia viri justî; inebriatus enim vino quid gereret nesciebat. Unde non mirum si puellas decepit opinio, quæ putarent totius populos orbis periisse. Non eadem esset Lot sancti excusatio, qui audierat ab angelis locum illum, non totum mundum esse periturum.

57. Sane discimus vitandam ebrietatem (15, q. 1. c. *Sane discimus*), per quam crimina cavere habere sanctus inducitur et manifestata ei totius regionis eversione, illos monere ut fugerent docetur. Sed toto hoc capite multa mutavit, multa detraxit, plura etiam addidit, insertis e cap. xix Gen. septem aut octo locis, quos nusquam in aliis edit. aut mss. reperias.

(49) Edit. omnes, *relinque ocius, desere elementa*, etc. Mss. sex, *relinque socios, desere elementa*. Aptius vero Long. et Theod., *relinque ocius Gomorrhham*, etc.

A non possumus. Nam quæ sobrii cavemus, per ebrietatem ignorantes committimus. Parum est quod ea inflammat libidinem, accendit cupiditates corporis, ipsam quoque mentem subruit, et animam capit, sensum extorquet. Nesciunt quid loquantur qui nimio vino indulgent, jacent sepulti. Ideoque si qua per vinum deliquerint, apud sapientes iudices venia quidem facta donantur, sed levitatis notantur auctores. Quanta ipsa deformitas, ut solvantur vires, incessus vacillet!

58. Multi se fortes putant, num fortiores quam Lot? num continentiores quam Noe? Non utique vitia patriarcharum Scriptura exposuit, quos victos vino legimus; sed ut tu disceres quid caveres. Ille nudus jacuit, iste filiarum errori patuit. Et Noe justus deceptus est, quia vini vis adhuc ignorabatur: sed in illo instructus es, ne tu ignorares. Lot filiabus se credidit, et per senectutem madidam vino solutus, commisit incestum ignorans: tu sic bibe, ne capiaris. Instruant te patriarchæ non solum docentes, sed etiam errantes. Ideo iteratum est exemplum ebrietatis, ut confirmetur magisterium cautionis.

CAPUT VII.

Mors Abimelech ob tentatam Saræ pudicitiam a Deo intentata, quantum sit adulterii crimen monstrat. Quare ejusdem rei causa Pharaon gravius quam Abimelech castigatus? Qua etiam pacto ab hujus domo sublata Abrahami precibus sterilitas datam Ecclesiæ fecunditatem signaverit. Nascitur Isaac et a matre lactatur. Ismael autem Saræ impulsu et divino responso ejicitur: et quæ in his includantur morum præcepta.

C 59. Denique iterum tentatur Saræ pudicitia, ut exigatur omnium. Nam et Abimelech in uxorem sibi eam sumpserat, et dixit ei in nocte Deus: *Ecce tu morieris propter mulierem* (Gen. xx, 3). Advertimus adulterium divino iudicio, morte puniri. Ideoque addidit: *Hæc autem commoratur cum viro* (Ibid). Habet quidem omnis viri mulierisque concubitus, nulla legitimi matrimonii sorte celebratus, suam culpam. Discite enim qui ad gratiam baptismatis tenditis, velut quidam fidei candidati, continentiae disciplinam sobriam. Nulli licet scire mulierem, præter uxorem. Ideoque conjugii tibi datum est jus, ne in laqueum incidas, **301** et cum aliena muliere delinquas. Vincit es uxori, noli quærere solutionem: quia non licet tibi, uxore vivente, uxorem ducere. Nam et aliam quærere, cum habeas tuam, crimen est adulterii, hoc gravius, quod putas peccato tuo auctoritatem lege quærendam. Tolerabilior est si lateat culpa, quam si culpæ usurpetur auctoritas. Nec hoc solum est adulterium,

(50) Sex mss., *fuisse illud incendium*, Alii, et edit., . . . *excidium*. Neque vero mireris si tanto studio Ambrosius filias Lot ab incestu, et ipsum Lot qui easdem prius Sodomitarum libidini obtulerat, nitatur excusare. Id enim eo faciebat ut Manichæos castigaret, qui hac occasione maxima crimina in Scriptura approbari deblaterabant. Hos egregie confutat Aug. lib. xxii, *cont. Faust.* et alibi. Vide etiam Haimon. Estium, et alios in hunc locum.

cum aliena peccare conjuge, sed omne quod non habet potestatem conjugii: tamen locus iste docet gravius crimen esse, ubi celebrati conjugii jura temerantur, et uxorius pudor solvitur. Ideoque cum prætenderet Abimelech quod uxorem alienam esse ignoraverit, quam sororem esse vir ipse suam dixerit, respondit ei Dominus: *Et ego cognovi quoniam puro corde fecisti hoc, et peperci tibi, ut non peccares in me: propter hoc non sum passus te tangere illam (Ibid. 6).* Cognoscimus velut præsulem custodemque conjugii esse Deum, qui non patiat alienum thorum pollui: et si qui fecerit, peccare eum in Deum, cujus legem violet, gratiam solvat. Et ideo quia in Deum peccat, sacramenti cœlestis amittit consortium.

60. Fortasse tē moveat qua ratione Pharaō quæstionibus (51) ab omnipotente Deo graviter afflictus sit, ut supra legimus, cum et ipse ignoraverit uxorem esse Abrahæ Saram, quam sororem audierat (*Gen. xii, 17*): Abimelech autem nullam pœnam exceperit. Verum Ægypti regem noveris ducem fuisse vitiorum, qui quo plus habuerit licentiæ, eo plus flagitii commiserit: Abimelech autem adeo fidelis æstimatus sit Deo, ut meruerit audire: *Et ego cognovi quoniam puro corde fecisti hoc*, rex non afflictionis, ut Ægyptius, sed munitionis, quod Gerarum (52) quibus præerat, docet interpretatio. Non ergo est dubium cæteris operibus ejus indignationem Domini esse revocatam, qui vere interioris arbiter est conscientiæ, et animi ac mentis interpres. Denique non ut Pharaō ille conventus a Moyse, recusavit et sprevit mandatum (53) Dei, nec obsequium distulit: sed statim vocavit Abraham, uxorem suam ei reddidit, pretio se ipse mulctavit quod vidisset alienam, dotem pudoris exsolvit.

61. Hinc quoque colligi potest Abimelech regem clementiora meruisse, quod Abraham pro eo rogavit et impetravit. Peperit enim et uxor ejus, et ancilla ejus, quas ante concluderat Deus propter Saram uxorem Abrahæ: quod æque ad œconomiam (54) pertinet, ut Saræ partus, Dei donatus promissione, etiam hoc fulciretur testimonio: cum advertas Dei offensione et fecundas sterilescere, et rursus Domini voluntate steriles fecundari, juxta quod scriptum est, *Nonne sterilem et parientem ego feci, dicit Dominus (Isa. lxxvi, 9)?* Quamvis ad Synagogæ illud et Ecclesiæ mysterium dictum accipiatur; quia et Synagoga partus habere desivit, quæ successionis fraudata est posteritate, et congregatio nationum quæ sterilis erat cum Deum ignoraret, partus habere cœperit æternos. Unde

(51) Hoc est, cruciatibus seu tormentis; quæ ideo quæstiones dicuntur, quia in causis capitalibus per ea veritas quærit solet.

(52) Rom. edit. cum tribus mss., *munitionis*, quod Gerarum, etc. Vet. cum aliis, *sed munitionis*, etc. Melius; non enim obscurum est quin S. vir Gerares velit eosdem esse, ac Gerasenos, quos septos vel muratos interpretantur.

A lectum est, *Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et exclama, quæ non parturis: quoniam plures filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum (Isa. liv, 1).*

303 62. *Genitus est autem Abrahæ filius Isaac, cum esset annorum centum (Gen. xxi, 5).* Et tu si perfectus fueris, habebis posteritatem lætitiæ, et exultationis hæreditatem. *Dixit et Sara: Risum mihi fecit Dominus: quicumque enim audierit, congratulabitur mihi (Ibid. 6).* Non utique hoc de generatione hac intelligitur quæ casibus plerisque obnoxia est, ut interdum non generasse melius fuerit: sed de generatione qua unusquisque peccator agens pœnitentiam, cum redimitur a morte, angelis solet exhibere lætitiā.

B 63. *Et dixit Sara: Quis annuntiabit Abrahæ quoniam lactet infantem Sara (Ibid. 7)?* Moralisis locus. Provocantur feminæ meminisse dignitatis suæ et lactare filios suos. Hæc enim matrum gratia, hic honos, quo filios propriis commendent viris (55). Denique eos plus amare filios solent, quos ipse matres lactaverint uberibus suis.

64. *Fecit autem Abraham cœnam magnam, qua die ablactatus est Isaac filius ejus (Ibid., 8).* Non mediocre istud nec usitatum. Non enim quia a nutricis lacte subductus est puer, magnum convivium exhibuit Abraham, sed quia idoneus habitus est Isaac fortioris gratiæ cibo et virtutis alimento, non adhuc, ut Corinthius, lacte potandus, sed epulis solidioribus mandatorum cœlestium mentis suæ lacertos firmans.

C 65. Prosperitatem cito sequitur invidia. Pepererat Sara, ablactaverat filium: *Vidit ancillæ filium ludentem cum filio suo Isaac, et dixit ad Abraham: Ejice ancillam et filium ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac (Ibid. 9 et 10).* Durum hoc visum Abrahæ erat, ut ejiceret filium suum, licet eum quem susceperat ex vernacula. Et tu noli te miscere ancillæ, ne suscipias ex illa filium, et uxor tua non patiat coheredem illum filio suo fieri. Vides enim hinc solvi gratiam matrimonii. Certe si incidisti, et habes filium, ejice ancillam et filium ejus. Melius est enim ut ancilla quam uxor recedat, et filius ancillæ quam legitimus ejiciatur. Quod si dubitaveris, si contempseris uxoris tuæ sententiam et durum tibi visum fuerit, dicit tibi Deus quod dixit et Abrahæ; quod illi enim dixit, tibi dicit, et omnibus dicit: *Non sit durum ante te de puero et de ancilla. Omnia quæcunque dixerit tibi Sara, audi vocem ejus; quoniam in Isaac vocabitur tibi semen (Ibid. 12).* Nusquam alibi dixit: Audi vocem uxoris tuæ, nisi hic, id

(53) Vat. cod. *recusavit, ut impleteret mandatum Dei.*

(54) OEconomia hic idem est, atque divini consilii dispositio.

(55) Edit omnes: *Hic honos quo se propriis commendent viris.* Mss. Theod., Torn. et Valc., *Hoc bonum quo se, etc.* Alii quinque, ut in contextu.

est fecisti injuriam uxori tuæ et non mittigasti affectum ejus, suscepisti ex ancilla filium, et non honorasti uxoris filium. Numquid potest in ancillæ filio semen tuum vocari? Non utique; in legitimo enim filio vera successio est. Sed vereris, quia filius tuus est, ne forte ejectus intereat atque occidat. Non ei deerit mea gratia. Omnes alit Deus noster, suffulcit universos, et justos et injustos. Denique et pluit super justos et injustos. Sicut fecit Abraham facito et tu. Ejice ancillam, ut secura uxor et inoffensa maneat domi. Ejice et ancillæ filium, ut non habeat hæreditatis consortium, qui non habet originis privilegium.

304 CAPUT VIII.

Abrahamum Deus varie tentat, sed maxime dato immolandi filii præcepto. Ejusdem præcepti singula verba expenduntur, et perfecta patriarchæ obedientia in ejus professione ac reliquo sacrificii apparatu declaratur. Postremo post expositum mysterium in ariete Isaaci vice oblato figuratum, tertia proponitur ejusdem Abrahami benedictio.

66. *Et factum est post hæc verba, Deus tentavit Abraham (Gen. xxii, 1).* Aliter Deus tentat, aliter diabolus. Diabolus tentat ut subruat, Deus tentat ut coronet. Denique probatos sibi tentat. Unde et David dicit: *Proba me, Deus, et tenta me (Psal. cxxxviii, 23).* Et sanctum Abraham probavit ante, et sic tentavit: ne si ante tentaret quam probasset, gravaret: probavit eum cum exire de Charra jussit, et obedientem reperit (*Gen. xii, 14*). Probavit cum fidei titulo fretus liberavit nepotem, cum de præda nihil attigit (*Ibid. xiv, 16*), cum promisit seni filium, et cum esset centum annorum, quamvis Saræ genitalia consideraret emortua (*Ibid. xvii, 19*), tamen credidit, nec fide hæsitavit, qui posset hæsitare ratione sterilitatis aut senectutis: probavit eum hospitii sedulitate (*Gen. xviii, 1 et seq.*). Probatum igitur, quasi fertiorem tentandum putavit majoribus, et quibusdam imperiis durioribus. Et hoc quidem exemplo docemur, quia veris probatur quis: tentatur autem compositis et fictis. Non enim (22, q. 2, cap. *Si quælibet*, § *Non enim*) volebat Deus immolari a patre filium, nec impleri hoc munus volebat, qui ovem pro filio immolandam obtulit: sed tentabat affectum patris, si Dei præcepta præferret filio, nec paternæ pietatis contemplatione vim devotionis inflecteret.

67. *Et dixit ad eum: Abraham, Abraham (Gen. xxii, 1)!* Repetitione nominis mentem excitat, ut esset paratior. Denique respondit ille: *Ecce ego. Et dixit: Arcipe filium tuum amantissimum, quem dilexisti Isaac, et vade in terram excelsam, et offeres mihi illum holocaustum in uno montium, quem tibi dixero (Ibid. 1, 2).* Non sinit otiosum esse affectum patris. A principio cum stimulat et pun-

git pietatis aculeis et filii nomen addidit ad nomen necessitudinis et vim amoris. Non satis putavit dixisse filium, adjungit, *amantissimum quem dilexisti Isaac (Ibid. 2).* Quid est quod ait: *quem dilexisti:* et non dixit, quem diligis? Possumus quidem uti ad defensionem Scripturæ consuetudine divinæ, quia præteritum plerumque ponit pro venturis vel præsentibus, ut in Evangelio habes: *Hic est Filius meus dilectissimus, in quo complacui (Matth. iii, 17),* cum utique semper in Filio placeat Pater. Et in Psalmo habes: *Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis (Psal. cix, 1).* cum semper sedeat. Possumus tamen et *amantissimum* ad præsens accipere, et *quem dilexisti* ad id, ut non recenti quodam impulsu amoris sed inlito diu et probato amere significaret dilectum. Quod enim ad tempus augetur, ad tempus resolvitur quod autem diu aut semper placuit, cito aboleri non potest. Potest et illud non absurdum videri, quia morituros plus diligimus. Hoc est, quem ante dilexisti: quasi jam diligat immolandum (56). Nec otiose addidit **305** nomen sancti Isaac, hoc est, eum quem suscepisti de uxore unicum, suscepisti in senectute, suscepisti tanquam fidei tuæ præmium, remunerationem operum tuorum, suscepisti ex promissione Dei, non conjugis fecunditate, ex qua alium sperare possis (57). *Offeres mihi holocaustum:* sed prius vade in terram excelsam. Interponitur spatium, ne præcipitari subito videatur affectus, ut illa dilatione obrepat pietatis gratia, desiderium patris. Adjecit: *In uno montium, quem tibi dixero.* Et hic similiter, ut dum ascenderet senex, infringeretur impetus, lassaret dextera, deficeret intentio: dum quæreret montem discere, dedisceret apparatus.

68. Exurgens autem non solum sequenti die, sed etiam diluculo, ut attulisse nox moras studio festinantis patris videretur: *Stravit asinam suam, et sumpsit secum duos pueros et Isaac filium suum, et concidit ligna ul holocaustum (Gen. xxii, 5).* Docemur parata omnia ad sacrificium deferre; discimus etiam apparatus sacrificii et ministerii munus ipsi nobis vindicare, non delegare aliis. Senex Abraham, et dives pecoribus atque abundans servitorum, non quæsit comitatus sui agmina: ipse quoque ligna concidit, et obsequia majora viribus suis non intermisit.

69. *Venit autem ad locum quem dixit Deus, die tertio (Ibid. 4).* Et cum duobus ipse tertius proficiscitur, hostiam suam secum ducens, et die tertio ad locum sacrificii venit. Salutaris hic numerus et conveniens sacrificaturis. Denique et in posterioribus Moyses dicit ad Pharaonem regem Ægypti: *Viam trium dierum ibimus, et immolabimus Domino Deo nostro, sicut dixit nobis (Exod.*

(56) Plures mss. et cunctæ edit., *quasi jam non diligat immolandum.* At meliori sensu Corb., Colb. et Maz. negationem omittunt; ut patet ex superioribus verbis, *quia morituros plus diligimus.*

(57). Ita mss. Corb., Colb. et Maz. Alii vero cum editis, *sperare non possis.* Minus bene, cum hæc pendeant e prioribus istis, *non conjugis fecunditate.*

viii, 27). Et recte tertio die celebratur Trinitatis sacrificium.

70. *Et respiciens Abraham oculis vidit locum a longe* (Gen. xvii, 4). Sollicite explorat qui properat implere. Quamvis senilem studio celeraret gradum, tamen hoc serum putans præcedebat oculis : vige-
bant singulorum officia membrorum, licet senilia membra non possent vigere. Solet hebetari visus senum, ut etiam propinqua non facile conspiciant. Hic non solum vidit locum, sed etiam longe positus aspexit.

71. Nec dubitavit vidisse, sed ait pueris suis : *Sedete hic cum asina : ego autem et puer pertransibimus usque illuc ; et cum adoraverimus, revertemur ad vos* (Ibid. 5). Merito typus in asina, quia et veritas in pullo asinæ. In hoc enim animante figuratur populus gentilium, ante oneri subjectus, nunc Christo subditus. Isaac ergo Christi passuri est typus. Venit in asina, ut crediturus populus nationum significaretur. Ideoque et Dominus cum ad subeundam pro nobis passionem veniret, pullum asinæ solvit, quem ipse consedit etiam mitem atque mansuetum (58), jam Christo sua terga credentem. Quod autem ait : *Ego et puer pertransibimus viam*, demonstrat quod non deficeret in tanto apparatu pater, non cederet filius : aut quia pertransirent pietatis remedio tanti facinoris austeritatem. Addidit : *Ad vos revertemur*. Prophetavit quod ignorabat (22, q. 2, cap. *Si quælibet* § *Prophetavit*). Ipse solus disponebat redire, immolato filio : sed Dominus super os ejus locutus est quod præparabat. Captiose (59) autem loquebatur cum servulis, ne, cognito negotio, impediret aliquis, aut gemitu obstreperet, aut fletu.

72. *Acceptit autem ligna holocausti, et imposuit Isaac filio suo : accepit et ignem ipse in manu et machæram* (Gen. xxii, 6). Consecratur sacris hostia ministeriis, et commendatur futura (60). Quæ pietatis hostia pii ante ministerii vectura est. Ligna Isaac sibi vexit, Christus sibi patibulum crucis portavit. Abraham comitabatur filium, Pater Christum. Nec Isaac solus, nec Jesus solus. Denique ait : *Solum me relinquetis, et non sum solus, quia Pater mecum est* (Joan. xvi, 32).

73. *Dixit autem Isaac ad Abraham patrem suum :*

(58) Omnes edit., quem ipse conscientia mitem atque mansuetum jam Christo sua terga credentem ascenderat. His accedunt Theod. et Valc. excepto quod pro credentem ascenderat, hic legit, cedentem consedit, ille, præbentem fecit. In hoc ei consentit Long. qui cætera cum aliis quatuor lectioni nostræ astipulatur.

(59) *Captiose*, id est, ut notat glossa decreti, caute, nimirum ne videatur Ambrosius docuisse Abraham simulate aut mendaciter locutum. Fvere siquidem qui nihil aliud his Doctoris nostri verbis significari contenderent, nisi S. patriarcham mentitum esse, quod contra mentem dissimulandi causa sit locutus : prophætasse autem, quod verum dixerit licet nesciens. His Melchior Canus, lib. ii *De loc. theol.*, c. 4, subscribit. Nec tamen putes hinc Abrahæ pietati quicquam detrahi ; cum ve-

A *Pater. Qui dixit : Quid vis, fili* (Gen. xxii, 7)? Pulsatur pietatis vocabulis patrius affectus, et fluctibus quibusdam hinc atque inde tunditur. Filius vocat patrem : pater dicit, *Fili*, ut ipso verborum sono se recognoscat pater : quam impossibile est ut ferire possit, cujus se vulnere subjicere optaret. Hæc nomina vitæ solent operari gratiam, non ministerium necis : hæc vocabula incitare ad pietatem, non ad mortem solent.

74. Addidit Isaac dicens : *Ecce ligna, ubi est ovis in holocaustum* (Ibid.)? Et hic prophetat sermone, non scientia. Ovis enim a Domino ad sacrificium parabatur. Respondit denique similiter et Abraham : *Deus providebit sibi ovem ad holocaustum, fili* (Ibid.). Inflexibilis a studio devotionis minister vocare filium frequenter non timet ; ita erat intentionis soliditate fundatus : et hoc se meliorem patrem putabat, hoc sibi in perenne mansurum judicabat filium, si eum immolaret Deo. Non solum autem hoc prophetavit, quod statim accidit, quia Deus providit sibi pro Isaac hostiam, et reddidit patri filium : verum illud magis, quod non hæc hostia divinæ esset dispositionis, sed alia esset hostia quam Deus sibi pararet, ut mundaret orbem terrarum : illa esset omnibus acceptior, propter quam multi patres offerrent filios suos et separari in hoc sæculo a filiis non timerent. Quotidie offerunt patres filios suos, ut moriantur in Christo, et consepeliantur in Domino. Quanti patres, occisis martyrio filiis, lætiores ab eorum tumulo reverterunt!

C 75. Venit Abraham ad locum sacrificio prædestinatum ; *Et ædificavit ibi aram, et imposuit ligna* (Ibid. 9). Quanta molimina immolaturi, ne raptus subito ad immolandum æstimaretur? *Et colligatis manibus ac pedibus Isaac filii sui, imposuit eum in aram super ligna* (Ibid.). Nectit filio manibus suis vincula pater ; ne refugiendo filius et vi ignis excitus peccatum incurreret.

76. *Et dixit angelus : Abraham, Abraham* (Ibid. 11). Tenuit quodammodo manum ejus divina vox, et ictum vibrantis occupavit dexteræ. Nec semel vocavit ; ne aut plane non audiret, aut fortuitam vocem putaret. Sic revocavit, quemadmodum imperavit. Repetivit vocem, tanquam veritus ne præ-

terum Patrum usque ad Augustini tempora communis ferme opinio fuerit, boni alicujus vel officii ergo mentiri peccatum non esse. Verum sententiam hanc funditus evertit Augustinus, cui omnes postea suffragati sunt. Tamen Ambrosium in prima non fuisse opinione haud illibenter credimus ; tum quia id satis indicat Augustinus epist. 82, tum quia Sanctus ipse noster omne simulationis ac mendacii genus proscribit lib. vii, in cap. xii Lucæ, et lib. iii Offic., cap. 9. atque alibi. Unde etiam B. Th. 2-2, q. 111, art. 1, docet Ambrosium istuc mysterium et prophetiam agnoscere, non mendacium, aut simulationem.

(60) Mss. Theod. et Valc., *mysteriis, et commendatur futura pietatis hostia pii ante ministerii vectura*.

veniretur studio devotionis, et una vox impetum ferientis revocare non posset. *Non injicias, inquit, manum in puerum, neque feceris ei quidquam; nunc enim cognovi quia timeas Deum tuum, et non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me* (*Ibid.*, 12 — 2-2, q. 2, cap. *Si quælibet*, § *Non enim*): hoc est dicere: Affectum tuum inquisivi, non factum exegi. Tentavi mentem tuam, si etiam filio dilectissimo non parceres propter me. Non aufero quod donavi ipse, nec hæredem invideo, quem largitus sum non habenti. Nec otiose hic quoque ei dilectissimum filium dixit, ut illud quod supra dixit, *quem dilexisti*, ita dictum ostenderet, ne æstimares quod jam diligere desiisset.

77. *Et respiciens Abraham vidit, et ecce aries unus hærens in virgulto* (61) (*Ibid.*, 13). Qua ratione arietem? Quasi præstantem utique cætero gregi. Qua ratione suspensum? Ut adverteres hostiam illam non esse terrenam. Qua causa cornibus suspensum, nisi quod carnem suam virtute superiore a terris levaret? Juxta quod scriptum est: *Cujus principatus super humeros ejus* (62) (*Isa.* ix, 6). Quis utique significatur, nisi ille de quo scriptum est: *Exaltavit cornu populi sui* (*Psal.* cXLVIII, 14)? Cornu nostrum Christus est, qui præstitit omnibus, sicut legimus, *Speciosus forma præ filiis hominum* (*Psal.* XLIV, 3). Solus elevatus et exaltatus a terris, quemadmodum ipse nos docet, cum loquitur: *Ego non sum de hoc mundo, ego de supernis sum* (*Joan.* VIII, 23). Hunc vidit Abraham in isto sacrificio, hujus passionem aspexit. Et ideo ipse Dominus ait de eo: *Abraham diem meum vidit, et gavisus est* (*Ibid.* 56).

78. Unde Scriptura: *Vocavit Abraham nomen loci illius, Dominus videt; ut dicant hodie: In monte Dominus apparuit* (*Gen.* XXII, 14), hoc est, quod apparuerit Abraham, revelans futuram sui passionem corporis, qua mundum redemit: demonstrans etiam genus passionis, cum suspensum ostendit (63). Virgultum illud patibulum crucis est. Et in hoc ligno præstantissimus ductor gregis exaltatus omnia traxit ad se, ut ab omnibus cognosceretur. Unde et ipse ait: *Cum exaltaveritis Filium hominis, tunc cognoscetis quia ego sum* (*Joan.* VIII, 28). Hinc quoque promeruit Deum Abraham.

79. Denique hæc est tertia benedictio. Tres enim plenarias accepit benedictiones: unam post victoriam, qua liberavit nepotem, quando occurrit illi Melchisedech (*Gen.* XIV, 19), quando dixit ei Dominus: *Respice in cælum, et numera stellas, si poteris: sic erit semen tuum. Et credidit Abraham*

(61) Rom. edit., *Et respiciens Abraham oculis suis vidit, et ecce aries unus suspensus cornibus in virgulto Sabec.*

(62) Ita edit. omnes. At quinque mss. melioris notæ, *cujus principium*. Utraque autem dictio eodem sensu dici potest.

(63) Edit. vet., *ostendit arietem*. Rom..., *corni-*

Deo, et reputatum est illi ad justitiam (*Gen.* xv, 5, 6): aliam quando jussus est Abraham nominari, et signaculum 308 accepit circumcisionis (*Gen.* XVII, 5, 10): tertiam hic, quando dilectissimum filium suum holocaustum Deo non dubitavit offerre. Hæc iterum benedictio præstitit superioribus. In illis enim propagationem seminis Abraham promisit futuram: in hac autem ait: *Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ* (64), *quoniam audisti vocem meam* (*Gen.* XXII, 18). Et nos ergo audiamus vocem Dei nostri, et obediamus præceptis ejus, si volumus apud eum invenire gratiam.

CAPUT IX.

Moritur Sara ac sepelitur. Abraham filio suo uxorem providet, eamque ad rem delectum servum juramento sibi obligat: et quid istic lateat mysterii. In eligenda conjuge imprimis ejus religionem ex qua pendent mores, spectandam. Quomodo quærenda proxima, non alienigena, nec invita. Quo item modo in Rebecca designata sit Ecclesia et baptismus. Quis inaures exemplo Rebeccæ ambire debeant Christianæ virgines: quidve alia munera eidem puellæ oblata significant. Quam imitandum pudoris exemplum ipsa præbuerit, et quam bene in ejus conjugio vocatio Ecclesiæ atque apostolicum ministerium exprimat.

80. Locus qui sequitur, habet mortem uxoris, fletum mariti, sepulturæ officium: quibus maritalis affectus probatur. *Et surrexit, inquit, Abraham a mortuo* (*Gen.* XXIII, 3). Docemur ut non diutius inhæreamus mortuis, sed quantum satis est officii deferamus. Festinavit autem pro loco (65) sepulcri pretium solvere, cum gratis daretur; ut non in alienis locis, sed nostris potius ædificemus tumulos parentum vel proximorum. Sæpe enim cum alienationibus possessionum venales sunt, quæ in iisdem locis sepulturæ sunt. Hoc autem ideo Abraham fecit, quia nondum erant hujusmodi Dei templa, in quibus fidelium Domino reliquiæ condantur.

81. Senuerat Abraham: itaque quod boni est patris, debuit uxorem providere filio: sed propter oraculum Dei non poterat redire eo, unde jussus erat exire. Habitabat autem in terris Chananæorum, ex quo genere legitimam successionem sibi quærere fugiebat.

82. *Et vocavit puerum seniore domus suæ* (*Gen.* XXIV, 2), et dixit ei ut iret in Charran, et de proximis suis uxorem peteret juniore domino suo. Disce hinc quod etiam senioris ætatis servuli pueri dicantur a dominis, vel a quibusque potioribus. Unde et quidam poeta hoc sequendum putavit sive in eorum usu qui sibi docti et sapientes viden:

bus arietem. Neutrum reperitur in mss. neque adeo necessarium est, cum satis intelligatur e superioribus. Sed mss. Theod. et Valc. legunt, *ostendit virgulto, id est illud, etc.*

(64) Ita mss. omnes, et Rom. edit. Vet. autem edit. *omnes reges terræ.*

(65) Nonnulli mss., *Festinat autem pro loculo, etc.*

tur, ipse hoc reperit : sive de nostris ipse transtulit : sive translatum invenit :

Pascite ut ante boves, pueri, submitte tauros.
(Virg. *Ecl.* 1.)

Inde et pueros dicimus, quando servulos significamus, non ætatem exprimentes, sed conditionem.

83. Adverte nunc virtutes boni patrisfamilias, et considera primum, quod munus, et cui mandet: ut et tu ita instituas servulos, ut liberis tuis paternum affectum deferant, et officia exsequantur. **309** Inventus est de servulis, senior tamen qui ad uxorem providendam domino juniori eligeretur, et constrictus ut juraret, mitteret manum sub femur domini sui. Per femur generationem intelligimus: generatio autem Abrahæ Christus est. Unde Apostolus ait: *Abrahæ dictæ sunt promissiones et semini ejus. Non dicit, et seminibus, quasi in multis: sed sicut in uno, et semini tuo, quod est Christus (Galat. III, 16)*; ostendens per ipsum nobis sanctum sacramentum, per ipsum tutum auxilium fore.

84. Constrinxit autem cum ne de semine Chananæorum uxorem arcessiret domino suo, quorum generis auctor patrem non honoraverat, et ideo maledictionis hæreditatem transmisit in suos: ut cognoscamus fidem, et quamdam hæreditatem de auctoris prosapia in iis requirendam, quos nobis volumus adjungere. Cum sancto enim sanctus eris, et cum perverso perverteris. Si hoc in aliis, quanto magis in conjugio, ubi una caro et unus spiritus est! Quomodo autem potest congruere charitas, si discrepet fides? Et ideo cave, Christiane, gentili aut Judæo filiam tuam tradere (28, q. 1, cap. *Cave*), Cave, inquam, gentilem aut Judæam atque alienigenam, hoc est, hæreticam et omnem alienam a fide tua uxorem arcessas tibi. Prima conjugii fides castitatis gratia est. Si idola colat quorum prædicantur adulteria, si Christum neget qui præceptor et remunerator est pudicitiae, quomodo potest diligere pudicitiam? Si Christiana sit, non est satis, nisi ambo initiati sitis sacramento baptismatis. Simul ad orationem nocte vobis surgendum est, et conjunctis precibus obsecrandus Deus. Accedit aliud insigne castimonie, si credas a Deo tuo tibi quod sortitus es, conjugium datum. Unde et Salomon ait: *A Deo, inquit, præparabitur viro uxor (Prov. XIX, 14)*. Non possunt hoc dispare fide credere, ut ab eo quem non colit, putet sibi conubii impartitam gratiam. Ratio docet, sed amplius exempla commonent. Sæpe illecebra muliebris decepit etiam fortiores maritos, et a religione fecit discedere (*III Reg. XI, 4*). Et ideo tu vel amori consule, vel errorem cave. Primum ergo in conjugio religio quæritur. Ideo Abraham proximam quæsivit dare filio suo.

(66) Mss. quatuor. *Quamdam conjugali copula muniunt eam, etc.* Ex quibus tamen Valc. præfert... *copia muniunt, etc.*

85. Et tu proximam quære. Quis est proximus? *Qui fecit, inquit, misericordiam (Luc. X, 37)*. In Evangelio hoc dixit Dominus Jesus. Et tu proximam seminis Abrahæ require, et propinquam proximi tui. Semen Abrahæ Christus est, ipse est proximus omnium, qui super omnes fecit misericordiam, tollens peccatum mundi. Disce deinde quid in uxore quærat: non aurum, non argentum quæsivit Abraham, non possessiones, sed gratiam bonæ indolis.

86. Deinde interrogatus si nollet venire mulier, utrumnam eo filium domini sui duceret: *Attende tibi, inquit, ne revoces filium meum illo. Dominus Deus cæli et Deus terræ accepit me de domo patris mei, et de terra in qua natus, sum, qui locutus est mihi et juravit, dicens: Tibi dabo terram hanc et semini tuo; ipse mittet angelum suum ante te, et accipies **310** filio meo uxorem inde. Quod si noverit tecum venire mulier in terram hanc, purus eris a juramento hoc (Gen. XXIV, 6-8)*. Quo proficiat hoc considera diligentius. Non licet tibi accipere alienigenam. Sane si Christianam se faciat, laudem habebis ex ea. Ne te quoque si recusaverit Christiana fieri, studium nuptiarum a fide deflectat, instruit lectio. Abraham sequentem deduci admonuit, residentem non expeti, nec eo filium suum pergere. Sane Domini sui qui se ab incolatu terræ in qua habitabat, abduxerat, non defuturam misericordiam, ut præiret studio petitoris, et puellæ inclinaret animum. Quasi propheta hoc dixit in causa filii, et quasi moralis doctor docuit sperare de Domino, quod juvare dignetur incrementa fidei quærentem.

87. *Et surgens puer profectus est in Mesopotamiam (Ibid. 10)*: et juxta voti seriem quod proficiscens servulus voverat, *occurrit ei Rebecca, habens hydriam super humerum, virgo speciosa valde, quam vir non cognoverat. Descendit autem ad fontem, et implevit hydriam, dedit puero bibere, adaquavit omnes camelos ejus (Ibid. 15, 16)*. Unde puer Abrahæ accepit in aures aureas singularum drachmarum, et duas virias dedit in manus ejus, decem aureorum pondus earum, et quæsivit ab ea si locus esset hospitio, et cujus esset filia. Simplicitas quidem moralis exprimitur, quod nullus fuerit vel in conjugii petitione ambitioni locus, sed Dominus præsul conjugii petitionem impleverit. Tamen spectare licet Ecclesiæ mysteria. Ubi invenitur Ecclesia, nisi in Mesopotamia? Ibi quæritur; inde arcessitur, ibi duobus stipatur fluminibus, lavacro gratiæ et fletu pœnitentiæ. Etenim nisi peccata propria defleveris, nisi gratiam baptismatis acceperis, non tibi acquiritur Ecclesiæ fides, et quædam conjugalis copula (66). Muniunt eam Tigris, hoc est prudentia, et Euphrates, hoc est justitia, et illuminatio fructuosa, a barbaris separans gentibus.

88. *Virgo autem speciosa valde (Ibid. 16)*, cujus decorem nulla corruptit ætas. Speciosa valde, quia speciosus et ille præ filiis hominum, qui eam acquisivit sibi. *Quam vir non cognoverat (Ibid.)*: nulli enim viro erat copula ejus (67), sed soli Christo debita. *Hydriam habens super humerum (Ibid.)*, qua lavat actus hominum. Et quia ex congregatione gentilium constat, qua suos lavit, ideo legis quia *descendit ad fontem, et implevit hydriam et ascendit (Ibid., 16)*. Samaritana illa venit ad fontem, sicut in Evangelio scriptum est (*Joan. iv, 7*), sed non descendit: puteus ei videbatur, nec implevit hydriam. Denique ait: Hydriam non habeo. Non habebat unde actus suos lavaret (68). Hæc sola descendit, hæc sola cognovit fontem verum, hoc est, non aquæ fontem, sed vitæ æternæ, sicut dixit David: *Quoniam apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen (Psal. xxxv, 10)*. Ideoque habuit quod daret sitientibus, quia credidit. Nam quæ non credebat, ait fonti huic volenti sibi potum dare (69): *Unde mihi habes dare aquam vivam (Joan. iv, 11)*? Hæc autem habuit unde non solum puerum, sed etiam camelos adaquaret, **311** quæ non solum justos rigare consuevit, sed etiam injustos implere. Ideo accepit in aures aureas et virias (70) quas misit Abraham, tanquam meritum suorum præmia.

89. Fortasse audientes hæc, filiæ, quæ ad gratiam Domini tenditis, et vos provocemini ut habeatis in aures et virias, et dicatis: Quomodo prohibes hoc, episcopo, ut habeamus quod Rebecca accepit pro munere, et hortaris ut similes simus Rebecca? Sed non has in aures Rebecca habebat et virias, quæ lites in Ecclesia serere solent, quæ labuntur frequenter: alias in aures habebat, quas utinam vos habeatis! Alias virias. In aures Rebecca pii auditus insignia, et viriæ Rebecca ornamenta factorum sunt. Has in aures habebat, quæ non gravarent aurem, sed demulcerent: has virias, quæ manum non materiali auro onerarent, sed spiritali actu levarent. Ideo et fratri et parentibus in hoc placuit ornatu. Et tu sume in aures quas tibi Abraham reliquit: sume quas transmisit virias. Audi verba Domini Dei tui, sicut ipse audiebat: exsequere jussa, sicut ipse properavit implere (71).

90. Pulcherrimus autem locus ad instruendos eos quibus aliquid injungitur, quod non prius

A manducavit puer Abraham appositum sibi panem, quam mandatum Domini exsequeretur. Quo imperato, vasa aurea et argentea et vestem dedit Rebecca. Ubi sponsata est Ecclesia, accepit vasa aurea et argentea, in quibus esset thesaurus fidei; sunt etenim vasa in honorem, sunt et in contumeliam. Quæ sint ea vasa audi: *Habemus thesaurum in vasis fictilibus (II Cor. iv, 7)*. Vasa fictilia corpora nostra sunt: fides nostra thesaurus est. Et fortasse jam etiam ipsa corpora nostra quæ thesaurum istum habent, aurea sunt quia sunt plena prudentiæ: et argentea vasa sunt, quæ videntur mandati cælestis alloquiis refulgere. Honorantur autem et parentes muneribus (32, q. 2, c. *Honorantur*).

B 91. Consulitur puella non de sponsalibus; nam illa iudicium exspectat parentum, non est enim virginalis pudoris eligere maritum: sed jam desponsata viro de profectionis consulitur die. Nec immerito dilationem non attulit; jure etenim properare debuit ad maritum. Unde illud Euripideum quod mirantur plerique, unde translatus sit manifestum est. Ait enim in persona mulieris, quæ tamen maritum volebat relinquere, et ad alias petebatur nuptias:

Νυμφευμάτων μὲν τῶν ἐμῶν πατήρ ἐμὸς
Μέριμναν ἔξει, κ' οὐκ ἐμῶν κρίνειν τάδε.
(Euripides in *Andromacha*.)

312 Hoc est, Sponsalium quidem meorum pater meus curam subibit: hoc enim non est incum. Ergo quod et ipsi philosophi mirati sunt servate, virgines. Sed etiam, mulieres, si qua (72), amisso cito marito, adolescentula laqueum infirmitatis suæ timet incidere, ut si vult nubere, nubat tantum in Domino, ut electionem mariti parentibus deferat! ne appetentiæ procacioris aestimetur, si ipsa de nuptiis suis electionem sibi vindicet. Expetita magis debet videri a viro, quam ipsa virum expetisse. Verecundiam præmittat, antequam nubat, quod ipsum conjugium plus commendet verecundia. Sed illi verba imitantur, opera imitari nequeunt.

92. Inesse quoque in eo præciarum Ecclesiæ mysterium liquet, eo quod nemo ausus sit eam ante Christum vocare: soli enim Christo hæc erat vocandarum nationum reposita prærogativa. Vocata autem non fecit moram, et ideo acceptior Domino; quia populus Judæorum qui erat ad cœnam voca-

(67) Cunctæ edit., *copulæ jus*. Cuncti mss., *copula ejus*. Attamen ita scribitur in Corb. ut utrumque pene ex æquo legi possit.

(68) Rom. edit. sola, *reliquit hydriam mulier. Reliquit, unde non habuit, quo actus suos, etc.* Verumtamen evidens est virum sanctum non indicare illa Scripturæ verba, *Reliquit ergo hydriam, etc.*, sed potius ista. *Domine, neque in quo haurias, habes*, legisse autem ipsorum loco, *Domine, neque in quo hauriam, habeo*. Quod tamen in Bibliis nullis reperire est.

(69) Mss. Corb., Long., Colb., Maz. et prima manu Torn., *volenti sibi potum dare aquam vivam. Hæc autem, etc.* Forte non male, si post *aquam*

vivam, mente suppleamus quod supra exprimitur, nempe, *hydriam non habeo*, quod sane aptius quadrat cum sequentibus.

(70) *Virias* idem significant atque annuli, ut ex sequentibus colligere est.

(71) Post vocem *implere*, Rom. edit. intrusit sequentia: *Inquit enim, et apposuit illis panes ad comedendum, qui dixit: Non comedam donec loquar ego verba mea.*

(72) Ita mss. Edit. autem, *mulier etiam, quæ...* Et post tria verba ubi eadem edit. cum præcipuis mss., *laqueum infirmitatis suæ timet incidere*, tres mss. legunt, *infirmitati suæ timet injicere*.

tus, dignus non fuit venire: congregatio autem A ante extraneos, cum Rebecca jam desponsata designatum maritum aperto capite non putaverit videndum.

93. Denique ut scias non sine mysterio esse, cum veheretur camelo, veniebat ad sponsum; eo quod populus nationum belluina quadam horridus metitorum deformitate, qui formæ suæ nullum haberet decorem, fidem esse atque consensum Ecclesiæ recepturus. Nec illud otiosum (30, q. 5, cap. *Nec illud*), quod cum veniret Rebecca, vidit Isaac deambulantem; et cum interrogasset quis esset, cognito quod ipse esset cui duceretur uxor, descendit, et caput suum obnubere cœpit, docens verecundiam nuptiis præire debere: inde enim et nuptiæ, dictæ, quod pudoris gratia puellæ se obnuberent. Discite ergo, virgines, quemadmodum servetis verecundiam, nec intecto capite prodeatis

(72) Vet. edit., cum leguntur, ait Joannes evangelista, acquirunt Christo animam. At cum advertissent Rom. editores commodum sensum hinc elici non posse, locum emendaverunt in hanc formam:

94. Quis ille est servulus qui providit has nuptias? Unus utique de apostolis, et ille maxime qui ait: *Viri fratres, vos scitis quia a diebus antiquis in nobis Deus elegit ex ore meo audire nationes verbum Evangelii (Act. xv, 7)*. Vel ille qui doctor appellatus est gentium (*I Tim. ii, 7*). Ipsi enim cum leguntur, aut Joannes evangelista, acquirunt Christo animam (72), ut credat quæ ante non credidit: et cupientibus Christum videre, sermonibus demonstrant suis. Itaque Abraham, celebratis filii nuptiis, longæva ætate et bona senectute complevit dies (*Gen. xxv, 8*).

B Cum audiuntur, acquirunt Christo animam... et cupientibus Christum videre, ut ait Joannes Evangelista, sermonibus, etc. Nostram vero lectionem magno consensu præferunt mss.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT PRIMUM.

Post expositum moralem sensum, ad profundiorum seu allegoricum transit: et quemadmodum animæ præcipiatur ut exeat de terra sua et de cognatione sua; nec non a quibus ad perfectam purgationem recedendum sit, explicat. Denique promissam Abrahæ posteritatem refert.

1. Moralem quidem locum prosecuti sumus, qua potuimus intellectus simplicitate; ut qui legunt, morum possint sibi haurire magisteria: sed quia ex utraque parte acuta est acies gladii, ex utraque parte præliaris; similiter verbum Dei, quod est acutius omni gladio acutissimo, penetrans usque ad divisionem animæ, quocumque converteris, paratum invenies et opportunum, ut animam legentis pertranseat ad revelandum prophetarum Scripturarum ænigmata. Unde non absurdum reor referre ad altiora sensum, et per historiam diversarum personarum, virtutis formæ quemdam processum explicare; maxime cum jam in Adam intellectus profundioris exordia degustaverimus (*De paradiso*, cap. 2) Adam etenim mentem diximus, Evam sensum esse significavimus, serpentis specie delectationem expressimus; sed ibi de summa beatitudine, et quadam naturali virtutum amœnitate per circumscriptionem sensus (73), et delectationis illecebram, refluxus ad culpam (74) est: hic autem profectum mentis speculari datur. Hoc enim legislator provide egit, ut quemadmodum lapsum mentis demonstravit, ut illas erroris caveremus semitas, ita etiam pro-

cessum mentis et quemdam superiorem reditum significaret, ut quemadmodum infracta mens reformare se possit, cognosceremus. Purgaverat enim terram Dominus diluvii infusione, laverat humanæ colluvionem fragilitatis: sed non satis erat ad virtutis profectum, nisi ut instrueretur homo quemadmodum se regeret et gubernaret, Abraham mentis loco inducitur. Denique Abraham transitus dicitur (75). Ergo ut mens quæ in Adam totam se delectationi et illecebris corporalibus desiderat, in formam virtutis speciemque transiret, vir sapiens nobis ad imitandum propositus est. Denique Abraham secundum Hebræos, secundum Latinos pater dictus est, eo quod mens paterna quadam auctoritate, censione (76) et sollicitudine totum gubernet hominem.

2. Hæc ergo mens erat in Charra, id est in cavernis, obnoxia variis passionibus. Ideoque 314 dicitur ei: *Exi de terra tua (Gen. xii, 1)*, id est, de corpore tuo. Exivit de hac terra ille, cujus conversatio in cœlis est. *Et de cognatione*, inquit, *tua (Ibid.)* Cognati sunt animæ nostræ corporis sensus. Dividitur enim in duo anima nostra: in id quod est rationabile, et in id quod est irrationabile. In se autem quod est irrationabile, sensus sunt: ergo cognati sunt partis rationabilis, hoc est mentis. *Et de domo tua*, inquit, *exi (Ibid.)*. Dominus mentis prolativum est verbum (77). Sicut enim paterfamilias habitat in domo sua, et in po-

LXX Abraham transitor dicitur. Vide Nobilium in eundem locum.

(76) Censione, id est, censure ac moderatione.

(77) Omnes edit., prolatum est verbum. Mss. omnes Gallicani, prolativum est verbum. Idem autem

(73) Edit. Rom., per circumventionem sensus.

(74) Mss. duo, deflexus ad culpam est.

(75) Abrahæ nomen videtur Ambrosius deduxisse a voce Abran, qua transitus significatur: aut potius respexisse ad cap. 14, n. 13, ubi secundum

testate habet quemadmodum regat domum suam : A ita etiam mens in sermonibus nostris habitat, et gubernat verba nostra, et vis ejus ac disciplina in sermone elucet. Ut bonus paterfamilias a primo vestibulo domus aestimatur, ita etiam de sermonibus nostris mens nostra perpenditur. Denique etiam modulis vocis pulsatur et revocat (78).

3. Ergo qui vult perfectam purgationem consequi, disjungat se ab his tribus, a corpore, a sensibus corporalibus, a voce, in quibus sunt omnes corporis passiones et circumscriptiones sensuum, quibus decipimur et illudimur. In nullo enim horum trium bonum. Non in carne, quamvis Epicuri schola, plerique etiam voluptuarii dirumpantur laudantes corporis delectationem (79); neque in sensibus, qui sæpe luduntur; neque in sono vocis, quæ falsis plerumque animam demulcet cantibus, est perfectum bonum, hæc enim corruptibilia: quod autem vere bonum, hoc incorruptibile. Manifesta (80) autem fides. Mortuo etenim homine, caro corrumpitur, sensus pereunt, vox amittitur, remanet mens immortalis, incorpoream vitam recipiens. Unde in alteram terram vocatur plenam beatitudine, ubi non falsa pro veris, sicut in hac vita, sed vivam rerum cernat substantiam; eo quod excussa corporis, et sensuum, et vocis nebulosa quadam imagine, corruptibilem caliginem deponat, et revelata facie beatæ vitæ gratiam lustret obtutu.

4. *Benedicam, inquit, te, et faciam te in gentem magnam* (Gen. xii, 2). Immortalitatem spondet, cum genus promittit. Genus enim immortale videtur esse, personæ mortales sunt singulorum, ut hominum, ut equorum, ut apum. De quibus ait quidem :

At genus immortale manet.
(Virg. l. iv Georg.)

Tamen multo illud melius quod gentem magnam dixit Ecclesiæ perpetuam posteritatem. et generationem illam supernam, quæ vere magna est, ut peccato moriamur Deo renascimur (81).

315 CAPUT II.

Post Abrahami exitum, Deus illi tanquam amico loquitur. Idem nobis proponitur ad imitandum;

significat prolativum atque extensivum. Vox enim *domus*, a simplici significatione ad figuratam et metaphoricam extenditur.

(78) Edit., *modulum vocis pulsatur et revocat*. Iidem mss., *modulis vocis*, etc., ubi subintellige passiones, corpus ac sensus corporeos, quæ supra memorata sunt, quæque modulis vocis excitari ac mitigari nemo non experitur.

(79) Edit. Am., Era., Gill., *laudis corporis delectatione*. Rom. vocem *laudis* prætermittit. Nos omnium mss. auctoritati credendum putavimus.

(80) Ita mss. supra citati, præter Corb., in quo deerat *cantibus, est*, quod recentiori manu additum est. Edit. vero, *demulcet cantibus, est perfectum bonum hoc incorruptibile, Manifesta*, etc.

(81) Ita mss. Corb., Long., Colb. et Maz. Sed

ut mens nostra ejus exemplo reformetur. Quare Lot cum illo egressus; quidve sexagesimo anno significetur. Quo tandem pacto sapiens animam suam possideat.

5. *Exiit Abraham quemadmodum locutus est ei Dominus* (Gen. xii, 4). Hinc ferunt gentiles septem Sapientum sententiam: Sequere Deum, quasi inventum suum; cum longe anterior, non dico, Abraham, sed Moyses fuerit per quem lex data est, dicens: *Post Dominum Deum tuum ambulabis* (Deut. xiii, 4). Exiit ergo Abraham in quo non tam perfectio ejus (82), quam animæ ejus devotio, et mentis libertas exiit de corporis vinculis, de illecebris delectationis. Denique sic habes: *Exiit Abraham quemadmodum locutus est illi Deus*. Supra habes, *Exi*, dixisse Deum (Gen. xii, 1), in quo apertum imperium jubentis expressum: hic habes, quemadmodum locutus est illi Deus. Quasi quidam confabulationis affectus comprehenditur; omnia enim fecit quæ statuta sunt. Ante factum igitur Deus dicit quasi obnoxio, post factum loquitur quasi amico. Amicus est enim Deo, qui facit quæ imperata sunt. Unde et in Evangelio suo dicit Dominus Jesus: *Vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis. Jam non dico vos servos* (Joan. xv, 14, 15). Sed, ut dixi, processus viri sapientis propositus est nobis ad imitandum, scriptus est ad experimentum, non perfectio. Adhuc enim reformat se mens in Abraham, quæ in homine primo lapsa est. Et ideo per gradus et incrementa se colligit.

C Unde et addidit: *Et exiit cum eo Lot* (Gen. xii, 4). hoc est, declinatio. Id enim nominis significat interpretatio, eo quod, ut viantes incognitam carpentes viam, semitis aliquibus sæpe falluntur, ut directo deflectant tramite, et tamen si prudentes sunt, non deviant, sed cunctabundi licet, regionis ipsius contuitu viam colligunt: ita et Abraham nutabundus (83) quidem, tamen tramitem veri sequebatur. Ducebatur plerumque falsa specie bonorum, sed non penitus inclinabatur. Perfecti est enim non deflectere, prudentis non penitus declinare. Solus autem ille nunquam deflectit, de quo scriptum est: *Ecce Virgo in utero accipiet, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel: butyrum et mel manducabit, priusquam sciatur aut proferat*

D Valc. et edit. Am. et Gill., *et peccato moriamur, ideo renascamur*. Era., *ut peccato moriamur et Deo renascamur*. Rom. demum ac ms. Torn., *Itaque peccato moriamur, Deo renascamur*. Atqui videtur hic nonnihil aut omissum esse aut corruptum, aut etiam forte transpositum. Confer quæ hoc loco dicit de generis immortalitate cum hujus ipsius libri cap. ultimo, et cognationem non minimam animadvertes.

(82) Mss. Corb. et alii tres cum edit. Era. ac Gill., *profectio*; Am. *provectio*; Cod. Long., Maz. et edit. Rom., *perfectio*. Sed hanc diversitatem non aliunde ortam esse putaverimus, quam e primæ syllabæ abbreviatione, quam alii alio modo interpretati sunt.

(83) Mss. Corb., Colb. et Maz., *mutabundus*.

malu, eligat bonum; quoniam priusquam sciat puer bonum aut malum, non credet malitiae, ut eligat quod bonum est (Isa. vii, 14, 15). Hoc Abraham facere non poterat, ut prius bona eligeret, quam mala sciret. Sed præceptis inhærebat cœlestibus, ne declinaret a vero. Ideo etiam septuaginta et quinque annorum describitur exisse de Charra (Gen. xii, 4), quod septuagesimo perfecto remissionis numero sensus is sit qui possit inflecti (84). **§16** Delectationes enim horum sensuum faciunt, ut non semper erecta sit mens nostra, sed aliquando se inflectat; ut non intra cavernas corporis, sed se intra latibula voluptatis abscondat.

7. Trmen etiam in his cuniculis positus ita evasit, ut sumeret uxorem suam, et nepotem, et omnem animam quascunque possederat in Charram. Prudentes enim et continentes virtutis atque animæ possessores sunt, decorem morum mansuetorum eligentes. Qui autem amatores corporis sunt, delectationibus ejus irretiuntur, quia irrationabilium in corporis habitudine omnis virtus est, rationabilium autem in virtutibus animæ ac disciplinis. Propterea scriptum est (Ibid. 5), quia possidebat animam (85) suam, tanquam liberam regens, et nulli servituti obnoxiam. Hoc ergo habet intentio doctoris, eo quod etiam in illis diverticulis et anfractibus constitutus, vel adhuc ævi recentioris, vel nondum perfectionis disciplinæ, vel loci patentis ad vitia habitavit non ita inflexus (86) ad culpam, ut demigrare non posset. Denique mentem suam ab illa lubrica possessione defendit et transtulit.

CAPUT III.

Perambulat Abraham usque ad Sychem, quæ vox exercitationem denotat. Ibi Deum quem dum esset Chaldæus videre non potuerat, cernit: cui aram quidem exstruit, sed non sacrificat; et qua de causa. Iterum tamen excitata ara, nomen Domini invocat.

8. *Et perambulavit, inquit, Abraham usque ad*

(84) Locus obscurus et forte corruptus: cui tamen lucem aliquam afferre potest Philo lib. de Migr. Abraham, ubi tradit quinario numero, quo sensus corporei significantur, perfectionem quæ septuagesimo adumbratur, inflecti ac debilitari.

(85) Cum hoc in Scriptura nusquam reperitur, verisimile est alluisse S. Ambrosium ad Gen. xii, 5, ubi ex superioribus intelligimus eum legisse, et omnem animam quam possidebat.

(86) Edit., locum patentem ad vitia, non est ita inflexus, etc. Melius mss., vel locis patentis, etc.

(87) Sic mss. sex. At cunctæ edit., ut se æternis.

(88) Rom., edit. sola, et erraticarum motu stellarum, et fixarum cursu regi. Quam quidem lectionem facile crediderimus concinnatam fuisse ex istis libris Philonis de Abrahamo verbis: Κατά τε τὰς ἡλίου καὶ σελήνης καὶ τῶν ἄλλων πλανητῶν καὶ ἀπλανῶν περιόδου. . . . τὸν κόσμον αὐτὸν ὑπέλαβον εἶναι θεόν. Verum licet Ambrosium ad istum locum respexisse non eamus inficias, non possumus ta-

locum Sychem, ad quercum altam (Gen. xii, 6). Nonne videntur sepeflua esse, nisi rationem requiras, cum et altitudinem quercus non prætermiserit? Sed ubi ratio est, nihil superfluum. Sychem enim vel humerus, vel cervix significatur, quod est laboris et exercitationis indicium. Unde et Jacobi vir exercitatus filio suo Joseph eam præcipuam dedit. Ergo quia neque sine dote naturæ exercitatio ipsa per se perfectionem conferre potest, et naturæ gratia destituitur, si desit exercitatio (enim ingeniosi adminiculum diligentia), inducitur is vir ad cujus imitationem formaris, ad naturæ gratiam adjuncta exercitatione, ita fundatior et excelsior factus, ut usque ad quercum altam pertransiret. Quæ arbor ut alta, ita etiam robusta, indicio est non facile animam sancti Abrahamæ sæculi hujus procellis esse curvatam, sed mansisse sublimem; ut se a terrenis (87) inquisitionibus ad altitudinem divinæ cognitionis elevarat.

9. Denique continuo apparuit illi Deus (Gen. xii, 7). Nusquam superius habes quod visus esset illi Deus. Unde liquet eo referendum, quia quamdiu Chaldæus fuit, hoc est, non solum in regione, sed etiam in opinione Chaldæorum, non poterat Deum videre quem intra mundum quærebat. Chaldæi enim mundum superiorem Deum dicunt, **§17** et etiam sticarum domo, et stellarum cursu ferri asserunt ea quæ terrena sunt (88), et quodam vinculo coerceri. Unde et deos stellas appellaverunt, eo quod eas dominatum quemdam habere supernum credant, quia quædam stellis ad terrena compassio est. Oportuit autem eos æstimare, quia quod compatitur, non imperatorium jus nec dominatum, quasi Deus, possit habere in eis quorum ægrescit compassione; cum sit et ipse mortalis et corruptibilis. Mundus quoque cum sit factus, utique ipse Deus non est, sed operator et conditor ejus. Ergo mens quamdiu Chaldaicis erroribus inflectitur, non videt Deum, quem in his quærit quæ videntur, non in his quæ non videntur (89);

men ab omnibus scriptis atque editis codicibus discedere. Horum enim quatuor optimæ notæ hæc præferunt, ut etiam sticarum domus. Alii cum antiquis edit. . . . sticarum domo. Et his in loco tam difficili visum est adhærendum: maxime cum satis verisimile sit non insolitum librorum esse peccatum: S. vero doctorem primum Græcis characteribus exarasse, στοιχείων ὄρωμα, id est planetarum cursu; στοιχείων enim pro sole ac luna sumi eruditissimus Cangius in Gloss. med. lat., ad verbum *elementum*, docet. Nec forte absurdum fuerit eandem vocem pro reliquis etiam planetis usurpare; ut æque pateat ac *elementum*, quo vocabulo eosdem planetas significari laudatus Cangius auctor est, quem consule. Sed si lubeat dictionem *domus*, vel *domo*, retinere, id etiam licebit sensu nihil mutato, cum *planetarum domus* sit astrologis usitata locutio. Confer hunc locum cum lib. Hexaem., cap. 4.

(89) Ita quatuor mss. melioris notæ. Alii vero et edit., quem in his quæ videmur, non in his quæ non videntur, esse putant.

quæ autem videntur, temporalia sunt; nam quæ non videntur æterna. Sed non temporalis Deus; non igitur videtur. Non ergo mens ea videt Deum, quæ disciplinam Chaldæorum sequitur. Unde nec Abraham primum videbat. Quomodo autem poterat videre eum, supra quem alterum esse arbitrabatur? Ubi vero ad aliam demigravit non regionem, sed veram religionem paratam humilitati, hoc enim significat Chanaam, tunc Deum videre cœpit, et eum cognoscere esse Deum cujus invisibili virtute advertit omnia regi et gubernari. Hoc ergo Scriptura docet, quia Abraham a stellarum observatione demigrans Deum vidit.

10. Confirmatio testimonii adjungitur (*Gen. xii, 7*); quia in loco aram Domino ædificavit ei qui sibi apparuit. Impressus est enim typus iste validus in anima ejus, et manifesta fides veritatis: suppetit enim grato viro memoria, ingrato irrepit oblivio. Illi hærent a quibus adjuvatur, isti labuntur omnia quæ conferuntur. Statuit autem aram, sed non sacrificavit. Posset movere, nisi meminisses processus mentis hujus, Scripturæ serie servari. Et ideo spectabat a Deo genus discere sacrificandi. Advertebat enim irrationabilis animantis et mutæ pecudis ac sacrificium dignum divino cultu hostiam non videri. Nondum in Isaac typum cognoverat passionis futuræ, nondum Melchisedech dederat ei benedictionis gratiam, ut ita cognosceret.

11. *Recessit, inquit, inde in montem, contra Orientem Bethel (Ibid. 8)*. Incrementum devotionis montis significat eminentia, cujus ascensio indicium est uberius processus. Contra Orientem ideo, quia prophetabat venturum justitiæ Solem; quod illic Sapientia pararet sibi domum, et inde per virginem suam prædestinaret exortum. Volebat ergo cogoscendorum jam mysteriorum lumen accipere. Sicut enim sole mundus, ita splendore sapientiæ tota mens illuminabitur. Meritoque posuit contra Orientem Bethlehem (90). Domus enim Dei dicitur Bethlechem, in qua natus est Christus. Unde ait per prophetam Deus: *Et tu, Bethlehem, non es minima inter principes Juda; ex te enim exiit princeps, qui regat populum meum (Mich. v, 2)*. Non dixit contra Bethlehem sed tabernaculum ipsum Bethlehem appellavit. Ecclesia enim justorum est tabernaculum. Jam illa quis non miretur mysteria, quod Bethlehem juxta mare Galilææ est ab Oriente. Etenim vel anima quæ meretur templum Dei appellari, vel Ecclesia tunditur sæcularium curarum fluctibus, sed non subruitur: cæditur, sed non labefactatur, commotiones fluctuum et insurrectiones passionum corporalium facilis premere ac mitigare. Spectat aliorum naufragia, ipsa immunis et exsors periculi, parata semper ut illucescat sibi Christus, atque

(90) Omnes edit. legunt *Bethel*; mss. vero hic et in sequentibus nunquam non habent, *Bethlehem*; quem vocem ex *Bethel* deducere videtur

A ejus illuminatione jucunditatem acquirat sibi. Sicut enim oculi pascentur primo diei lumine: ita etiam mens nostra alitur inventis sapientiæ, et quibusdam ejus radiis videtur splendescere. Visibilis enim solis radiis terræ vaporantur; invisibiles autem radii cordis nostri penetrant interiores recessus.

12. Iterum ædificavit aram, et invocavit in nomine Domini (*Gen. xii, 8*). Processus fidei in Domini invocatione significavit. Hoc adjecit superioribus.

CAPUT IV.

Abraham ubi commoratus esset in deserto quo mentis tranquillitas adumbratur, in Ægyptum quæ tentatio est, descendit fame compulsus. Cur ibi Saram sororem appellaverit, non uxorem. Hanc dum Pharao cum objurgatione marito reddit, mentem continentis renuntiantem signat.

13. *Et abiit Abraham, et demoratus est in deserto (ibid. 9)*. Tunc probatur mens, quando in quodam deserto est, ubi nulla cupiditatum lascivia, nulla abundantia pecuniæ, nullus sumptus luxuriæ. Utinam in hoc deserto esse possim, destitutus ab omni incentivo cupiditatum, derelictus ab omni delinquendi studio, exspoliatus jactantia et tumore! Sed quia vel Deus nos tentari patitur, vel tentator incursat, cum sibi videtur in deserto mens esse quieta ab omni terrenarum voluptatum appetentia, in Ægyptum impellitur, ubi compungi possit. Stimulus enim mentis caro nostra est, et passiones ejus compunctiones sunt nostræ. Ipsa est Ægyptus nostra, hoc est caro nostra, ipsa est afflictio. In hanc descendit mens nostra, quando cogitat quæ carnalia sunt. Tunc autem ascendit, quando invisibilia desiderat. Ideo et Abraham dicitur descendisse in Ægyptum, ut affligeretur. Patitur hoc mens nostra, interdum separat se a corpore, secernit ut singulariter agat, incorporalibus intendere atque adhærere cupiens. Interdum, propter colligationem animæ et corporis, inclinatur ad carnales voluptates quibus infirma subjicitur, fortior non tenetur. Afflictiones igitur forti viro coronæ sunt, invalido infirmitates sunt. Unde et ille non timebat afflictiones quibus probaretur merito, qui dicit: *Nam et cum venissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra sed in omnibus sumus afflictati: foris pugna, intus timores (II Cor. vii, 5)*.

14. Sed ut descenderet in Ægyptum fames coegit (*Gen. xii, 10*). Exoritur enim sæva mentis fames, quando appetentia carnis hujus exundat, et exspectat ea quæ saluti adversa sunt. Redigunt nos in angustias corporis, cum habendi cupiditas irrepit, luxuria suavitati est, cordi jactantia. Tentamur omnes (91). Inflectitur etiam sobrius animus, descendit in Ægyptum, hoc est in affli-

Ambrosius.

(91) Ita mss. omnes. Edit. autem, *luxuriæ suavitate, et cordis jactantia tentantur omnes*.

tionem corporis. Sic tamen descendit, ut quasi advena ad tempus incolere, non quasi civis possidere videatur. Justus enim dixit: *Advenasum in terra hac* (Psal. cxviii, 19). Et alibi: *Heu me, quod incolatus meus prolongatus est* (Psal. cxix, 5).

15. Descendens autem Abraham in Ægyptum, hoc est ad feros et barbaros mores, qui virtuti deferre nescirent; ne nocerent per invidiam, dixit Saræ, ne se uxorem ejus diceret, sed sororem appellaret (Gen. xii, 13). Et hinc grande virtutis mysterium (92), cui cito invidetur. Et ideo ut invidiam reprimat, humiliorem se præstare debet. Non sibi principatum super omnes vindicet: non sibi soli sapientiam quasi præcipuam arroget. Hæc est quam sibi Salomon uxorem acquisivit. Uxor enim præcipue est uni debita (95). Itaque omnes cupiunt tali se copula dignos videri, ut doleant aliquem sibi præferri. Quis tanta solus potiatur pulchritudine? Soror autem quodam vel jure germanitatis, vel nomine plerisque sociatur. Et ideo verum amatorem suum integrum ab injuria reservat.

16. Unde videntes eam Ægyptii, qui non possent discernere, nec virtutis formam cognoscere, vulgari æstimantes judicio, induxerunt ad tyrannum (Ibid. 15), hoc est, ad mentem superbam quæ pondus sapientiæ non sustinuit, et ideo afflictata est. Etenim cum animam improbam virtutis intraverit sermo, redarguit eam culpæ, errorisque pudore afficit, et prolapsionis torquet dolore. Namque dum in quadam sumus delinquendi libidine, nebulis quibusdam insipientiæ mens obducitur, et fumo quodam iniquitatis oculi ejus caligantur, ne videat eorum, quæ concupiscit, deformitatem. Sed cum omnis nebula transierit, et sapientiæ fulgore fulserit, gravia tormenta excercantur in quodam male conscii secretario. Itaque gravior nostra mens judex est conscientiæ reatu et judicio pœnitentiæ. Quod si vel ægra per culpam, vel invalida per infirmitatem, non potuerit ferre ac perpeti virtutis præsentiam, dimittit eam, atque a se relegat, nec patitur eam volvi in se, et adhærere cogitationibus suis. Et ut infirmiores oculi lucem refugiunt, ita mens invalida sapientiæ fulgorem non sustinet. Tales erant Geraseni, **320** qui rogabant ut transiret de finibus eorum Dominus Jesus (Matth. viii, 34).

17. Denique et iste rex Ægypti ait ad Abraham: *Quid hoc fecisti mihi? Quare non dixisti mihi, quia uxor tua est? sed dixisti quia soror tua est, et*

(92) Mss. Corb. ac Long., *grande sobriæ mentis mysterium.*

(93) Ita mss. omnes. Am. autem ac Era., *est viri debita.* Vitio procul dubio codicum quibus usi sunt: quod vitium ut Gill. et Rom. edit. emendant, *reposuere, est viro debita.*

(94) Omnes edit. cum Torn. cod., *quibus colligata incedit.*

(95) Vet. edit., *cautionem femineam.* Rom. cum

A *sumpseram mihi uxorem. Et nunc ecce mulier tua ante te, accipe, et recurre hinc* (Gen. xii, 18 et 19). Intueamur animo intemperantem aliquem qui intuitus castitatis gratiam, quodam captus ejus decore sequendam putet. Deinde pedisequas ejus nesciens quibus comitata incedit (94), et stipata advenit, sobrietatem scilicet, modestiam ac verecundiam, parcimoniam cibi, fugam lasciviæ, procacitatis, potulantiae, cautionem seriam (65), sollicitam custodiam, subito aut ebrietatis succensus calore, aut ipsius carnis æstu, aut occursum formæ decentioris, nequaquam se teneat, nec legi carnis repugnet; nonne dicit: *Putavi rem faciliorem castimoniam sequi: supra humeros meos, supra vires meas est. Rarus cui ista jungantur.* **B** *Vale, castitas, recede, recede de finibus sensuum meorum. Recurre cito eo unde huc venisti: non sustineo præsentiam tuam, affligor gravibus quæstionibus, dum tenendam te arbitror, quam tenere non possum.*

18. Conversus deinde ad aliquem monitorem sui, cui studuerit in ejus mentem inducere assuetudinem castimoniæ, allegans non arduam fore, nec impossibilem, sed pluribus sociam, finitimam studiosis, convenientem voluntariis (96), *Quid hoc, inquit, fecisti mihi? Quare non dixisti mihi quia uxor tua est? Hoc est, quæ non perfunctorie, sed legitimo teneatur conjugio, secum maximam vehat dotem, quæ invehat gravia onera matrimonii, et duræ fenus conjunctionis: sed dixisti sororem, nullis astrictam legibus et naturæ sociam, non jure aliquo dotalis census superbam ac potentem.* Itaque imprudens onerum ejus copulandam eam mihi et tenendam putaveram, sed intellexi quod pondus sit in ea et sarcina. Ecce mulierem tuam, id est, ecce persuasio tua ante te, accipe et recurre. Nolo ante me sit, nolo in meis cogitationibus. Tolle te hinc cum tuis consiliis, cum tua admonitione, cito tolle, cito recurre, moras tuas non fero, afflictiones sunt mihi: satis est, quod ante deceptus sum. Et misit alumnos suos quibus vagatur plerumque mens intemperantior, volvens animo cogitationes luxuriæ, ambitionis, avaritiæ, et diversas illecebras offendens (97): ut eliminarent, ac longe propellerent castimoniam, ne recursum faceret in eos fines quibus fuerat expulsus: quo, secunda jam et arbitrii seriores libera, in peccatis suis redargui non formidaret.

321 CAPUT V.

Discedit Abraham ex Ægypto cum Sara uxore ac

quinque mss., *cautiorem feriam.* Quibus omnibus videtur potior Corb., in quo legas, *cautionem seriam.*

(96) Voluntarii hoc loco dicuntur ii qui non coacte, sed sua sponte atque ex animo ad aliquid feruntur.

(97) Omnes edit., *illecebras offerens; omnes mss., offendens.*

suis omnibus hoc est, veris animæ divitiis. Ejus reditus in Bethel quid significet. Quidve Lot auro et argento dives non dicatur.

19. Discessit itaque Abraham inde habens secum uxorem suam Saram (Gen. XIII, 1), hoc est, principalem, non servientem. Ideo et dicitur illi: *Audi Saram uxorem tuam* (Gen. XXI, 12). Quæ enim servitio delictorum se exuit, principatum habet, non servitutem. Mens ergo validior principalem virtutem secum habet, hoc est, imperitantem corporis sensibus, non obedientem. Quæ de Ægypto secum omnia retulit, nihil ibi disciplinarum suarum amisit. Non colorata est intemperantia, insolentia, flagitiorum immodestia, non exspoliata est amictu sedulæ sobrietatis, non exuta vestimento pudoris.

20. *Erat dives valde* (Gen. XIII, 2), utpote cui nihil bonorum deerat, quæ non alieni erat appetens, quæ nullius indigebat, quod suum dici vellet. Hoc est enim esse divitem, habere quod satis voluntati sit. Mensuram enim frugalitas habet, census non habet, cujus modus in arbitrio quærentis est. Erat autem dives pecoribus, argento et auro. Quid sibi hoc vult? Non mihi videntur in homine justo sæculares divitiæ laudari. Unde in pecoribus corporales sensus intelligo, quia et ipsi irrationabiles sunt; in argento sermonem, in auro mentem. Merito dives erat Abraham, quia regebat sensus irrationabiles. Denique et domuit, et mansuetos fecit, ut fierent rationabiles. Habebat sermonem fidei colore splendidum, purgatum spiritalis gratia disciplinæ: habebat mentem plenam prudentiæ. Et ideo auro comparatur mens bona: quia sicut aurum cæteris præstat metallis, ita mens bona in homine cæteris potior est humanæ substantiæ portionibus. In tribus igitur census sapientis, in sensu, sermone, mente: gradus quidam per ordinem factus, sicut etiam in Apostolo legimus: *Manet autem spes, fides charitas, tria hæc, major autem his est charitas* (I Cor. XIII, 13). Et mens igitur major est; quia ipsa est quæ molit spiritale frumentum, ut purgationem sensuum sermonumque proferat. Servatur ubique persona sapientis viri.

21. Denique eo inducitur rediisse Abraham (Gen. XIII, 3), hoc est, in Bethel unde in Ægyptum, descenderat, ut agnoscamus quod etiam justi in domo Dei positi, et verbo Dei intenti tentantur quidem sæcularibus afflictationibus, sed non alienantur a domo Dei et a custodia præceptorum

(98) Edit. omnes cum tribus mss., *Si vis contentus esse... hoc scias esse mentis... hoc est bonum*. Sed credibile est locum ita concinnatum esse ab aliquo lectionis, quæ in quatuor antiquioribus mss. præfertur, sensum non assequente. Facile autem illum esset assecutus, si verbum *agnoscamus*, supra expressum, subintelligi animadvertisset.

(99) Id est, sermo Dei, quæ locutio ex Philone desumpta est, λόγος τοῦ ὁυτος: neque fere usquam aliter is Deum vocat quam ὁ ὄν; nempe quia

coelestium. Suis contentos esse finibus, non extolli divitiarum copiis, et rebus secundum gratiam voluptatum fluentibus, hoc esse mentis optimæ: meditari semper principium et finem, eo procedere et inde ingredi, hoc esse bonum (98). Bonum **322** autem sapientia est. Nemo enim bonus, nisi unus Deus. Ab eo procedimus, creati per ipsum: ad eum revertimur, quia cum Christo esse multo melius. Et ut scias quia bonum est congruere principium et finem, ipse ait bonus Jesus: *Ego sum A et Ω, principium et finis* (Apoc. I, 8).

22. Mens igitur nostra cum ipso semper sit: ab ejus templo, ab ejus verbo nunquam recedat. Semper in lectione Scripturarum sit, meditationibus, orationibus, ut sermo ejus (99) qui est, semper operetur in nobis, et ut quotidie procedentes in Ecclesiam, vel domesticis incubantes orationibus, ab ipso incipiamus, et in ipso desinamus. Ita totius hie vitæ nostræ dies, et cursus diei ab se sumat principium, et ipsi desinat. Sicut enim a principio vitæ credere et initiari Deo, salus est (1): ita perseverantia usque in finem necessaria est. Est autem mentis optimæ diligentia: ut verbo Dei intenta nihil faciat irrationabile, unde tristitia subeat: ut jugiter actuum suorum bene conscia, lætitiæ bonæ servet conscientiæ. Quod enim bonum hoc sine timore et sine tristitia est, id est, securitatis plenum et gratiæ. Possessio enim justi gratum esse Deo (2): insipientium autem nullus gradus. Ideo Isaias, appropinquante bono ait: *Fugiet dolor, et tristitia, et gemitus* (Isa. xxxv, 10). Joannes quoque in Apocalypsi: *Et ipse, inquit, Deus cum illis erit, et delebit omnem lacrymam de oculis eorum, et mors non erit amplius, neque tuctus, neque clamor, neque dolor ulterius* (Apoc. xvi, 3 et 4). In resurrectione enim justorum lætitiæ jugis erit et gratia, cum illud bonum cœperit esse cum sanctis suis, quando requiescent in sinu Abrahæ, positi in ejus tabernaculo, quod inter domum vel sermonem Dei et gratiam fixum est: significans innocentiam fidelium agere gratias auctori suo, qui non habent unde eos pœniteat in hoc mundo fuisse.

23. Factis itaque simplicibus Abrahæ magnarum institutionum documenta explicantur. Merito dives, qui etiam disputationes philosophorum divites facit, qui de ejus actu præcepta formarent sua.

24. Ejus ergo divitias Scriptura expresserat: supererat cognoscere utrumnam Lot quoque nepos

hoc nomine se appellari Moysi dixerat ipsemet Deus, Exod. III, 14.

(1) Mss. Torn. Valc. atque edit., *et imitari salus est*; Maz., *et imitari Deo salus est*; Colb. omittit, *et initiari*. Sed veram lectionem Corb. et Long. restituerunt.

(2) Sic mss. Corb., Long., Colb., et Maz. Alii vero, et cunctæ edit., *Possessio enim justi gratia est Deo*: quod hic non ita bene apteque quadrare patebit consideranti.

ejus, et ipse utpote ejusdem successionis, dives fuerit : sed Scriptura eum pecoris tantum abundantem asserit. Denique sic habet : *Et Lot qui simul ambulabat cum Abram, erant oves et boves, etc., tabernacula* (3) (*Gen. XIII, 5*). Non habebat argentum, quia nondum justus. Etenim argentum ignitum lingua justis. Non habebat aurum, quod habebat ille qui vidit Christi posteriora, de quo scriptum est : *Et posteriora ejus in specie auri* (*Psal. LXVII, 14*). Vidit illum Abraham, sicut testatus est Dominus dicens : *Abraham diem meum vidit, et gavisus est* (*Joan. VIII, 56*). Et ideo auri speciem habere meruit et possidere.

323 CAPUT VI.

Quo sensu scriptum sit : Et Lot qui ambulabat cum Abram (*Gen. XIII, 5*), *itemque* : Non capiebat eos terra (*Ibid. 6*). *De pastoribus, et rixa inter eos orta, quam sedare conatur Abraham. Idem cum frustra Lot retinere tentasset, illum cum bona gratia dimittit. De imperitia ac insolentia Lot in eligendo; deque Sodomitarum peccatis.*

25. Nunc illud nequaquam prætereundum arbitror, quod videtur etiam doctiores movisse, quæ ratione sic scriptum sit : *Et Lot qui ambulabat cum Abram* (*Gen. XIII, 5*), quasi alter esset Lot qui non ambulabat cum eo, secundum quod accepimus. Et putant plerique non solvi quæstionem. Ergo ut illis satisfaciamus, et a regula Scripturæ non recedamus, unam personam dicimus, duo negotia, quod in uno eodemque viro duæ res significantur : numero unus est, officio duplex. *Declinatio* enim dicitur Lot, sicut habet Latina interpretatio. Declinat autem quisque aut bonum aut malum. Cum ergo Lot declinaret malum, hoc est, errorem, flagitium, crimen, jungebatur patrio : cum declinaret bonum, hoc est, justum innocentem, sanctum, religiosum, sociabatur flagitio. Bene ergo dixit : *Et Lot qui ambulabat cum Abram*; quia adhuc non elegerat Sodomam, non habitabat cum flagitiorum auctoribus. Postea enim cœpit habitare in Sodomis. Ideoque quasi a seipso mutatus, velut alter accipitur, non solum a justo viro, sed a seipso desciscens.

26. Denique quia studio jam deflecti cœperat a patrio. *Non capiebat eos terra* (*Ibid.*) Nulla enim spatia possunt satis esse discordibus : quietis et pacificis etiam angusta abundant : dissonis moribus etiam spatiosa arctantur. Et quia a principio dixi (supra c. 4 hujus libri) mentem hic formari hominis, quæ a principio imperfecta fuerat, sed per incrementa et gradus quosdam proficit, ideo ait, *Non capiebat eos terra*, hoc est, una anima motus diversos non recipiebat naturaliter sibi repugnantes. Potest tamen fieri ut interdum non omnia in uno eodemque perfecta sint, possit tamen aliqua vitia sua operire, vel motus suos temperare : si

(3) Rom. edit., et armenta. Cæteræ, ac omnes mss. et tabernacula. Utrumque defendi potest ex LXX : nam in quibusdam illorum codicibus legitur καὶ κτήνη, in aliis, καὶ σκῆνα.

aut plura bona sint quibus pauciora vitia operiat : aut repentinam commotionem consilio maturiore reflectat. Verum si ex utraque parte plura concurrant dissona ac repugnantia, habitatio discrepantium virtutum ac passionum in una anima solvatur necesse est. Figurata ergo animam secundum physiologos terram appellavit. Nam et Salomon ait : *Tanquam agricultura homo imprudens* (*Prov. XXIV, 20*); quæ si fecunda sit opimis segetum fructibus, abscondere potest spinas : sin vero spinæ concurrant aristis, secandi nulla est copia.

(27). Qui igitur pastores sint (*Gen. XIII, 7*), et quorum animantium, et quæ rixa inter pastores Abraham et inter pastores Lot consideremus. Pastores sunt magistri gregum, vel diligentes et sobrii, non sinentes agrorum culta obteri pedis vestigio, atque aduri sentibus : vel negligentes et remissi, qui non revocent pecus suum, quo herbosa et non fructuosa pascatur, sed libere vagari per varios agri fructus sinant. Istorum ergo pastorum solers custodia necessaria est, ne forte ascribatur diligentibus, quod evertit negligentium incuria. Sed quia non sermo de visibilibus, ideo cujus pecoris pastores sint prius consideremus. Pastores hos definire possumus. *Pastores*, inquit, *jumentorum* (*Gen. XIII, 7*). Per jumenta autem sensus corporis irrationabiles significari accepimus. Qui sunt ergo pastores sensuum, nisi præceptores, et quasi quidam rectores gregum, duces eorum, vel monitores alicujus sermonis, vel mentis nostræ cogitationes? Qui si pastoralis disciplinæ gnari et tenaces sunt, non permittunt longius sensuum gregem vagari, et inutilibus aut noxiis inhærere pabulis : sed provido ductore (4) revocant, et frenos rationis admovent, atque obsistunt renitentibus. Mali autem præceptores, vel inutilis disceptationis, permittunt eos impetu suo ferri, et in præruptum ac periculum ruere, et culta obterere, fructuosa depasci; ut si qui sunt in eadem anima virtutum hujusmodi fructus, eos quoque dissipent. Hinc ergo cogitationum nostrarum discordia. Cum caro repugnat adversus spiritum, et spiritus adversus carnem (*Galat. v, 17*), non mediocris pugna est, quando ipse Apostolus, vas electionis Dominicæ, dicit : *Video legem carnis meæ repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in lege peccati, quod est in membris meis* (*Rom. VII, 23*). Sedare hanc pugnam ipse nequiverat, et ideo ad Christum confugit dicens : *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus* (*Ibid. 24*)? hoc est, ne delectationibus carnis adhæream. Quis igitur est qui his me solvat vinculis, et liberum societ Deo, sensusque (5) ad sobrietatem animæ magis detorqueat, quam ad corporis temulentiam? Sed quia inter homines tantum non potuit rectorem invenire, con-

(4) Edit. et pauci mss., sed provido doctore.

(5) Ita mss. Corb., Long., Colb. et Maz. Alii vero ac edit., et liberum faciat, sensusque, etc. Torn., et liberum societ, sensusque.

versus ad Deum : *Gratia*, inquit, *Dei per Jesum Christum Dominum* (*Ibid.* 25). Si fortior suis non commisit viribus, quod corpus mortis evaderet, sed auxilium quæsivit a Christo, quid nos facere oportet infirmiores? Hanc pugnam gravem esse cognovit Abramam, et ideo in principio cavendum putavit. Sapienti enim pacis est studium, imprudenti amica jurgia.

28. *Non sit*, inquit, *rixa inter me et inter te, et pastores meos et pastores tuos, quia homines nos fratres sumus* (*Gen.* XIII, 8). Patrum legimus Abraham et Lot ejus nepotem; quomodo eum fratrem appellat? Sed adverte quia causas concordiae sapiens adhibet. Unde præmisit, *Homines nos sumus*. Omnes autem homines unius naturæ partus sunt, intra ejus concepti viscera, et uno foli atque effusi utero. Unde nobis, jure quodam germanitatis velut fratres connectimur ab uno patre conditi, et una matre tanquam fratres uterini editi. Et ideo cum simus rationalis naturæ soboles, tanquam uterini nos diligere debemus amore mutuo, non impugnare ac persequi. Multo autem verius ad unam animam refertur, cujus rationale cognatos (6) habet, ut supra diximus (cap. I hujus libri), sensus irrationabiles : quod autem rationale, virtutum habet copulam. Unde fraterna **325** quadam sibi copulantur necessitudine vitia virtutesque hominis; quia illa carnalis, istæ rationalis animæ sunt. Caro autem atque anima veluti quadam lege sociantur conjugii, ex quibus homo constat. Homo igitur velut portiones suas fœderare debet, atque ad pacem cogere. Sed quia nemo erat tantus qui carnem vinceret, ideo, *Venit pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceris solvens, inimicitias in carne sua, legem mandatorum edictis evacuans, ut duos conderet in semetipso, in uno novo homine faciens pacem, ut conciliaret utrosque in uno corpore Deo, per crucem interficiens inimicitias in semetipso* (*Ephes.* II, 14 et 15). Recte igitur se ut hominem infelicem dixit Apostolus (*Rom.* VII, 24), qui tantum bellum intra se pateretur, quod non possit restringere (7). Denique cum de una portiuncula passionum, hoc est iracundia, diceret Salomon : *Melior est, inquit, sapiens forti : qui autem iracundiam continet, melior est quam qui urbem capit* (*Prov.* XVI, 32). Beatus igitur qui hoc bellum evaserit etiam non advena et peregrinus, sed civis sanctorum et domesticus Dei, quem in terris positum terrena non quatiant.

29. Hunc affectum servare cupiebat Abraham. Itaque ut vir pacificus ait primo : *Non sit rixa inter me et inter te* (*Gen.* XIII, 12). Inde ait : *Et inter pastores meos, et pastores tuos* (*Ibid.*). Tertium posuit : *Ecce, inquit, tota terra ante te* (*Ibid.* 9), hoc est,

(6) Mss. Corb., Valc. et Torn. prima manu, *cujus irrationabile cognatos, etc.*; Colb. et Maz. *cujus irrationabile virtutum habet copulam*. Sed aliorum atque edit. genuinam lectionem esse tum collectio subjecta satis docet, nimirum : *Unde fraterna quadam, etc., tum etiam locus I cap. qui ad marginem*

A Si non potest convenire, cedo omnibus, totum cape, si de loco aut possessione dissensio est. Quod si moribus non convenit, discede a me. Quanta ante præmisit, ne cogeret discedere? Sed etiam hoc virtutis ac disciplinæ est. Dixit enim ante nos vir ex philosophiæ profectus disciplina, quatuor hæc bono viro inesse : Ut elaboret primum ut omnes sibi amicos faciat : secundum, ut si non potest amicos facere, certe nec inimicos : tertium, ut si nec istud suppetit, ex sententia discedat : quartum, si quis cedentem persequatur, vindicet se, ut potest. Sed illa tria superiora in Abraham non sermonibus nudis, sed vires operibus agnoscimus.

30. Quartum autem non ita est, quando etiam circa cedentem servavit affectum parentis, ut eum non solum non persequeretur, sed etiam captum erueret ac liberaret. Denique Apostolus cum tria illa doceat, quartum præceptis suis solvit, quod addiderat Philosophia. Ait enim cum pacificum populum Dei informare vellet : *Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes* (*Rom.* XII, 18) : deinde si hoc non potest, certe, nec discordias, nec inimicitias. Ideoque additis : *Non vos vindicantes, charissimi* (*Ibid.* 19), in quo et tertium (8) illud excluditur, ut vindicare nos nequaquam velimus : *Sed date locum iræ* (*Ibid.*). Habes et quartum, ut discedas magis, et vindictam Deo committas, quam tibi exigas ; quanquam et hoc secundum legem magis dictum voluit videri. Nam secundum Evangelium supra habes : *Benedicite eos qui vos persequuntur* (*Matth.* V, 44). Habemus hæc præcepta ad Timotheum in secunda Epistola : *Propter quam causam, inquit, admoneo te, ut resuscites gratiam Dei quæ est in te per impositionem manuum* **326** *mearum. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, et dilectionis, et sobrietatis* (*II Tim.* I, 6, 7). Et iterum : *Tu autem, fili charissime, fortitudinem cape in gratia* (*II Tim.* II, 1). Habes ergo primæ præceptum sententiæ ut erga omnes gratiam locet ; deinde si non potest præceptis suis omnes acquirere, caveat ne verbis aliquos exasperet, hoc est, ne inimicos faciat. Unde ait infra : *Hæc commoneo, testificans coram Deo, noli verbis contendere, in nihil utile, nisi ad subversionem audientium* (*Ibid.* 14). Servam autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes. Pulchre post pauca subjecit, et causam præstitit, quam philosophia non vidit : *Cum modestia, inquit, corrigentem eos qui resistunt, ne quando Deus det illis penitentiam ad cognoscendam veritatem* (*Ibid.* 25). Ad tertium quoque illud, ut discedamus ab eis cum quibus nobis convenire non potest, habes additum, cum præcepit ut loquatur quæ decent sanam doctrinam, deinde pugnas indicatur.

(7) Amerb., Eras. et quidam mss. *possit restringere*.

(8) Videtur hic aliqua transpositio esse, et quod tertium dicit dicendum potius quartum, et contra. Sed in hoc nihil nos mss. juvare possunt.

legis declinet, hoc est, primum gratiam seminet, A deinde nullum liliando avertat : tertium est ut hæreticum hominem post unam correptionem devilet ; quia subversus est qui hujusmodi est, et delinquit, cum sit a semetipso damnatus (Tit. III, 10, 11). Quam argute suo judicio damnatum nostræ ultioni subtrahit, quasi indignum in quem vindicetur ! David autem evidenter studium vindictæ amovet dicens : *Si reddidi retribuentibus mihi mala* (Psal. VII, 2).

31. Ergo mens viri sapientis ejusdem animæ vel lapsus, vel irrationabiles motus studet corrigere, sibi que conjungere. Potest enim fieri ut quæ interdum displicent, emendentur cum gratia. Effusio patrimonii si recidatur, habet liberalitatem sine dispendio. Verecundia interdum remissior est ; si confirmetur, habet et pudoris gratiam, et propo- B sitioni constantiam. Commotio si temperetur, indignationis horrorem deponit, assumit laudem vigoris. Quid si emendare non potest, non exasperet (9) intemperantia. Deprehendit ardorem libidinis quam conjugio coerceat, ne dum quæritur continentia, obrepat impudicitiam. Ideoque bonorum magister : *Dico, inquit, non nuptis et viduis, bonum est illis si sic permaneant, sicut et ego. Quod si se non continent, nubant. Melius est enim nubere, quam uri* (I Cor. VII, 8, 9). Sunt aliquæ mulieres immaturo destitutæ maritorum obitu, et se continere nequeunt. *Volo, inquit, juniores nubere, filios procreare, matresfamilias esse, nullum occasionem dare adversario* (I Tim. V, 14). Quod si aliquæ deliciae delectant, et luxuriari in Christo volunt, viduitatis affectantes gloriam, germanitatem autem (10) non custodientes, eas devitandas judicat, ut habes scriptum : *Adolescentiores viduas devita* (Ibid. 11).

32. Recte igitur Abraham cum bona venia voluit nepotem dimittere, quem deflectentem a se tenere non poterat. Sic et mens bona a præcipiti et diverso irrationabilium lapsu (11) secernat se ac separet. *Si tu, inquit, in sinistram, ego in dexteram: vel si tu in dexteram, ego in sinistram* (Gen. XIII, 9), hoc est quæ tibi in dextera sunt, mihi in sinistra sunt : et quæ tibi in sinistra, mihi in dextera sunt. Viro enim imprudenti in dextera sunt, quæ sunt 327 corporis ; ea præfert, ea constituit in meliorem partem, divitias quoque et honores præ- D ponit : at vero immortalitatis adipiscendæ gratiam ad sinistram habet, quæ sapienti ad dexteram est. Longitudo enim vitæ in dextera ejus. Omnesque animæ virtutes insipiens vir in sinistram ejicit :

(9) Omnes edit. ac mss. Torn. et Valc. *non exasperat. Intemperantia reprehendit ardorem libidinis, quam conjugio coerceat.* Reliqui mss. ut in textu ; nisi quod prima manu Corb. legebat, *non exasperet intemperantiam : deprehendit ardorem libidinis, conjugio coerceat.* Quæ lectio forte aliis duabus anteponenda.

(10) Mss. unus aut alter, *gravitatem autem, etc.* ;

prudens autem vir has sibi ad dexteram locat ; quæ autem corporis, in sinistram.

33. *Et levavit, inquit, Lot oculos, et aspexit omnem regionem Jordanis* (Gen. XIII, 18). Deflectentibus a vero amica jactantia est. Denique ut Abraham humiliter, qui electionem obtulit : ita Lot insolentius, qui electionem usurpavit. Virtus se humiliat, extollit autem se iniquitas : qui se debuit committere maturiori, ut esset tutior, denique eligere nescivit. Nam primo levavit oculos, et aspexit regionem, hoc est, illam rem quæ non esset prima ordine, sed tertia, hoc est novissima. Prima sunt enim quæ sunt animæ bona : secunda, quæ corporis, id est salus, virtus, pulchritudo, formæ gratia : tertia sunt, quæ accidunt, hoc est, divitiæ, potestates, patria, amici, gloria. Regio igitur tertio loco ponitur ; est enim res habitationis.

34. Vidit igitur regionem quæ irrigabatur, priusquam everteret Deus Sodomam et Gomorrhæ, sicut paradisi Dei, et terra Ægypti, usque dum venias Zothopa (12) (Ibid.). In quo nisi diligenter intendis, numquid in ea errasse cum dicere potes, quod elegit vicina Jordanis, et ea quæ irrigabantur sicut paradisi Dei ? Non utique secundum literam. Sed cum Jordanis descensio dicatur, descendit qui descriuit virtutis consortium, et speciem elegit, non veritatem. Paradisi perfectæ beatitudinis amœnitas est, vel animæ fructuosæ fundamenta, in qua sapientiæ sint, justitiæ cæterarumque virtutum plantaria. Terra autem Ægypti corporalem substantiam significat, cujus plantaria sunt sensus et passiones corporis. Sicut enim vireta virtutum fontem habent Christum, et spiritalis ubertatem gratiæ, quo exuberent : ita intemperantia fons quidam est passionum corporalium, quo aluntur superflua.

35. Pulchre autem ait Scriptura (Gen. XIII, 11) : *elegit sibi Lot*, hoc est declinatio : quia posuit Deus ante nos bonum et malum, ut unusquisque eligat quod velit. Non eligamus ergo quod specie videatur jucundius, sed quod veritate præstet ; ne cum sit nobis tributa optio ut sequamur potiora, levemus oculos inflexi falso amœnitatis decore : veritatem autem naturæ velut deflexis obtutibus obumbremus.

36. Quod autem homines in Sodomis sævi erant, (Ibid. 13), peccatores in conspectu Domini valde, non mediocris hic est œconomia, ut advertas mittem Deum gravi peccatorum moveri acerbitate ad ulciscendum, nec immerito non potuisse exorare Abraham Sodomitis veniam, quia supra modum

melius alii ac edit., *germanitatem*, hoc est, veritatem et sinceritatem.

(11) Ita quinque mss. Edit. autem, *et diverso rationabilium lapsu.*

(12) Rom. edit. *donec veniatur in Segor.* Ita etiam Vulg. ubi LXX legunt ἕως ἐλθεῖν εἰς Ζόγορα. Sed a mss. et ant. edit. recedere non fuit animi.

flagitiosi erant. Plerique sunt quo nequiores, eo lectiores, qui hominum subterfugiunt indaginem, ubi res sine arbitro geruntur, aut falso testimonio justus circumvenitur. Manet tamen ante Deum justus, etiamsi condemnatur **328** ab hominibus; quia Deus non judiciorum exitus, nec cum in-textis nequitiae commentis negotia, sed nudam spectat negotiorum naturam. In examine autem hominum falsae opinionis error plerumque obducit vim veritatis. Manebat apud Deum Susanna pudica valde, etiam cum damnaretur adulterii; quia Deus non assertionibus falsorum testium facti examinabat fidem; sed intimae conscientiam mentis interrogabat.

CAPUT VII.

Ex verbis Domini ad Abraham philosophos hoc suum dogma, Omnia esse sapientis, hausisse, atque inibi quae possessio Abrahæ divinitus sit promissa? Quinque reges, nempe corporis sensus, a quatuor, hoc est, corporalibus illecebris devincuntur: at Sodomorum equitatum idem patriarcha in Christi nomine pugnans revocat, vitia scilicet refrenat ac errores.

37. Sequitur locus quo evidenter docemur quantum mens superfluis portione irrationabilis exhaustis (13) proficiat, et quantum vitia vitiis adjuncta mali afferant. Non enim otiose Scriptura posuit: *Et dixit Deus ad Abraham, postquam recessit Lot ab illo: Respice oculis tuis et vide a loco in quo nunc tu es, ad Africam, et aquilonem, et Orientem, et mare, quia omnem terram quantum vides, tibi dabo eam, et semini tuo in æternum* (Gen. XIII, 14 et 15). Hinc tanquam a fonte hauserunt Stoici philosophi dogmatis sui sententiam: omnia sapientis esse (Diogen. Laer. lib. VII, in *Vita Zenonis*). Oriens enim et Occidens, Septentrio et Meridies portiones sunt universalitatis: his enim totus mundus includitur. Hæc cum promisit Deus daturum se Abrahæ, quid aliud declarat, nisi sapienti et fideli præsto omnia, deesse nihil? Unde et Salomon in Proverbiis ait: *Ejus qui fidelis sit, totus mundus divitiarum* (Prov. XXII, 6). Quanto prior Salomon quam Zenon Stoicorum magister, atque auctor sectæ ipsius! Quanto prior quam ipse pater philosophiæ Plato, vel ejus inventor nominis Pythagoras! quis autem fidelis, nisi sapiens? Stultus enim sicut luna immutatur: sapiens autem immobilis fide permanet.

38. Sed forte dicas: Quomodo sapientis totus mundus est? Quoniam ipsa natura dat illi sortem omnium, etiamsi ipse nihil possideat. Domina est enim et possessor omnium sapientia, quæ sua pulat naturæ munera; quoniam in usum hominum data sunt, nec ullis indiget, etiam si desint ei ad victum necessaria. Namque ut musicus organa, aut medicus medicamenta, aut naucerus quæ ad navis instrumentum necessaria sunt, etiamsi quando non habeat; habet tamen eo ipso quo possit his

(3) Sic mss. Corb., Long., Coll. et Maz. Edit. vero cum Torn. et Valc., *superfluis portionibus et*

*uti, etiamsi ad tempus usus eorum non suppetat: quanto magis sapiens suum judicat quidquid naturæ est, qui vivit secundum naturam! Non enim amittit jus suum qui meminit se ad imaginem Dei factum, et ad homines a Domino Deo dictum: Crescite, et multiplicamini, et replete terram, et dominamini in eam, et imperate piscibus maris, et volatilibus cæli, et omnibus **329** pecoribus et omnibus serpentibus qui super terram* (Gen. I, 28). Et novit quia sapientia omnium mater est, et ipsa orbem terrarum possidet. Denique Salomon qui sapientiam poposcit et accepit a Domino Deo nostro: *Ipse mihi, inquit, dedit eorum quæ sunt scientiam veram; ut sciam dispositionem orbis terrarum, et virtutem elementorum, initium et consummationem et medietatem omnium rerum, et divisiones temporum, et anni cursus, et stellarum dispositiones, naturas animalium et iras bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum, differentias herbarum, et virtutes radicum, et quæcunque sunt abscondita et improvisa* (14) (Sap. VII, 17, 21.). Sed hæc nulli nisi perfecto suppetunt.

39. Denique Abraham quandiu adhærebat ei Lot, hoc est deflexio morum, sortem horum non acceperat. Ubi deflexionis ambiguo quodam atque anfractu absolutus, rectas virtutum semitas continuis animæ suæ gressibus cœpit carpere, in omnem terram possessor mittitur, atque dicitur ei: *Surge, et perambula terram in longitudinem et in latitudinem, quia tibi dabo eam, et semini tuo in æternum* (Gen. XIII, 17). Ergo qui sapientiam meruerit, et non fuerit ancillæ filius, non peccati servus, non successioni carnis obnoxius; sed liberæ, id est, Saræ illius non servientis, sed principantis, bonæ stirpis, bonæ indolis, perfectæ titulo virtutis hæreditatem acquireret universitatis. Dicitur ergo Abrahæ: *Surge*. Non corporalem resurrectionem significat, sed spiritalem, hoc est, *Surge qui dormis* (Ephes. V, 14), surge a terrenis, surge a corporalibus, relinque terrena, cælum aspice: *et exurge a mortuis*, hoc est opinionibus vanis, et disputationibus Chaldæorum. Intuere mundum, intuere etiam illum qui potest totum donare mundum. In possessionem, inquit, tibi dabo mundum, quem Deum ante credebas.

40. *Perambula terram in longitudinem ejus et latitudinem*. Utique intra momentum terram istam Persarum interclusam imperiis, ab Indiæ quoque littoribus ad Herculis, ut aiunt, columnas, vel Britanniæ extrema confinia, non potuit perambulare. Et potuit quasi indevotus videri, qui cælesti oraculo non obedisset, si obeundæ hujus terræ mandatum accepisset: sed cum sit ejus devotio probata; quia ad quercum tantummodo Mambre transtulerat tabernaculum (Gen. XVIII, 1), utique terram, hoc est, virtutem possumus perfectam intelligere, quæ bonos fructus daret, et fecundas inventiones, cogitationumque primitias, meritorum vindemiam, frumento, vino et oleo repletet *irrationabilibus exhaustis*.

(14) Rom. edit., *abscondita et perspicua*.

riorem domum, terram resurrectionis quam promisit patribus nostris fluentem lac et mel (*Exod.* III, 17), suavitatem vitæ, jucunditatis gratiam, splendorem gloriæ, cujus hæres primus factus est primogenitus a mortuis Dei Filius Jesus Christus, Et ideo non *seminibus* dixit, sed *semini* (*Galat.* III, 16), ut declararet illum, qui hanc hæreditatem humano generi primus acquireret.

41. Cognovimus bonæ mentis profectum, quæ a vitio lubricæ deflexionis exurgens quæsit **330** statim præmium sapientiæ (14), hæreditatem justitiæ. Quantum autem noceant levitati vitia adjuncta, docet sequentium series lectionum. Nam illi quatuor reges qui de quinque regibus triumphaverunt, et adduxerunt equitatum Sodomorum totum, ceperunt etiam Lot filium fratris Abrahæ, et discesserunt (*Gen.* XIV, 1-12). Quinque reges, quinque sensus corporis nostri sunt, visus, odoratus, gustus, tactus, auditus : quatuor reges, illecebræ corporales atque mundanæ sunt, quoniam et caro hominis, et mundus quatuor constat elementis. Merito reges dicuntur, quia habet suum culpa dominatum, habet regnum grande. Unde Apostolus ait : *Non regnet peccatum in vestro mortali corpore* (*Rom.* VI, 12). Sensus igitur nostri facile corporalibus delectationibus et sæcularibus cedunt, et quadam eorum potestate capiuntur, Corporales enim delectationes et illecebras hujus sæculi non vincit, nisi mens quæ fuerit spiritalis, adhærens Deo, et se totam a terrenis separans. Deflexio omnis his capitur. Unde Joanes ait : *Væ habitantibus in terra* (*Apoc.* VIII, 13) ! Non utique omnes homines comprehendit, qui tunc vitæ hujus cursum conficerent (sunt enim et in terris positi quorum conversatio in cælis est), sed eos quos terrenæ conversationis affectus, ac hujus sæculi vicerit gratia. Ergo non habitatores, sed accolæ sumus terræ hujus. Accola enim temporalis diversorii spem gerit ; habitator autem omnem atque usum suæ illic substantiæ locare videtur, ubi habitandum putaverit. Itaque qui est terræ accola, habitator cæli est : qui autem habitator terræ, possessor est mortis.

42. Numeravit Abram trecentos decem et octo vernaculos suos, et percussit eos (15), et persecutus est usque Choba, quæ est ad dextram Damasci (*Gen.* XIV, 14 et 15). Et numerus vitalis est. In ipso enim vita, si credamus in passione in nomine Domini Jesu. Nam hæc est nominis interpretatio hujus ; quod diximus Choba (*lib. I de Abraham, c. 2*), id est vita. Ipsa ad dexteram Damasci pulchre esse dicitur. Agni enim ad dexteram, hæli ad sinistram. Scit exercitata mens quos ad prælium consumman-

(14*) Sic mss. omnes. At edit., nulla excepta : *Quæsit statum primum sapientiæ.*

(15) Hæc verba, *et percussit eos, et persecutus est*, quæ in mss. ac priscis edit. desunt, restituit edit. Rom., non male. Neque enim abunde factum putamus, ut ommitterentur, nisi quia scriptor compendio uti volens indicasset cætera supplenda us-

que ad vocem *Choba*.
 dum sibi adhiberet, quibus armis instruxerit, quibus ducat vexillis. Non aquilarum præfert imagines (16), nec dracones : sed in cruce Christi, et in Jesu nomine progreditur ad prælium, hoc signo fortis, hoc vexillo fidelis. Merito ergo mens exercitata, quæ recepit veram sapientiam justivi. Justitia autem solers correptionis est, ac arguendo revocat peccatores, et stringit passionum impetus.

43. Ideo dicit Scriptura, quia *revocavit omnem equitatum Sodomorum*, hoc est, habenas tenuit, frena rationis imposuit, revocavit culpam, stravit errorem. Equus enim stare nescit, velox ad impetum, cervicem exaltans suam, hinniens ad libidinem. Quid tam simile peccati ? Fervet enim primo culpa impetu et omnem recti cogitationem prævenit, motuque immaturo exsilit, ut eam difficile ratio revocare possit. Fertur in præceps, et ascensorem suum projicit in mare istud hujus sæculi, cervice tumida recusans jugum correptionis. **331** Est specialis quædam forma libidinis, quæ vocem mutet hominis, verba amantis corumpat, suisque se prodat (17) sermonibus. Denique ad Judam per Jeremiam dicit Dominus Deus : *Nunc videbitur ignominia tua, et adulterium tuum, et hinnitus, et alienatio fornicationis tuæ supra colles* (*Jerem.* XIII, 26, 27). Hunc justus revocavit equitatum : mores quoque declinantis convertit, et ad se vocavit, ut imitatores sui fierent, qui deflexerant : quia sensus nostri ad disciplinam mentis recurrunt.

44. Substantiam quoque recepit. Non patrimonium utique significat, sed vitalem animæ substantiam, in qua sit pretiosus census, non stipula, non fenum ; in qua fidelis sit alloquii splendor, in qua nostræ census subsistat spei. Hæc est enim vera nostra substantia : quæ est sapientiæ dives copiis, hæc immortalis substantia : corporis autem, vel accidentium diurnus magis quam diuturnus usus. Unde quidam recte non putant patrimonii dici substantiam. Non enim subsistimus in eo, cum et illis quibus desit pecunia, vitæ tamen non desit substantia.

CAPUT VIII.

Discit mens nostra in Melchisedech devotionem erga Dei cultum, in rege Sodomorum tentationem, etiam postquam victa sit, adhuc metuendam, in Abrahamo contagium intemperantiæ declinandum. Quare huic merces tantum post victoriam promittatur : isque posteritatis curam præferat ? Ad extremum eodem Abrahamo ab aruspiciæ superstitionibus defenso, sacrificii ab ipso oblatis multiplex interpretatio subjungitur.

45. De Melchisedech in tractatu morali plene diximus (*lib. I de Abraham, c. 3*), in quo et mysterium nequaquam præteritum ac prætermisum est.

que ad vocem *Choba*.

(16) Apud Romanos legionis signum erat aquila, draco cohortis. Veget. lib. XI, c. 13.

(17) Mss. sex Gall. cum Am., *suisque se probat* (*Long. probet*) *sermonibus*. Verum, quam proclive sit calamo inter voces *prodat* et *probat* errare nemo non videt.

Hoc loco autem satis est illud admonere solum, **A** mentes invitentur promissis, erigantur speratis mercedibus: bona mens quæ sine responsi cœlestis syngrapha ceriamen arripuit, geminæ laudis fructum acquirit sibi: ut et confidentissimæ fortitudinis, et plenissimæ devotionis gratiam locet. Quod de sancto Abraham æstimari convenit: quia et divinum favorem non despici se justis duxit doloribus (19), et hostem perculit despectu periculi, quod gloriosæ sibi pro ultione pietatis subeundum putavit. Dei quoque in eo prædicatur justitia, qui remunerationem piis mentibus non ex necessitate promissi, sed ex æquitatis suæ contemplatione largitur, judicans dignum fore quod hi qui militant sine aliqua mercedis humanæ remuneratione repositum habeant præmium in ejus bonitate, cui devovendas animas suas æstimaverint. Simul quia adoreis bellicis ex usu ipsius victoriæ aut hominum gratia paratum est præmium: pietatis autem, et parcimoniæ, puritatis, cæterarumque velut privatarum virtutum a Deo solvitur. Quæ manifesta sunt hominibus, ipsi remunerantur. Omnia autem manifesta, sed alia manifesta, alia incerta, et maxime occulta cordis. Unde et ille ait: *Incerta et occulta cordis* (20) *manifestasti mihi* (Psal. L, 8), quorum spectator et scrutator Deus est. Non ergo magnam mercedem promisisset Abraham, nisi puram animam ab omni contagione delictorum judicasset.

46. Sed perfectæ mentis est, nihil de terrenis, nihil de corporalibus illecebris assumere, abstinere a terrenis. Ideo Abraham dicit: *Nihil sumam ab omnibus tuis* (Ibid. 23). Quasi contagium declinat **332** intemperantiæ, quasi labem refugit corporalem sensuum, delectationes mundi rejicit, quærens quæ supra mundum sunt, hoc est, extendere manus ad Dominum. Manus operaria virtus est animæ. Hanc non ad terrenæ arboris pomum, sed ad Dominum extendit: *Qui fecit*, inquit, *cælum et terram* (Ibid. 22), hoc est, intelligibilem et visibilem substantiam. Intelligibilis enim οὐσία cælum est: visibilis vel sensibilis substantia terra est. Ergo significat quod virtutem animæ suæ ad superiora extendat, ut ex illa intelligibili substantia theoreticæ vitæ induat altitudinem, spectans non illa quæ videntur, sed quæ non videntur, hoc est, non terrena, non corporalia, non præsentia, sed incorporalia, æterna, cœlestia: de ista autem visibili substantia operatoriæ atque civilis disciplinæ capessat gratiam.

47. Subtexit his oraculum Domini dicentis: *Noli timere, Abram, ego protegam te, merces tua multa erit valde* (Gen. xv, 1). Quæro cur post belli eventum? Spondendæ mercedis locus nunc erat. Minus enim mirabile faceret, si secutus promissum Dei esset hostem adorsus. Victoriæ securus processerat ad triumphum magis invitatus, quam promptus ad gloriam, vel ad ulciscendum pietatis dolorem paratus. Propositum piæ mentis mercedem **D** non expetit, sed pro mercede habet boni facti conscientiam, et justî operis affectum. Angustæ

(18) Rom. edit., *terræ gignentium*. Aliæ ac mss. omnes, *terræ gignentia*. Est autem ibi ellipsis dictionum, *quæ sunt*, vel *scilicet*. Vox etiam, *gignentia*, passive sumitur pro genitis, quemadmodum vehens dicitur a probatis auctoribus in qui vehitur.

(19) Nullam hoc loco differentiam mss. vel edit. præ se ferunt, nisi quod ubi omnes edit. et plerique mss. habent, *justis erroribus*, Corb. legit, *justis doloribus*. Magis commode, cum de dolore quo patriarcha ob fratris filium captum atque abjectum affectus erat, hic agatur. Atqui videtur

ulcus aliquod in aliis vocibus delitescere; neque enim aptum sensum hinc elicias, si *despicisse*, in *despexisse*, aut *divinum favorem*, in *divino favore*, non mutaveris.

(20) Constantè in Bibliis legitur, *incerta et occulta sapientiæ tuæ*. Tamen ante Ambrosium Origenes hunc locum laudavit et in textu. Videsis Philocaliæ cap. 18.

(21) Mss. Torn., Valc. et ant. edit., *quo electus audivit*. Rom., *quod electus audivit*, Mss. Corb., Long., Colb. et Maz., *quo edoctus* etc.

diversorii nostri angustiis, mundare animæ nostræ locum ab omni inquinamento, projicere sordes malevolentiae, si volumus spiritum recipere sapientiae quia in malevolam animam non introibit sapientia. Credidit autem Abraham, non auri, non argenti illectus testimonio : sed quia corde credidit ad justitiam in quo probatum est ejus meritum, in eo persolutum est præmium.

49. Denique statim fidei ejus testimonium Dominus dedit dicens : *Ego sum Dominus Deus tuus qui eduxi te de terra Chaldæorum, ut darem tibi terram hanc, ut hæres esses ejus* (Gen. xv, 7). Et quia deposuerat Abraham studium Chaldæorum, quærit nunc : *Quomodo, inquit, intelligam quia hæres ejus sum* (Ibid. 8)? hoc est. Jam divinationes magorum repudiavi, doce me quomodo sciam me futurum terræ ejus hæredem. Qui quærit quomodo sciat, non dubitat, manifestante Deo, cognoscere se posse : sed formam vult acquirendæ cognitionis advertere. Nam et in Evangelio Maria cum audisset ab angelo quia virgo paritura esset filium, respondit : *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognovi* (Luc. 1, 34)? Et jure respondit, hoc est : Cum id quod naturæ est, non suppetat, quia non solet parere quæ viro non fuerit copulata, quæro quomodo præter instituta naturæ possim virgo generare ?

50. *Dixit autem illi Dominus Deus : Sume mihi vitulum trimum, et capram trimam, et arietem trimum, et turturem, et columbam* (Gen. xv, 9). Præterirem hujusmodi interpretationem sacrificii, nisi quibusdam scrupulum hinc nasci adverterem eo quod aruspicinæ quædam scribi videatur solemnitas, quod post immolationem divisa sunt animalia, et contra faciem alterutrum posita, et consedit illis Abraham. Sed si vim interrogationis præmissæ et futuræ responsionis consideremus, advertere poterimus spei nostræ et fidei **334** convenire hujus sacrificii disciplinam. Vitulus enim aratorum animal est, deditum terreno labori. Capra ad aquarum similitudinem per ænigmata figuratur, eo quod αἴξ Græce παρά τὸ αἰσσεῖν nomen acceperit, ab eo quod est impetu ferri. Sic enim currit sicut et aqua. Possumus vel de fluviorum sono, cursu, vel maris violentis æstimare fluctibus. Aeri autem comparatur aries, quia omnibus animantibus utilius hoc

(22) Desunt in mss. aliquot, ac in edit. omnibus, hæc verba, *dixerunt vitulum*. Quod autem ad Græcas voces, eas Am. ex mss. quo propius potuit, imitatus est : verum cum illæ utpote vitiosæ Erasmi displicuissent, ipse aliam originationem commentus est in hunc modum : Græci δάμαλιν ἀπό τοῦ δαμάσθαι λίαν, eo quod dometur nimis. Quam phrasin etsi mutilam sequentes edit. amplexæ sunt. Nos vero locum in codice Corb. et aliis nonnullis scrupulosius inspicientes, lectionem nostram elicuimus. Porro *domari injuriis* hic non videtur aliud significare, quam domari labore ac verberibus.

(23) Cum dictio hæc mendose in quibusdam mss. et primis operum Ambr. edit. legeretur, Era. renouit ex conjectura ὀρμητικῆν. Atqui mss. melioris potæ satis aperte præferunt ἀφορμῆν, hoc est, sine

A animal generi esse humano reperitur, quandoquidem et vestis nobis usum exhibet, sicut aer hujus spiritus vitalem nobis ministrat substantiam. Unde et hunc ordinem factum puto, ut prius diceret : Sume mihi vitulum et capram, et tertio loco diceret arietem, eo quod prima illa, hoc est, vitulus et capra terris et mari materialibus comparentur elementis, et quia feminea dicantur : at vero aries masculinum quoddam animal est, vehemens natura, et violentum cornibus. Similiter autem aeris hujus spiritus vitalis est, ut masculus auctor et causa gignentium, movens terrarum genitalia, et velut quadam se miscens copula. Aliud ergo ad terram, aliud ad mare, aliud ad aerem vitalem mystice figuratur horum trium animantium genus.

B 51. Hæc traditio naturalis est : sed moralis etiam concurret et suppetit. In omnibus enim hominibus caro, sensus, et verbum est. Caro nostra vitula est : laborat, ut serat; laborat, ut colligat; laborat, ut pariat; innumeris fatigatur laboribus. Unde et Græci δάμαλιν dixerunt vitulam (22) ἀπὸ τοῦ δαμάσθαι με αὐτήν, eo quod dometur injuriis. Mascu-
C culorum boum labore, aratro, et jugo fungitur, femineos partus repræsentat cum multo ubere. Caro quoque nostra vitæ istius subjugatur necessitatibus, crebris quatitur doloribus, et multarum ærumnarum quodam curvata partu senescit. Jam illud quis ignorat, quod vehementior sit virtus animæ, cui velut nupta adhæret in istius vitæ cursu corporalis substantia? sensus autem nostri caprarum modo velut saltu quodam exsiliunt, et pascuntur præruptioribus, impetu suo ipsi commotiones excitantes animæ, et concutientes eam. Ad omnem occasionem præsto sunt, vel occursu femineæ pulchritudinis, vel odore suavitatis alicujus. Auditu pariter et tactu moventur velociter, quibus etiam animæ inflectunt constantiam, et velut a natura sui alienant eam. Unde et plerique ἀφορμῆν (23) dictam putant, quia ὀρμή impetus dicitur, eo quod ex quodam impetu sensuum, inflexionis atque alienationis nostræ causa nascatur. Feminei autem sexus speciem habet, ut etiam sensus nostri αἰσθήσεις Græce dicuntur femineo vocabulo (24). Effetarum modo animantium cito vacuantur, ubi partus suæ generationis, delectationisque effude-

D impetu, id enim in spiritalibus ea vox significat, cum eadem contrarium sonet in corporalibus. Erit igitur sensum animam ideo impetus ac motus ex natura sua vacuum dici, quod non in ipsa, sed in corpore eorundem motuum fons et origo resideat.

(24) Am. cum aliquot mss., et etiam sensus nostri *ecclatis Græce*, etc. Quod quidem Era. emendavit, et reliquæ postea edit. reposita voce αἰσθήσεις, quæ in melioribus mss. reperitur. Tamen in his nonnulla verborum diversitas est, sic enim isti, *ut etiam sensus nostri manet, αἰσθήσεις*, etc., ubi certe subintelligendum videtur *species feminea*. Rursus ubi cunctæ edit. legunt, *effetarum modo animantium*, melius legitur in cunctis mss... *animantium*.

rint, et iterum **335** excitatis cupiditatibus novos referunt impetus.

52. In ariete vero verbi ac sermonis nostri habetur similitudo, quod sit vehemens, sicut et sermo noster efficax operationis, et quædam ornatus nostri et tegminis causa sit. Aries per usum vestium ordine quodam gregem ducens, sicut ordo quidam vitæ ususque nostri verbo explicatur. Arbitror autem quod illud verbum magis intelligere debeamus, quod est Verbum Dei, cum quo aries iste habere videatur non mediocrem cognationem. Quod Verbum nos vere tegmine velleris sui vestivit, et in domum introduxit æternæ salutis. *Qui se pro nobis immolandum obtulit, qui tanquam ovis ad victimam ductus est, et sicut aries coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum (Isa. LIII, 7).* Ex quo ordinem quemdam substantiæ habemus et sacræ redemptionis, quod per ipsum conditi ac redempti sumus. Duplex igitur causa per Verbum, naturalis et moralis: naturalis qua condidit, moralis qua redemit. Philosophia quoque germinam speciem sui constituit in verbo, naturalem et moralem. Rationabilis enim utriusque portio est. Naturalem secundum mundi creationem, quam verbo assignat: moralem secundum justitiam, et æqualitatem vivendi, cujus vita et ratio de verbo.

53. Qua causa cum dies quadraginta complerentur (25) ex Mariæ Virginis partu, tulerunt Dominum nostrum Jesum in Jerusalem, ut offerrent Domino secundum legem, et ut darent hostiam par turturum, aut duos pullos columbarum (*Luc. II, 22-24*), eo quod in columba spiritalis gratia sit, in turture incorruptæ generationis natura, vel immaculati corporis castimonia. Merito ergo ad sacrificium jubentur post arietem turtur et columba sumi ut Verbo adhærere intelligas incorruptam castimonia, et spiritalem gratiam. Et hoc ipso quidem quod aves posuit, intelligere possumus cœlestium meritorum volatus. Sunt enim volucres cœli quæ veniunt et habitant in ramis ejus arboris quæ de grano sinapis surrexerit, cui cœlorum regnum comparatur (*Matth. XIII, 32*). Et Ezechiel apertos sibi cœlos dicit, et vidisse inter alia etiam rotam unam super terram conjunctam animalibus quatuor (*Ezech. I, 15*). Et infra: *Audiebam, inquit, vocem alarum eorum, sicut vocem aquarum multarum, et vocem sublimis Dei: et cum irent, ut vox verbi, sicut*

54. Unde quidam ad libros philosophiæ derivarunt, eo quod ipsum cœlum volucri simile sit. De-

(25) Ms. Corb., cum dies octo complerentur, etc.

(26) Mss. Corb., Long., Colb., Maz., dictionem, avem, restituit, cum in aliis atque in omnibus edit. omittatur.

(27) Desiderabantur in edit. quæ sequuntur inter duos uncinos comprehensa, legebaturque locus hoc modo: *Virtutes sunt quæ de te poscuntur.* Sed omissa primus exhibuit Gill. in variis lectionibus ad calcem suæ edit., auctoritate duorum codicum antiquissimæ manus, scilicet Dionysiani ac Sorbo-

anique Plato currum volucrem dixit esse cœlum, ex eo quod propheta dixerat: *Cum irent animalia, ibant et rotæ conjunctæ illis; et cum elevarent se animalia a terra, elevabantur rotæ (Ibid. 24).* Sed propheta non cœlum ipsum avem (26) dixit, sed aves esse in cœlo. Denique et David ait: *Cœli enarrant gloriam Dei (Psal. XVIII, 2)*, hoc est, potestates cœlestes, velut cum spectatur pulchrum elementum, prædicatur operator. Animam autem describit propheta, cujus motus sunt quatuor velut equi, λογιστικόν, θυμητικόν, ἐπιθυμητικόν, διορατικόν. Hæc **336** animalia quatuor, id est homo λογιστικόν, leo θυμητικόν, vitulus ἐπιθυμητικόν, aquila διορατικόν. Ideo ratio præmissa est, ut reliquia rationem sequantur. Ideo cum homine a dextris est leo, id est, cum ratione commotio a dextris est. **B** animalia quando elevantur, elevantur etiam rotæ. Rota autem vita est super terram, qua vivimus. Si animæ nostræ motus quatuor elevantur, elevatur et vita nostra. Ideoque addidit: *Quoniam spiritus vitæ, inquit, erat in rotis (Ezech. I, 20).* Anima ego magis currus est, quæ ait in Canticis canticorum: *Posuisti me currus Aminadab (Cant. VI, 11)*, id est, Domini nostri. Non ergo philosophiæ traditioni descriptio concurrens prophetica. Denique vocem alarum audisse se dicit propheta. Istæ alæ virtutes sunt (27) [quæ maximo et duplici plausu prudentiæ, fortitudinis, temperantiæ, justitiæ suavem decorem, vitæ cantilenam resultant]. Plato autem dulces quosdam sonitus siderum mutuavit sphæræ cœlestis generari conversione, famam magis et pompam, quam veritatem secutus. Nam licet Origenes quoque noster, hoc est, ecclesiastico vir officio deditus, planetarum stellarum quamdam inenarrabilem motu harmoniam esse suavissimi illius soni cœlestis asserat, tamen etiam ipsum plurimum indulgere philosophorum traditioni pleraque ejus scripta testantur; quod eo scripsi, ut et ab aruspiciæ et a philosophiæ traditione sacrificii istius interpretationem secernerem. Velint alii doctrinam probare suam; ego juxta Apostolum timidus malo, quam doctus videri, qui ait: *Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam et inanem seductionem secundum traditionem hominum, secundum elementum hujus mundi, et non secundum Christum (Coloss. II, 8).*

55. Quod autem ait: *Divisit Abraham corpora, et consedit illis (Gen. xv, 10)*, ne quis extispicium putet, aruspiciæ verba esse non nego; sic enim audio: sed divisionem corporum quadrupedum,

nici. Nos vero eadem in textum restituimus, freti mss. Corb., Long., Colb., et Maz., quorum primus 800 annos æquat, aut superat. Et quidem Ambrosiana esse minime negabit, qui stylum, materiæ cognationem atque ordinem diligentius introspexerit. His adde quod nonnulla citantur a Bart. Urbinatè in Milleloquio Ambrosiano ad vocem, *cœlum*; unde colligas hoc fragmenti in Italiæ quoque mss. quibus usus est, exstitisse.

cum lectio factam astruat, non factam avium, utique si inspectio fuisset istorum, etiam avium facta esset divisio, ut fieret inspectio. Quid si fidei nostræ hoc convenit? Et ideo quod supra aruspicinam verbis nobis dat traditio requiramus. Diximus supra quia in vitula terram accipimus, in capra aquam, in ariete aerem, quod ipso nomine colligitur, quod trima ad sacrificium sumi jubentur, quia terra ipsa inter tres dividitur species sui; aut enim continens, aut insula, aut peninsula est: aqua ipsa in tria, quia aut mare est, aut fluvii, aut lacus; nam fontes, aut putei privata negotia nequaquam digna divisione generali et publica; putei latent, fontes aliis originem præstant. Aer quoque habet divisiones temporum veris, æstatis, autumnii, hiberni; et hæc mundana divisio est. Quo hoc proficiat? Ut cognoscamus Deum esse horum auctorem moderatoremque omnium, qui omnibus ordinem rebus dederit, et ea divisione distinxerit, ut his colligas posse tibi Deum conferre quæ pie postulas, et spondet implere.

337 56. Itaque Abraham quia promittenti Domino terræ hæreditatem responderat: *Unde cognoscam quia hæres ero terræ hujus* (Gen. xv, 8), per illas species hostiarum informatur, ut credat Deum esse supra mundum, qui universa quæ mundi sunt provida distinctione dividerit: sed ea quæ sunt divisa resolvi postea, ea autem quæ non sunt divisa (aves enim, hoc est, turturem et columbam non divisit) nunquam resolvi, fides enim manet integra, quæ columbæ more in sublime subrigitur. Iustrans superna, et spiritalibus alarum remigiis cælum circumvolans. Turturi quoque mens illa confertur, quæ avis usu istius secretis alitur, intelligibilem illam et indivisam quærens Trinitatis substantiam, refugiens plebem quamdam creaturarum et corporeæ se non miscens congregationi, atque ab omni passionum labe secernens. Hoc sacrificium de te poscitur. Qui tales offert hostias, fidem et castimoniam mentis, simplicitatis gratiam, charitatis et pacis affectum, ipse se beatæ illius terræ agnoscit hæredem: sicut etiam Dominus apertius in Evangelio declaravit dicens: *Beati pacifici, quoniam ipsi possidebunt terram* (28) (Matth. v, 9).

57. Accipe aliam divisionem. Caro quoque nostra ipsa Dei ordinatione divisa habet membra omnia. Duo oculi sunt, binæ aures, duæ genæ, nares divisæ, dentium geminatus ordo, ubera, scapulæ, manus, latera, femora, genua, crura, pedes, nonne bina omnia, ut subnixa geminatis subsidiis omnia nostra obire videantur officia? Anima etiam divisionem suarum patitur portionum. Nam διορα-

(28) Ita mss. Corb., Long., Colb. et Maz; alii vero, et priscae edit., *Beati pacifici, quoniam ipsi Deum videbunt, vel quoniam ipsi possidebunt terram.* A quibus omnibus discedens Rom. habet ut Vulgata, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt, vel beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram.*

(29) *Superiora*, supple, animæ cuius ideo partes

Α τικόν, hoc est, superiora (29), quasi oculi quidam contrarii, rationabile est et irrationabile. Rationabile ipsum dividitur circa mentem et sermonem. Sensibile ejus in auditum et visum, quibus vitæ hujus cumulatur gratia. Nam odor et gustus vitalis usus videntur necessarium præbere ministerium. Nares jugi flatu aspirationem recipiendo vitalem, continuato quodam substantiam hominis cibo pascunt. Gustus autem potu epulisque generatur. Quintus vero sensus, hoc est, tactus, velut admistus est illis quatuor. Odor et gustus quædam magis alimenta sunt corporis, quibus hujus carnis militia subsistit. Visus vero et auditus mentem adjuvant. Hæ sunt divisiones quæ secundum carnem nostram animamque a summo operatore divisæ sunt.

B 58. Unde oportet nos colligere quia etiam iste mundus velut per membra quædam gemina, et tanquam ἀντιπρόσωπα distributus est: terra in montes et in campos, ut sunt partes nostri corporis clatiores aliæ, aliæ planiores. Eminent scapulæ, et pedum superiora, vel manuum: latera vero et inferiora cervicis, velut valles trita et concava (30). Quod et de vola manus intelligere licet. Nam in ipso calcaneo pedis eminere alia, media autem sinuata esse quis dubitat? Aqua in mari salsa, in flumine dulcis, vel in fontibus. Est aer hiberno-frigidus, veris mensibus temperatus, calidus astate. Ergo ista divisit operator. Mentem autem nostram, quæ modo avium, virtutum **338** diversarum et vigoris sui vecta remigiis, super cælum evolat, non divisit, quia Trinitati adhæret dividenti omnia, soli indivisæ. Unde philosophi superiorem mundi hujus substantiam quam æthera vocant, non ex cæterorum elementorum volunt admistione constare: sed splendidam, et multo refulgentem lumine, quæ non terræ sordidum, nec aquarum humidum, nec aeris nebulosum, nec ignis ipsius rutilum quidquam recipiat, ex quinta quadam αὐστία esse asserunt, et velut volucrum mundi hujus mentem velociorem purioremque esse cæteris partibus. Nam aliæ mistæ sibi et concretæ sunt. Nos autem nihil materialis compositionis immune atque alienum putamus, præter illam solam venerandæ Trinitatis substantiam, quæ vere pura ac simplex sinceræ impermistæque naturæ est: quamvis aliqui putent de illa quinta αὐστία lucem esse clariorem, de qua dixerit David quod Deus sit circumdatus, lucem sicut vestimentum (Psal. cii, 2), et Apostolus scripserit de ipso omnipotente Deo, quod *solus habeat immortalitatem, et lucem habitet inaccessibilem* (I Tim. vi, 16).

superiores esse dicit, facultatem cogitandi ac ratiocinandi, et facultatem sentiendi, quia his passiones, sive facultates irascendi et concupiscendi inferiores sunt ac minus necessariae. Sub διορατικῶν vero id quod λογιστικόν dixerat, hoc loco comprehenditur.

(30) Edit. omnes, *valles terræ et concava*, contra mss. omnium auctoritatem.

59. Qua autem ratione dixerit quod aves descen- A
derint supra divisa corpora vitulæ, capræ, atque
arietis (*Gen. xv, 11*), non facile reperio, nisi quod
omnia terrena, maritima, atque ipsa aëria plena
sunt insidiarum ac perturbationum. Videntur enim
aves istæ cibi causa descendisse supra corpora.
Naturaliter autem violentiores potioresque viribus
super infirmiores irruunt, et quasi mortuis corpo-
ribus incumbunt, ex improvise frequentius ir-
ruentes: vel, quod verius puto, quia princeps
mundi hujus, et volucres cœli, spiritualium ne-
quitia quæ sunt in cœlestibus, eos qui mundana
sollicitudine curaque divisi sunt, gravi motu inces-
sant, et velut cadavera mortuorum dilacerent dente
aspero. De his enim dictum est: *Relinque mortuos
sepelire mortuos suos* (*Luc. ix, 60*), quia sunt de
regno diaboli qui in seipsum divisus est. Qui au- B
tem sunt de regno Dei, quibus dicit Jesus: *Regnum
Dei intra vos est* (*Luc. xvii, 21*), hi non sunt di-
visi, quia adhærent Deo, *quoniam qui adhæret me-
retrici, unum corpus est: Erunt enim, inquit, duo
in carne una. Qui autem adhæret Domino unus spi-
ritus est* (*I Cor. vi, 16 et 17*). Isti ergo non sunt
mortua corpora, ut volucres cœli comedant eos,
sed sunt spiritus, facit etiam Deus angelos suos
spiritus. Denique supra columbam et turturem non
descenderunt, quia divisæ istæ aves non erant. Non
sunt enim divisi justi quibus dicitur, ut sint sim-
plices sicut columbæ (*Matth. x, 16*). Ideoque dicit
David, quia *et passer invenit sibi domum, et turtur
nidum sibi ubi reponat pullos suos* (*Psal. lxxxiii, 4*).
Hæc spectabat Abraham, hæc profundo et spiritali C
considerabat intuitu.

60. Ideoque scriptum est: *Consedit illis Abram*
(*Gen. xv, 10*), non quasi aruspicinæ, sed quasi cœ-
lestis revelationis interpretis, signa divinæ operatio-
nis explorans. Mens enim directa ad Christi gra-
tiam videbat hunc mundum plenum esse iniquita-
tis, quæ velut a summo cœli volaret, et opprimeret
infirmos terræ: pudicitiam autem, fidem, sincerita-
tem nullis esse obnoxias passionibus: **339** ava-
ritiam vero, et sollicitudines sæculi quibus suffo-
cantur qui habent voluptates divitiarum, dilacerari
ac dividi. Unde et divitiæ dictæ sunt curæ et cogi-
tationes mundi hujus (*31 Matth. xiii, 22*), quod
mentem dividant, atque in diversum scindant, et in
partes trahant, nec sinant incorruptam esse et D
integram. Vir ergo pacificæ mentis considerabat, et
considerabat quatenus prohibere cominus posset ea
mala, quæ hominibus invchuntur; mens enim sa-
pientis viri ac justi mederi studet humanis casi-
bus, et prohibere ac resecare animarum nostrarum
labores.

(31) Am. atque Era., *Unde et divisæ dictæ sunt, quod, etc.* Gill., *Unde et divitiæ dictæ sunt curæ, quod, etc.* Rom. omittit, *curæ*. Videntur autem hic significare Ambrosium vocem, *divitiæ*, a verbo, *divido*, voluisse deductam, cum minime obscurum sit verum sanctum alludere ad locum e parabola seminum, quem notavimus. Nostram autem lectio-

CAPUT IX.

Quare ceciderit excessus ac timore super Abraham; quidve redditum eidem oraculum de suæ posteritatis peregrinatione et servitute in Ægypto, de morte propria, deque liberatione posteritatis ejusdem significet? Quo denique visio flammæ atque fornicis pertineat?

61. Denique quam hoc Abraham spiritali et prophético affectu fecerit sequentia docent. Nam *solis occasu excessus cecidit super eum: et ecce timor magnus et tenebrosus incubuit super eum* (*Gen. xv, 12*). Excessus prophetis fieri solet, sicut habes Prophe- tam dixisse: *Ego dixi in excessu meo: Inanis homo mendax* (*Psal. cxv, 2*). Excedit enim mens prophetæ velut fines quosdam humanæ prudentiæ, quando repletur Deo. Et ante evacuat se cogitationibus et disceptationibus sæculi hujus, ut adveniendi gratiæ spiritali puram se et exinanitam præbeat, superveniat, in eam Spiritus sanctus magna se vi infundens, ita ut mens hominis subito turbetur. Denique angelus venit ad Mariam, et cum sedulitate et gratia venit, et tamen Maria mota est in introitu ejus. Unde angelus ait ad eam: *Ne timeas, Maria, invenisti enim gratiam apud Deum: et ecce concipies in utero, et paries filium* (*Luc. i, 30, 31*). Cognoscimus ergo quia quando venit gratia Dei super propheticam mentem, subito irruit, et inde incubuisse et cecidisse super prophetas Spiritum sanctum legimus, quia excessum patitur, et turbatur, et timet, et quibusdam ignorantia et imprudentiæ tenebris offunditur; sicut et in Actibus apostolorum legimus (*Act. ix, 3, 4*) quia circumfulsit super Saulum de cœlo, et cecidit, et horrore animi turbatus est, et audivit vocem de cœlo dicentem: *Saule, Saule, quid me persequeris* (*Ibid. 4*)? Desinit enim videre sæcularia, qui incipit audire divina. Unde et timorem Abraham et tenebras mirari non debes, quasi præter virtutem aut meritum ejus acciderint, cum prophetarum consuetudini congruere advertas, quando adjuncta, ut cognoscant futura (32).

62. Continuo autem dictum habes ad eum: *Sciendo scies quod peregrinum erit semen tuum in terra non sua, et servitio opprimuntur, et nocebunt eis, et humiliabunt eos annis quadringentis* (*Gen. xv, 13*). Merito tenebrosus **340** horror et magnus factus est, quia magna oracula deferebantur, cum de populo sæculorum dabatur præceptum. Quo- modo tam facile capere istud mens humana poterat, maxime quæ admonebatur, ut in hac peregrinaretur terra? Non enim tam quæ futuræ erant declarabantur, quæ præscribebantur quæ facienda nobis forent: *Peregrinum, inquit, erit semen tuum, sive quia omnes homines peregrini esse debeamus,*

nem constituunt non modo sex mss. quos consulimus, sed etiam, teste Gill. in variis lectionibus, Sorb. exemplar, et Dion. vetustissimum quæ in istis bibliothecis jam non inveniuntur.

(32) Omnes edit. cum tribus mss., *quando cognoscunt futuua*. Mss. quinque, *quando adjuncta, etc.* Subintelligendum, *sunt timor et tenebræ, etc.*

in hac terra, omnium etenim pater est Abraham: sive quia verum semen Abraham peregri-
nctur in hoc mundo. Illud enim verum semen est, de quo dictum est: *In Isaac erit semen tuum* (Gen. xxi, 12). Denique qui se Abraham hæredem agnoscebat ait: *Advena ego sum in hac terra et peregrinus, sicut omnes patres mei* (Psal. xxxviii, 13). Qui enim peregrinus hic fuerit, civis in cælo est, qui autem in hac terra omnem animæ suæ substantiam constituendam putaverit, hæreditatemque hujus terræ acquirendam exsultaverit (33), a Dei regno excludetur. Unde Apostolus ad fideles viros, et cives Jerusalem illius quæ in cælo est, et Ecclesiæ filios dicit: *Ergo jam non estis advenæ atque peregrini: sed estis cives sanctorum, et domestici Dei* (Ephes. ii, 19). Non ergo hæc terra nostra est, de qua potest princeps mundi hujus dicere ostendens omnia regna orbis terræ: *Tibi dabo potestatem hanc, si procidens adoraveris me* (Matth. iv, 8): erunt omnia tua quæ sibi alieni vindicant, et servitio opprimunt populum Dei, ut servis ejus nocere, et humiliare contentur sanctos Dei. Denique ipse Filius Dei nihil sibi ex hoc mundo vindicandum putavit, unde ait: *Venit mundi hujus princeps, et in me invenit nihil* (Joan. xiv, 30). Diversi ergo domini in servitute nos volunt tenere, incessat diabolus, infestant angeli ejus passiones motusque corporis velut domestici atque intestini hostes inquietant. Foris pugnæ, intus timores: foris pugnæ, intus cupiditates. Aliena est enim interni corporis substantia puritati cordis, et ideo impugnat, vel certe repugnat. Bellum ergo quotidianum est, et intra castra eadem grave prælium, donec Deus misericors diabololum atque ministros ejus judicet, passiones restinguat, ac subjiciat menti sedulæ (34), exquirat animas nostras de omnibus offensionis, et periculi nostri auctoribus, qui ait: *Sanguinem animarum vestrarum exquiram de manibus omnium bestiarum* (Gen. ix, 5). Et Joannes vidit et dixit: *Quia mors et infernus missi sunt in stagnum ignis* (Apoc. xx, 14).

63. Itaque exhibunt justi, ut nihil de suo dimittant in hac terra: ne spolia eorum resideant apud incolas et possessores istius terræ. Qui etiam sic abibunt de terra Ægypti ista, ut vasa (35) quæ

(33) Rom. edit., *acquirendum sibi existimaverit* Aliæ omnes cum mss. omnibus... *exsultaverit*. Hic autem sensus esse potest, *exsultaverit quod sibi requirenda sit, etc.*

(34) Rom. edit. sola, *menti sedulæ*. *Et gentem cui servient judicabo ego dicit Dominus*. *Exquirat etc.* Item post aliquot lineas *in stagnum ignis*. *Post hæc vero revertentur huc cum suppellectili multa itaque, etc.*

(35) Edit. omnes cum tribus mss., *Quæ etiamsi abibunt de terra ista vasa, etc.*, mendose. Nos quatuor mss. auctoritate locum correctiorem damus.

(36) Ita cuncti mss. et vet. edit. præter quam quod ubi nostri *ad rationem*. Vat. cum edit. legit, *ad orationem* Subintellige utrobique, *curam post verbum habet*. At edit. Rom. ita præ se fert, *habet naturæ propriæ in plerisque rationem, etc.*

A sumpserunt ab Ægyptiis mutuo. vel aurea, inquit, vel argentea quibus ad tempus uterentur, secum auferant, et deprædentur Ægyptios (Exod. xii, 35, 36). Hæc vasa acceperunt voluntate Domini, et secum ea auferunt, quia resurrectionis filii sunt, quibus dicitur: **341** *Non peribit capillus de capite vestro* (Luc. xxi, 18). Vasa hæc Ægyptii dederunt, quæ de terra afflictionis sunt assumpta; et sunt alia aurea, alia argentea, quia omnis creatura Dei bona, et maxime hominis in terris præstantissima, quam honoravit Deus, ut inspiraret in faciem ejus spiritum vitæ, et omnibus præficeret animantibus. Hæc illa sunt vasa de quibus dicit Apostolus: *Habemus thesaurum in vasis fictilibus* (II Cor. iv, 7). Hæc est vestis Ægyptiorum qua vestitur anima nostra, ut locupletior hinc recedat, et quo hic vehementer laborabat, liberetur. Non solum enim omnis creatura ingemiscit, et parturit, sed etiam nos, donec veniat redemptio corporis nostri. Habet Dominus curam operis sui, habet naturæ promptæ in plerisque, ad rationem (36) ac benevolentiam. Neque enim excidi et perire patimur arbores. quarum circa primos fructus nobis fetura prorumpit, si posteriore ætate eas aut ventus decutiat, aut sol adurat, aut sufficiens et subministranda virtute siccitatibus deficiat substantia (37): sed melioribus auris differimus examinandas. Et ideo Dominus Deus noster bonæ voluntatis remunerator, etiam primæ futuræ atque indolis (38) contemplationem habens omne colligi patitur animæ nostræ patrimonium et reservari, futuri adventus illud probaturus temperie.

C 64. Memor itaque sui muneris quod immortale voluit esse æquis, sed si culpa non obrepsisset et gravis quæ fecit ut non expediret homines diu vivere, ait ad Abraham: *Tu autem ibis ab parentibus tuis cum pace, nutritus in senectute bona* (Gen. xv, 15). Patitur nos discedere (39) ex hoc sæculo, et secessione animæ hoc corpus resolvatur in terram suam, et fiat finis peccati: deinde per resurrectionem reformetur divinæ liberalitatis gratia. Ideoque dicit ad Abraham: *Tu ibis ad patres tuos*. Nonnulli putaverunt patres esse elementa, ex quibus constat caro nostra dum vivimus, et in quæ resolvimur. Sed nos qui meminimus matrem nobis

(37) Hanc lectionem quæ trium mss. ac edit. omnium est, eo retinemus quod alia non occurrat emendatior. Etenim mss. Corb., Long., Colb. et Maz. sic habent, *ut sol adurat: sed melioribus... examinandas, ut sufficiens et subministranda virtute siccitatibus deficiat vestris, animæ deficiat substantia*. Colb. ac Maz. loco primi, *deficiat*, legunt, *desiccet*. Quæ quidem aperte vitiosa sunt et a recentioribus mss. ac edit. ita dissident ut neutra lectio germana esse videatur. Si quis veram nactus fuerit, eam publicæ utilitati non invidet.

(38) Omnes edit. ac tres mss. *primæ futuræ indolis*, ut etiam supra aliquot retro lincis, *nobis futura prorumpunt*. Sed quatuor mss. melioris notæ locum restituunt.

(39) Rom. edit., *diu vivere*. *Patitur nos discedere*, omissis vocibus intermediis.

esse Jerusalem, quæ sursum est, quæ libera est, quæ est mater omnium nostrum, sicut dicit Apostolus (*Galat. iv, 26*), illos asserimus patres qui vitæ merito et ordine præcesserunt. Erat illic Abel pia victima, erat pius et sanctus Enoch, erat Noe, ad eos promittitur Abraham transitus. Transit enim qui de hac vita recedens ad vitam demigrat alteram, qua vivit mens sapientis et justi viri qui nutritus est in pace. Nam insipiens in bello nutritur et in discordiis: justus in senectute bona vivit. Non dixit longa, sed *bona* (*Gen. xv, 15*), quia justus bene senescit: injustorum autem nemo, quamvis cervis vivacibus diuturniore vita vixerit. Nam diu vivere commune sapientibus atque insipientibus est: bene autem vivere speciale sapientis est, cujus senectus venerabilis, et ætas senectutis vita immaculata: non diuturna, inquit, neque numero annorum computata, nec capillis canis **342** in capite, sed sensibus (*Sap. iv, 8*). Ille ergo bene senescit, qui bene senserit.

65. *Quarta autem generatione revertentur* (*Gen. xv, 16*). Historia quidem de Judæis videtur convenire, qui in Ægyptum transierunt, et de Ægypto exierunt. Quadringenti enim et triginta anni eorum illic exacti sunt. Sed non omnes centenos, et quot excurrunt, annos vixerunt, sicut Moyses, aut Jesus Nave, ut quartæ generationis tempus conveniat. Unde mysticum aliquid magis requiramus, eo quod tetras (40) omnibus numeris apta sit, et radix quædam decimæ ac fundamentum, hebdomadis quoque media. Denique nonagesimus tertius psalmus scribitur quarta Sabbati, eo quod hic numerus medius sit priorum et sequentium. Tres enim præcedunt eum, primus, secundus, tertius; et tres sequuntur, quintus, sextus, septimus. Qui hunc psalmum canit, velut aptis numeris vitam istius mundi transigit, quasi tetragonus, et stabilis, atque perfectus. In quatuor libris plenum Evangelium atque perfectum est. Quatuor animalia mystica sunt. Mundi quoque istius partes quatuor sunt, ex quibus congregati filii Ecclesiæ regnum Christi sacratissimum propagarunt, venientes ab Oriente atque Occidente, Septentrione et Meridie. Quadripartito igitur latere sancta surrexit Ecclesia. Decas quoque ex isto numero assurgit. Si enim connectas ab uno usque ad quatuor, hoc modo decimam facies. Computa unum, adde illi duo, fiunt tres: adde tribus tres, fiunt sex: et ad sex adde quatuor, fiunt decem. Tetras igitur decem implet, decas numerum omnem complectitur. Quatuor quoque ætates sunt hominis, pueritia, adolescentia, juvenus, maturitas. Paulatim assurgit et fundatur. Sapientia itaque

(40). Sic mss. omnes, et edit. exceptis ultimis Paris., quibus *eo quod trias*, etc. Vitiose. Non enim ternario numero, sed quaternario quæ sequuntur, possunt convenire.

(41) Colb., Long., Corb. et Maz., *pro ipsis acriis*, non male Cum enim supra cap. 8, n. 50,

summa prudentiæ quarto ætatum ordine venit. Meritoque ut si quis ante sub rege Ægypti fuit, maturioris tamen consilii exit de potestate ejus et legem sibi agnoscit sequendam. Tunc fit ei istius vitæ mare pervium. Similis ratio his quæ gignuntur solo. Ubi semen sparsum fuerit, solvitur humo: et primo prorumpit in radicem deinde, germinat, formatur fructus, et postea maturescit. Arborea quoque ipsæ primum fructum ferunt, deinde ipse adolescit fructus, accessu temporis mutat colorem, quarto ordine consummatur, hoc est, novissimo. Ita ergo et nos in terra hac afflictionis fugiamus lateres formare: sed lacrymis et gemitu provocemus Domini misericordiam, ut mittat nobis Moysen et Aaron, hoc est, legem et sacerdotem: sed illum verum Sacerdotem et sacerdotum principem, qui licet inter homines versaretur, dicebatur: *Ecce spiritus ante faciem nostram Christus Dominus* (*Thren. iv, 20*); et liberet nos de terra Ægypti, ut pascha Domini celebremus. Feramus etiam fructum fidei ab ipsa pueritia, augeamus in adolescentia, coloremus **343** in juventute, compleamus in senectute. Jam enim securis ad radicem arboris posita est, ut qui facit, fructum ferat. Adultam etiam maturamque segetem nostram messor inveniat, ut maturos fructus in apothecis recondat, ne immaturos hiems deprehendat, ventus decutiat, pluvia corrumpat.

66. Ego tamen arbitror significari magis inter adventum Domini priorem, et secundum qui futurus est iudicii dies, tempus medium. Ideo enim et ad solis occasum viro hujusmodi factus est pavor magnus, quia occidente jam mundo, futurum sacrificium declarabatur, quo mundus redimeretur, fides esset hostia, quæ non divideretur a filiis Abraham. Nam qui eam dividunt, non sunt Abraham filii. Fides comparatur regno cælorum: *Simile est enim regnum cælorum grano sinapis...* (*Matth. xiii, 31*); et *Simile est regnum cælorum negotianti* (*Ibid. 45*) qui emit agrum, et invenit in eo margaritam pretiosam. Regnum cælorum indivisum est, quia regnum Trinitatis unum est. Ideo perpetuum atque æternum, quia indivisum; omne enim regnum divisum facile destruetur. Hostia etiam foret pudicitia Trinitati dicata, post illud sacrificium, vitulæ quoque pro laboribus, quia sacerdotalis est victima: capræ autem, quia pro peccatis hostia: arietis, quia pro omni mundo, et pro ipsis arietibus (41) vel cælestibus, non solum pro hominibus, nec solum pro agnis, sed etiam pro hædis quos peccatricis generationis fetore exuit. Testificatur oraculum futuros adhuc in terra afflictionis Abraham filios, ut in agnone multorum et gravium certa-

aerem per arietem significari scripserit Ambrosius, potuit hoc vocabulo designare angelos, unde addidit, *vel cælestibus*, eo quod ut Philo, auctor ipsi familiarissimus. lib. *de Gigantibus*, tradit; *ψυχὴ δὲ εἶσι κατὰ τὸν ἀέρα πετόμεναι*. Idem gemina his habet lib. *de Confusione linguarum*.

minum se probent, et ita cum multa suppellectili aureorum et argenteorum vasorum spoliis opimis exeant et revertantur animæ, atque exeant pretiosa possidentes corpora diversarum virtutum, et præcipue castimoniæ possessionum thesauro repleta, sumpturæ etiam Christi iudicio de diabolo, et ejus ministris, cæterisque qui sibi voluerunt nocere, vindictam. Tunc erit pavor magnus etiam justorum. Nemo enim sine peccato. Omnes habebunt quod timeant, quia impleta peccata erunt. Et cum superabundaverit peccatum, superabundabit et gratia (42.)

67. Iterum cum jam sol esset ad occasum, flamma facta est: et ecce fornax fumigabunda, et lampades ignis quæ pertransierunt per media divisa illa (Gen. xv, 17). Etiam si dubitaretur de superioribus, confirmarent sequentia, quando flammam factam ad occasum legimus, quæ illuminaret vespertina mundi tempora et fulgeret in tenebris, ac revelaret latentia. Denique continuo visa est fornax fumigabunda, cujus similitudine exprimi videtur vita humana implicata iniquitatibus sæculi istius atque involuta, non habens veri fulgoris claritudinem, et splendorem sinceri luminis. Intus quasi fornax æstuat diversis cupiditatibus, et quibusdam desideriorum anhelat ignibus: foris velut quodam fumo attextitur, ne videat veritatis 344 faciem. Obumbrantur itaque et obducuntur quadam caligine oculi animæ, ut confundatur globo quodam fumigantis nubiculæ mentis aspectus, ne pura possit spectare negotia, donec cælestes lampades dirigat Dominus Jesus, hoc est, fulgorem gloriæ suæ, quando, inquit, non indigebunt luce lucernæ, et lumine solis: quoniam ipse Dominus erit lux omnibus (Apoc. xxii, 5), et ipse illuminabit omnia mundi istius, quorum supra cognita est divisio, nunc manifesta in lumine, non per speculum in ænigmate, nec in parte, sed facie ad faciem veritatis soliditas, atque illud quod perfectum est, possit videri.

CAPUT V.

Cum dicitur Abraham, Semini tuo dabo terram hanc (Gen. xv, 18), ei vera beatitudo promittitur, magis tamen præfiguratur Ecclesia, cujus typus in Sara sterili, ut Synagogæ atque hæresum in Agar ancilla exprimitur. Quæ debeat esse sapientis vigilantia; et quid sit, quod Abrahæ Deus pollicetur illis verbis, Augebo te valde (Gen. xvii, 6), etc.

68. Post hæc secutum est oraculum Dei dicentis: Semini tuo dabo terram hanc, a flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphraten (Gen. xv, 18).

(42) Idem mss., ut cum sup.... superabundet gratia.

(43) Ambrosius hic et lib. de Parad. c. 3, n. 14, docet Nilum eundem esse ac Geon quem ex paradiso terrestri fluere Scriptura tradit. Quæ opinio etsi apud Patres communior sit, ab aliquibus tamen rejicitur. Vide Petavium, Animad. in Epiph.; Scaligerum, de emend. Temp. et alios.

(44) Mss. aliquot, ac edit. quædam antiquiores, nec ullius vi: quod ut emendarent recentiores, in-

A Qui futuram gloriam demonstraverat, debuit etiam conferenda virtutum merita polliceri. Ipse enim et adjutor laborantium, et remunerator innocentium est. Ægyptus hic nomen non regionis, sed fluminis est. Sic enim veteres Nilum vocabant, sive quod ipse regioni nomen dedisset, sive quod regionis accepisset vocabulum. Denique et poeta Græcus testificatur ita esse, dicens:

Στῆσα δ' ἐν Αἰγύπτῳ ποταμῷ νέας ἀμφιελίσσας.
(Homer., *Odys.*, ε)

B Angustum autem et vile est, ut putemus quod cælestibus signis terrena sponderit. Itaque consideremus ne forte perfectam beatitudinem et consummationem bonorum meritorum, promiserit. Perfecta enim beatitudo ex tribus istis videtur subsistere, corporis, atque animæ, et accidentibus bonis, quæ Græci ἐνόησα dixerunt, ut sit corporis castimonia, patientia, vel temperantia, sit animæ prudentia atque justitia. Ægyptus igitur flumen corporalia videtur significare. Unde et Geon (43) (Gen. ii, 13) dictus est ipse fluvius, quia de terra figuratus est homo. Euphrates autem quæ sunt animæ, eo quod fons sit justitia cæterarum virtutum, quæ virtutes alias illuminet. Prudentia enim sine justitia nocet: fortitudo quoque nisi eam justitia temperet, intolerabilis insolentia est, furori quam rationi propior, dominationi quam libertati, Sobrietas et temperantia privata bona sunt, nec ulli usui (44), nisi justa erga Deum reverentia, et fidei mente pietatem colas. Justitia sola est quæ virtutes omnes complectitur, et commendat omnes.

C Accidentia quoque sunt negotiationes, mercaturæ, et agriculturæ, competentia quæstus laborum operumque ruralium. Sunt etiam corporis accidentia salubritas, et 345 commoditas valetudinis, decus, fortitudo, quæ ex tempore accidunt, et cum ætate mutantur.

69. Non mediocrem hanc triplicem gratiam putes. Habes enim perfectionem perfectam in Evangelio. Nam cum dixit Dominus Jesus legisperito illi: Diliges Dominum Deum tuum (Matth. xxii, 37), animæ justitiam mandat tenendam. Etiam si honorari parentes justum est, quanto magis parenti omnium deferre debet honorificentia? Rursus cum dicit: Non occides, non adulterium, non furtum facies, non falsum testimonium dices (Matth. xix, 18), virtutes corporis servandas admonet. In posterioribus vero dicens, Nemo est qui relinquat domum (45) aut parentes, aut uxorem, aut filios propter regnum Dei, et non recipiat septies tantum

duxerunt, nec ullius vis. Sed etsi sensu non careat emendatio, nostram tamen totidem litteris exhibent probationes mss., verum ita conjunctis verbis, ut in earum lectione hallucinari primum fuerit. Et hinc recentiorum mss. ac edit. corruptio.

(45) Hic locus paulo aliter habetur in Bibliis, seda Cypriano iisdem verbis quater citatur. Vide lib. iii ad Quirin. cap. 16.

nunc in hoc tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam possidebit (Luc. xvii, 29, 30). nonne incrementa bonorum accidentium cum animæ corporisque remuneratione promittit?

70. Hæc quæ simplicibus verbis sacra Scriptura exprimit, magno quodam cothurno Aristoteles (lib. i *Ethic.* c, 8) et Peripatetici personant, atque extollunt. Pythagoricum quoque dogma esse testificantur sui. Sed quis illorum æquavit Abraham tempore? Quis auctoritate et sapientia Dominum, cujus oraculo Abraham triplicis hujus gratiæ munus agnoscit?

71. Dantur autem ei tanquam in disciplinam alienigenæ nationes, ut mens æqui observantissima recidat vitia, emendet errata. Magis tamen evidens Ecclesiæ declaratur mysterium, quia per apostolos ejus qui sunt Israelitæ, quorum patres, et ex quibus patribus Christus secundum carnem sub lege factus est, congreganda Ecclesia foret credituris populis nationum (46). Quos non otiose decem numero significavit, sed ut ostenderet quod illi ante perfidi, ubi mensuram pietatis implessent, profectio essent (47) fidei adepturi coronam.

72. Denique sequitur quia Sara uxor Abrahæ sterilis fuerat (Gen. xxvi. 1): erat autem et ancilla Ægyptia cui nomen Agar, quod ad Ecclesiam pertinere in ea expositione quam de moralibus scripsimus, apostolicis docuimus exemplis (lib. i *de Abraham.* c. 4). Ecclesia enim sterilis videtur in hoc sæculo, quia non sæcularia parturit, nec presentia, sed futura, hoc est, non ea quæ videntur. Hujus ancilla est Synagoga, vel omnes hæreses, quæ servos, non liberos creat. Ideoque Agar dicitur *habitatio*. Etenim temporalis spem fovet, non perpetuæ possessionis gratiam tenet. Itaque ut non insolens partu corporeo fiat ancilla ejus, et jus Ecclesiæ sibi vindicet, dicitur ibi: *Ejice ancillam et filium ejus: non enim hæres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac* (Gen. xxi, 10).

73. Sed etiam in singulis Sara est, et in singulis Agar. Sara virtus vera est, vera sapientia: Agar autem est versutia, tanquam ancilla perfectioris virtutis. Alia enim sapientia spiritalis, alia sapientia hujus mundi. Ideo etiam Ægyptia scribitur, quia philosophica eruditio abundavit in Ægypto. Denique et Moyses eruditus erat in omni sapientia Ægyptiorum, sed abjecit eam præferens Ægypti thesauris opprobrium pro Christi nomine. Nam si illam judicasset alicujus momenti esse sapientiam, non utique dixisset: *Precor Domine, non sum dignus ante hesternam et nudiustertianam diem, neque ex quo cæpisti loqui servo tuo; gracili enim collocutione et tardiore lingua ego sum* (Exod.

iv, 10). Denique quasi inerudito respondetur ei quod erudiretur a Domino: *Ego aperiam os tuum, et instruam te quod debeas loqui* (Ibid. 12).

74. Præclarum autem mysterium, quod lex non satis plena erat; ut persuaderet populis, et gentes vocaret, vel quia clausa foret usque ad Christi adventum, qui exponens nobis prophetica oracula, et proferens Lectionis veteris testimonia, veluti quoddam os legis aperuit, ut fidei clamor in totum perveniret orbem. Unde et mystice ait Sara: *Conclisit me Dominus ut non pariam; intra ergo ad ancillam meam, et filium facies ex illa* (Gen. xvi, 2). Quo agnoscat in prædestinatione fuisse semper Ecclesiam Dei, et paratam fidei fecunditatem, quando juberet Dominus prorumpere, sed voluntate Domini certo reservatam tempori. Denique sic scriptum est: *Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te* (Isa. xlix, 8). Advertimus itaque quod festinabat fides Ecclesiæ, sed conclusa erat ejus fecunditas. Quo verbo demonstratur quoniam exspectabat partus sui tempora, quia quod conclusum est aperi solet. Qua ratione conclusa fuerit, docet te Apostolus dicens: *Conclisit enim Deus omnia in incredulitate, ut omnibus misereatur....* (Rom. xi, 32). *Ut non volentis neque currentis, sed miserantis Dei* (Rom. ix, 16) esset gratia; ne te ipsum justificares, sed omnia tribueres Deo qui te vocavit. Nemo ergo pigrescat et excusationem prætendat desidiæ suæ, quo serius credat, quia scriptum est non volentis, neque currentis esse. Consideret enim quid additum sit, *Sed miserantis, inquit, Dei*. Talem te ergo præbe bonis studiis et prompta fide, ut Deus tui misereatur, et vocet te sicut Ecclesiam vocabit dicens: *Palam factus sum non quærentibus me* (48), *apparui iis qui de me non interrogabant* (Isa. lxxv, 1).

75. Et recte præmissa sunt inferiora, ut meliora sequerentur. Peperit ancilla servos, ut eos Ecclesia liberos faceret, et de servitute populos ad libertatem vocaret, de culpa ad innocentiam, de offensa ad gratiam. Singulorum quoque hominum si spectes ordinem, non omnes a perfectis inchoaverunt, nec apud omnes tempore prima est, sed merito antiquior perfecta virtus. Prudentis igitur mentis est considerare, quandiu in perfecta est anima, quæ sunt secum deliberet, ut vel in posterioribus se exerceat virtutum disciplinis, donec exercitii usu valescat; dum vero se erroris involucris exuerit, et ab omni enodaverit offensione, consummatam sui purgationem exhibens, tunc suo nitatur ordine magnos partus edere.

76. Præterea dicitur Abrahæ: *Esto sine reprehensione* (Gen xvii, 1): cui debatur spiritus sa-

(46) Vet. edit., *crediturus populus nationum*. Et paucis versibus interjectis eadem edit., *sterilis fuerat, quod ad Ecc.*, etc. Utrumque locum mss. Corb., Long., Colb. et Maz. nobis restituerunt.

(47) Rom. cod. Maz., *perfecta essent*.

(48) Vet. edit. cum mss. Colb., Torn., Valc. et

Maz., *factus sum quærentibus me*; recentiores, *factus sum a non quærentibus me*; utræque cum iisdem mss.,... *qui me non*. Melius cod. Corb. et Long., *factus sum non quærentibus me*; quibus cum Colb. et Maz., *qui de me non*, etc.

pianti sanctus, integer, bene mobilis, immaculatus. Oportet igitur viri sapientis animam die noctuque in exercitio jugi specula prætere, nunquam somno indulgentem, perpetuis vigiliis intentam Deo ad comprehensionem rerum earum quæ sunt, et singularum causarum cognitionem. Sed etiam futurorum interpretis sapientia est, scit præterita, et de futuris æstimat. Scit versutias sermonum, et solutiones argumentorum. Signa et monstra scit antequam fiant, et eventus temporum et sæculorum. Non potest igitur bonus atque perfectus non esse qui hanc acquisierit, quia et omnem habet virtutem, et imago bonitatis est. Unde et sæculi istius sophisticæ traxerunt definitionem hujusmodi, quod sapiens vir bonus dicendi peritus sit.

77. Redeamus nunc ad donum Dei quo nihil plenius. Quid enim melius sapientia? Quid pejus vanitate? Quid deterius superstitione? Ideoque tanquam ei cui promiserat plenitudinem perfectionis, ait: *Augebo te valde, et ponam te in gentes, et reges de te erunt* (Gen. xvii, 6): quia ejus qui fidelis est (49), totus mundus divitiarum est, et augetur, non minuitur ut stultus. Ponitur in gentes Abraham, hoc est, fides ejus ad gentes transfertur, et reges sæculi qui crediderunt, et se subjiciunt Domino Jesu cui dicitur: *Tibi offerent reges munera* (Psal. lxxvii, 30). Nec illud absurdum, quia ex genere Abrahæ non solum reges erunt dignitate, verum etiam illi reges qui peccato non serviant, nec vincat eos malitia, supra quos regnum mors non habeat. Mentis quoque bonæ cognovimus reges esse et principes inventiones, quæ sicut Abraham mediocris quidem generationis proventus, non habet, sed abundat regalibus. Cui data est terra in possessionem, ut dominetur corpori, nec sit captiva carnalium voluptatum, sed quasi famulatu debito obnoxia caro menti serviat. Secundum personam autem Abrahæ evidens mysterium Ecclesiæ, quæ totum orbem fidei hæreditate possedit, bene pater electionis dicitur, pater fidei, pater piæ confessionis.

CAPUT XI.

Præceptum circumcisionis Abrahæ datum quid significet, quidve etiam infantibus octavo die non circumcisis intentatum sit exitium? Saræ nomini una littera additur. Abraham in faciem cadit et ridet. Num idem dubitaverit? Ipsi pro Ismaele oranti annuit Dominus, ac filium ex Sara promittit.

78. Et quia perfectum vocatur, oraculum perfectionis accipit. *Circumcidatis, inquit, omne masculinum vestrum, et circumcidatis carnem vestram* (Gen. xvii, 10, 11): perfecta autem circumcisio spiritualis est. Denique et lectio hoc docet cum dicit:

(49) Ita mss. Corb., Long., Colb. et Maz. Alii autem, ac vet., edit. *quia qui ejus est*. Rom. vero, *quia qui ejusmodi est*.

(50) Mss. supra laudati, *passis motus virilis, et feminarum menstrua* (passio scilicet) *sumat exordia non male*.

A *Circumcidite duritiam cordis vestri* (Deut. x, 16). Et hic plerique ita accipiunt, ut sit: *Circumcidatis omne masculinum vestrum*, hoc est, mentem vestram; nihil est enim mente validius. Deinde quia masculinum etiam sanctum dicitur: *Omnis masculus adaperiens vulvam sanctus Domino vocabitur* (Exod. xiii, 2). Quid autem mente sanctius, quæ dat bonarum semina cogitationum, quibus aperit vulvam animæ conclusam patiendi sterilitate, ut possit illas invisibiles generationes edere, utero illo videlicet spiritali, de quo dicit Isaias: *In utero accepimus et parturivimus spiritum salutis* (Isa xxvi, 18)? Circumcisio ergo cordis intelligibilis, circumcisio etiam carnis mandatur sensibilis: illa in veritate, in signaculo. Gemina itaque circumcisio, quia et animi et corporis quæritur abstinentia. Denique Ægyptii quartodecimo anno circumcidunt mares, et femine apud eos eodem anno circumcidi feruntur, quod ab eo videlicet anno incipiat flagrare passio virilis, et feminarum menstrua sumant exordia (50.) Legis autem lator æternæ signaculum circumcisionis carnalis in solis maribus exigit, eo quod ad misionis usum vir muliere vehementior sit: et ideo ipsius impetum infringere voluit circumcisionis signaculo. Vel quia viri licito se errare credunt, si solo se abstineant adulterio, meretricios autem usus tanquam legi naturæ suppetere putant, cum præter conjugium nec viro liceat, nec femine misceri alteri. Altiore autem interpretatione illud panditur, quod si mens purgata et circumcisa sit, exuta superfluis voluptatibus et cogitationibus, restringit animam ad sui castimoniam, purisque sensibus infusam bonorum facit partuum generatricem.

B **C** 79. Octavo autem die circumcidi puerum lex jubet, mystico utique præcepto, quia ipse est resurrectionis dies Dominica enim die resurrexit Dominus Jesus. Ergo si dies resurrectionis circumcisos nos et exutos inveniat delictorum superfluis, ab omni ablutos sorde, mundos a vitiis corporalibus, si hinc mundus exieris, mundus resurges. Circumcide igitur te non carne, sed vitio carnali. Et circumcide tuum non solum vernaculum, sed etiam pretio emptum. Si ad singula referas, vernaculi sunt motus naturales, pretio empti, ratione et doctrina acquisiti. Egent autem et illi et hi, tanquam virgulta, purgatione et incisione luxuriæ, ne evagentur ut sterilia sarmenta, et obumbrent inutilia fructuosis. Velut quædam omni vitio distenta multis incassum laborat (51): ita cavendum ne etiam nostra mens pluribus occupata, non solum bonos ingeneret partus, sed etiam inutilibus plerisque degeneret; simul ut vitis putata non facile silve-

(51) Quæ hic habes a voce, *laborat*, ad vocem, *mysterii*, cum in edit. deessent, nobis suggessere mss. omnes Gall. Non obscurus quidem hic erat hiatus, qui non male suppletus videretur, si verbis superioribus *incassum laborat*; adderetur vox, *vitæ vel quid simile*,

scat, dissolvatur cito, sed posteritati reservetur. Nam et ingeniosi multa pariunt, quæ utile est circumcidere, et qui doctrinam diligentia assecuti sunt, videre in se debent inscientiam.] Mysteriorum autem ratio dilucida. Vernaculi enim Judæi, pretio empti, sunt gentes quæ crediderunt; quia pretio sanguinis Christi redempta est Ecclesia. Ergo et Judæus, et Græcus, et quicumque crediderit, debet scire se circumcidere a peccatis, ut possit salvus fieri: et domesticus, et alienigena, et justus, et peccator circumcidatur remissione peccatorum, ut peccatum non operetur amplius; quia nemo ascendit in regnum cælorum, nisi per sacramentum baptismatis. Nec proderit superioris justitia temporis, et in fine vitæ justitiam dereliquerit. Ideo Paulus ait: *Pretio empti estis, nolite fieri servi hominum* (I Cor. vii, 23). Sunt enim contraria, **349** quia servitus peccato contrahitur, et pretio peccatum remittitur.

80. Hæc igitur simplici expositione abundare ad intellectum opinamur. Ideoque nec cubos geometricæ, nec tetragonum numerum philosophiæ, confessionem (52), ut aiunt, Pythagoricam, nec semper virgines, ut appellant, hebdomadis numeros cura discutimus inani, nec mundum radio formamus (53), nec cælum in pulvere quærimus, nec intra angustos abacos orbem concludimus: sed vera aperimus mysteria, unam salutem esse Christi resurrectionem. Conplantemur ergo similitudini mortis ejus, ut mereamur resurrectionis consortium. Et vetus homo noster simul sit confixus cruci, ut corpus destruat peccati.

81. Egregie autem infantia in primis vagitibus circumcidi mares lex jubet, etiam vernaculos: quia sicut ab infantia peccatum (54), ita ab infantia circumcisio. Nullum tempus vacuum debet esse tutelæ, quia nullum est culpæ vacuum. Et infans revocandus a peccato est, ne idololatriæ polluat contagio, et ne adorare assuescat idolum, et exseculari simulacrum, parentis violare nidum (55), pietatem lædere. Simul ne quisquam infletur, quod

52) Era., Gill. et Rom. edit., *quaternionem*, Aliæ omnes, ac mss. *confessionem*: sed eodem sensu. Hic enim ea vox sumitur pro illo Pythagoreorum jurejurando, de quo Plutarchus lib. 1 *de Placitis philosophorum*, ita scribit: Διὸ καὶ ἐφθέγγοντο οἱ ἑβδομηχοῖκοι, ὡς μεγίστου ὀρκου ὄντος τῆς τετραδίας.

Ὁὐ μὲν τὸν ἀμετέρον ψυχῆ παραδόντα τετρακτὸν
Ἡγλάν ἀενάου φύσεως βιζώματ' ἔχουσαν.

Hoc est: *Idcirco Pythagorici, quasi magnum esset jusjurandum quaternionis, pronuntiabant: Non per eum qui animæ nostræ quaternionem præbet naturæ æternæ fontem ac radices habentem. Jusjurandum autem propterea confessio dicitur, quod illo divinitatem ubique præsentem esse profiteremur contestamurque. Per quaternionem vero jurabant isti, quod cum numerorum omnium magnam rationem haberent, quaternarii tamen habebant maximam. Hujus rei causam eodem loco refert Plut. quia ex tetra de animam nostram putarent esse compositam. Eundem etiam consule lib. de Procreat. Animæ. Neque etiam probabilitate sua caret, quod volunt nonnulli*

A sibi justus videatur, ætatis maturioris processu Abraham circumcidi jubetur. Nec senex ergo proselytus, nec infans vernaculus excipitur, quia omnis ætas peccato obnoxia, et ideo omnis ætas sacramento idonea.

82. *Et erit. inquit, testamentum meum in carne vestra* (Gen. xviii, 13). Forsitan referatur hoc loco: Quomodo spiritalem dicis circumcisionem, cum oraculum dicat: *Erit testamentum circumcisionis in carne vestra?* Quasi vero animæ solius, et non passionum corporis exigitur temperantia. Nam et visus, et auditus, et odoris, et gustus, et tactus, et vocis ipsius quæritur quædam castimonia; quia et visus procacior habet crimen, et ideo scriptum est: *Noli intendere fallaci mulieri, neque capiaris oculis, neque abripiaris palpebris* (Prov. v, 2). Et in ipso auditu crimen est si seducat te meretrix, et multo blandimento sermonis et laqueis labiorum suorum te alliget. Et in ipso tactu crimen est; ideo tibi dicitur: *Ne multus fueris ad alienam, neque continueris amplexibus non tuam* (56) (Ibid. 20). Et in voce culpa est: laqueus enim fortissimus est homini sua labia, et abducitur a labiis sui oris. Et mel ipsum noli multum edere, ne evomas. Oportet ergo ut omnium sensuum acuta sit moderatio, ne aut impetus in vitium trahat, aut nimietas lædat, aut mora offensionem sit.

83. Non otiose autem, nec superflue plerique **350** hoc qui sequitur loco moveri videntur, ecquid ita dixerit Dominus: *Quoniam qui non fuerit circumcisis masculus, et qui non circumciderit carnem præputii sui octavo die, interibit anima illa de genere suo, quia testamentum meum interrupit* (Gen. xvii, 14). Grave enim putatur quod infanti octo dierum negligentia parentum fraudi esset futura, ita ut interiret anima ejus, cum ipsa lex etiam homicidæ (qui tamen non voluntarium facinus necandi hominis impleverit) civitates præscripserit (Josue xx, 3), ad quas confugiendo mereatur sanguinis impunitatem. Quomodo ergo aut illic ratio habetur fortuitæ necis, aut hic ratio infantia

Pythagoram per suam τετρακτὸν intellexisse ipsum Dei nomen τετραγράμματον. Vide Joan. Hier. Vossium lib. *De Philos. sectis*, cap. 6. Porro quod Ambrosius hebdomadam dictam fuisse semper virginem scribit, id ex Philonis lib. *de Septenario*, B, sumpsum videtur. Sed locum indicasse sufficiat.

D (53) Sic mss. quatuor melioris notæ. Alii vero et edit, *Nec solis radios fermamus*.

(54) Ita mss. Cord., Long., Torn. et Valc. Edit. autem era., Gill. et quædam Paris, *ab infantia circumcisio, ita et morbus*. Paris, vero anni 1661, *ab infantia morbus, ita et circumcisio*. Cum autem neque in Am. neque in mss. Colb. et Maz. vocem, *morbus*, aut *peccatum* reperire sit. hinc suborta videtur illa diversitas.

(55) *Violare nidum*, id est, thorum, ut habes Job. xxix, 18, *in nidulo meo moriar*, pro in lectulo meo.

(56) Edit. Rom. et quædam Paris., *neque continueris amplexibus non tuæ*. Ita certe LXX Interp. apud quos legas, μηδὲ συνέχου ἀγκάλαις τῆς μή ἰδίης: a qua lectione nec multum recedit Vulg., quam consule. Cæterum ab omnibus mss. et aut. edit. discrepare religioni est.

non habetur, in qua crimen non potuit esse aut dissimulationis, aut voluntatis; nisi forte putent aliqui, quia in morte filii gravius puniuntur parentes? Sed injustum putatur ut culpa nocentum inferatur pœna innocenti, vel propter pœnam nocentis innocens puniatur, aut fiat consors supplicii, qui dispar est merito. Unde aliqui putant quod de parente dicat exterminando, quod ejus intereat anima, non parvuli. Sed valde ambiguum est; licet suffragetur huic assertioni quod ait. *Quia testamentum meum interrupit.* Itaque hoc ad intelligentem magis, quam ad infantem referendum videtur. Alii graviora parentibus vel silentio minitantes putant Dominum Deum, quo plus timeant majores, quando nec infanti parcitur.

84. Mihi autem satis liquido patet dictum de uniuscujusque mente. Diximus enim masculi nomine mentem significari, quod sit validus mentis vigor, et animam in sui copulam trahat, sitque vehementior tanquam sexu potior, et virili validitate. Ergo hæc ratio est quod omnis mens quæ non fuerit circumcisa a superfluis corporalibus, et purgata solemni munere, ut exuat se passionibus et vitiis, interibit. Non caro, inquit, interibit, quia potuit salva fieri, si habuisset purgationem; nuda autem præsidii et incircumcisi cordis colluvione infirmior salutem generis sui non potuit servare. Omne autem genus videtur immortale, ut homo genus est, ut ullus (57) species est. Homo semper dicitur, ullus non semper, imo non deficit ullus. Deficit qui fidem non habet, persona deficit unius, conditio vel nomen hominum non deficit. Ex diuturno igitur et innoxio in id quod temporale est et noxium peccator deducitur, qui mentis suæ ascribere debet infantie, quod incautus fuit et intemperans, vel remissionem peccatorum non acquisivit: *Nisi enim quis renatus 351 fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei* (Joan. III, 5). Utique nullum excipit, non infantem, non aliqua præventum necessitate. Habeant tamen illam operam pœnarum immunitatem, nescio an habeant regni honorem (58).

85. Saræ quoque una additur littera, hoc est, R, ut vocaretur Sarra (Gen. XVII, 15). Quod utique par est, ut in superioribus, non unius adjectione pensari litteræ. Non enim munus Deo est una littera, sed virtus litteræ quæ exprimit muneris divini gratiam. Sarra enim dicitur ἀρχὴ ἐμῆ, hoc est, potestas mea, vel principatus mei initium vel regis. Sara

(57) Genus hic liberiori acceptione pro specie sumitur, sicut et species pro individuo. Quod autem legimus, ullum non semper dici, et tamen ullum non deficere, sic interpretamur, ut *ullus*, id est, aliquis, in primo membro hominem certum ac definitum significet, in secundo non item.

(58) Cum supra n. 79, dixerit affirmate, *quia nemo ascendit in regnum cœlorum, nisi per sacramentum baptismatis*, non injuria quis suspicetur hæc et alia nonnulla quæ pelagianismum sapiunt, ab hæretico aliquo fuisse intrusa. Quam etiam parum tota ultima hujus numeri pars primæ cohæreat vel cæcus

Græce dicitur ἀρχουσα, Latine *quæ regat*. Illa mortalis (59), ista immortalis: illa specialis, ista generalis. Est namque in me prudentia, in me castimonia, in me virtus, in me justitia, me solum regunt, et mihi dominantur, et sunt mortales. Moriente enim me, solvuntur et moriuntur etiam illa. Quæ autem prudentia generaliter dicitur, quæ castimonia, quæ fortitudo, cæteræque virtutes principales, sed generaliter principales, et reginæ quædam immortales, in his potestas est, immortale illud principale, sicut est regina Ecclesia quæ non me unum, sed univeros regat. Ergo speciem in genus, partem in universitatem, corruptibilitatem in incorruptibilitatem conversam videmus: quæ omnia Ecclesiæ convenire certum est. Non enim specialis hæc, sed generalis ratio est, nec partis sed universitatis salus. Ideoque his præcedentibus cum unumquemque prudentia sua ad hanc principalem et diffusam per omnes salutem deduxerit, in qua fons sapientiæ justitiæque est, requiritur generatio, et ille perfectæ partus jucunditatis, cujus nomen est Isaac. Nulla enim melior est voluptas, quam emendatæ gratia conscientiæ. Hinc Epicurei traxerunt summum bonum voluptatem esse, sed eam corporis magis inquinamento, quam sobrietate mentis æstimaverunt.

86. Quid est autem quod ait: *Et cecidit in faciem Abraham et risit* (Gen. XVII, 17)? Et hic reverentia significatur, quod timuit Deum velut libero risu lædere, quamvis risus lætitiæ declararet viri justique tantis gratulabatur promissis. Non enim dubitantis hic risus, sed credentis fuit. Simul quia cadunt ante Deum omnia, et mutantur et transeunt, sola illa immutabilis stat semper substantia. Aut fortasse et in hoc mysterio prophetavit Abraham Dominum Jesum, quod per susceptionem dominici corporis et resurrectionem tanti complenda oraculi gratia foret. Adorat igitur non elementum terræ de quo dictum est: *Et adorante scabellum ejus, quoniam sanctum est* (Psal. XCVIII, 5). Ubi enim corpus, ibi et aquilæ quæ adoraverunt versantem in corpore.

87. *Et dixit, inquit, in corde suo: Si centum annorum nascetur filius, et si Sarra nonaginta annorum pariet* (Gen. XVII, 17)? Græcus ἐν τῇ διανοίᾳ posuit, ut possimus 352 æstimare quia cordi suo quasi (60, alternanti secum dixerit: Si centenario nascetur filius, et nonagenaria pariet? hoc est Ætas generandi præterit, sed Deo omnia sunt possible; et videat.

(59) Hic aliquem aduisse suas nugas Era. et post eum Gill. adnotarant, moti scilicet obscuritate loci. Attamen si quis cum contulerit cum Philonis verbis, quibus Saræ vocabulum lib. de Nominum mutal, exponitur, haud parum luminis ad ejus intelligentiam nanciscetur; idem enim istine desumptus est.

(60) Rom. edit., *altercanti*. At cum aliis, atque omnibus mss. retinenda vox, *alternanti*, quæ ferme eodem sensu ponitur a Virg., IV Æneid.:

Hæc alternanti potior sententia visa est.

ideo facile etiam istud, ut sensibus revocet juven-
tutis annos, vires refundat, sterilibus det fecun-
ditatem.

88. Nec illud prætereundum, quod promissa sibi
generatione legitima respondit Abraham Deo:
Ismael vivat hic in conspectu tuo (Gen. xvii, 18).
Justi est etiam pro peccatoribus intervenire; et ideo
vel hoc credant Judæi, quia et pro ipsis intervenit,
si tamen credant. Hoc est enim vivere in conspectu
Dei, digna Dei Verbo negotia gerere; oculi enim
Domini super justos.

89. Unde et Dominus ait: *Etiam. Ecce Sarra
uxor tua pariet tibi filium. ... De Ismael autem exau-
divi te* (Ibid. 19. 20). *Etiam* cum dicit, confirmat
promissa; confirmativum etenim verbum est. Et
ideo prius generationem Ecclesiæ confirmat futu-
ram, ut verum cognosceret propheta quod de Ismael
se audisse dixit Deus, providens quia cæcitas Israel
ex parte haberet contingere, donec plenitudo gen-
tium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret. Ita-
que sicut testamenta hominum prius hæredem fe-
runt (61), postea legatum exprimunt, melioribus
hæreditatem, inferioribus legata: ita in Domini
testamento, unde et nos hunc morem accepimus,
hæres scribitur natura bonus, nobilis, legitimo
creatus conjugio: legato donatur inferior.

90. Promittitur autem generatio sequenti anno

(51) Edit. Rom., *hæredem scribunt*. Aliæ edit. et
cuncti mss., *hæredem ferunt*. Et post pauca ant.
edit., *ita in Deum in testamento unum, et nos, etc.*
Quam lectionem Rom. edit. ex conjectura emen-

A (Ibid., 21), ut advertas quam generationem polli-
ceatur Dominus, hoc est, non illam uteri corporalis
Sarræ, sed istum partum Ecclesiæ, qui esset futu-
rus. Denique et infra ait: *Revertar ad te in fructum,
et erit Sarræ filius* (Gen. xviii, 10). In quo utrumque
possumus accipere, et hunc conventum Ecclesiæ,
et fidelium resurrectionem.

91. Tertio decimo quoque anno quod circumcidi-
tur Ismael, ratio evidens: quia is qui incipere ha-
bet uti cognitione feminæ, ante debet recidere in
se ardorem libidinis, ut a superfluis absteineat
commissionibus, conjunctioni tantum se legitimæ
reservet.

B 92. Mentem quoque sapientis hospitem esse
debet, ut etiam aliis impertiat sui gratiam, et pru-
dentia suæ fructum aliis quoque dividat, atque ita
bonis epulentur doctrinæ cibis, epulumque ejus
exhibeat desiderantibus.

93. Tum præterea nesciat nisi secundum natu-
ram vivere, in cujus instituto et ordine Dei lex est.
Nulli se transversariæ cupiditati miscere noverit,
soliis sapientiæ præceptet copulam. Mandatis Dei
sæculi istius gloriam, et quamdam præsentis laudis
hæreditatem præferre nesciat: atque ut altaribus
Domini suas imolet utilitates, ita iudicii ignem
non excipiat, neque reformidet: sed magis etiam
ut alios eripiat, elaboret.

dare conata haud incommode sic reposuit: *Ita et
Deum in testamento usum, et nos hunc morem acce-
pimus, hæres, etc.* Verum potior nobis visa est om-
nium mss. auctoritas.

IN LIBRUM DE ISAAC ET ANIMA ADMONITIO.

Quemadmodum sanctus Ambrosius in primo libro *de Abraham* catechumenis hujus exemplo patriarchæ
Christianæ religionis, quam in pervigilio paschatis professuri essent, officia patefecerit, in altero autem
animæ per Adami peccatum lapsæ resurgendi, atque ad perfectionem enitendi modum demonstraverit,
in nostra ad idem opus Admonitione declaravimus. Prosequitur instituta acroamata præceptionesque
Antistes vigilantissimus, nec alia de causa secundum memorati operis librum, ubi Isaac natum et
circumcisum retulit, extemplo finiisse nobis videtur, nisi ut ex ejusdem cum Rebecca conjugio hominis
christiani animam, dum in genitili fonte renascitur, arctissimum quoddam spiritualis matrimonii cum
Verbo Deo fœdus inire ostenderet. Id hoc in libro quem propterea *de Isaac et Anima* inscriptum voluit,
perquam egregie præstitit (cap. 1). Enim vero postquam Isaac nativitate ac morte sua Christi figuram
extitisse, sicut et Rebeccam animæ paucis aperuit, definita ejusdem animæ natura, totum hominem
potissimum in ipsa consistere astruit (cap. 2). Hanc autem docet ideo esse imperfectam, quod rebus
corporeis ac sæculi voluptatibus adhærescat, contra vero primum ad perfectionem gradum facere, si
easdem fugiat, et supra illarum cœnum attolat sese. Hinc argumentum propositum aggressus Rebeccam
talem, cum ad Isaac veniret, fuisse dicit, quippe quæ divinum in illo Verbum ardenter expetere se testi-
ficatur clamans: *Osculetur me ab osculis oris sui* (cap. 3). Ipse quidem Ambrosius locum hunc aliosque
omnes Cantici canticorum versiculos etiam Ecclesiæ accommodari posse profitetur: sed cum eadem
mysteria tum alibi, tum vel maxime in enarratione psalmi cxvii enucleasset, hoc in libro totus incumbit,
ut animæ cum Verbo conjugium perpetuo mystici illius epithalamii commentario edisserat. Quod tamen
non ita accipias, quasi versum omnino nullum præterierit, cum re ipsa haud pauci, et ii præsertim qui
ad sponsi sponsæque pulchritudinem pertinent, omittantur; sed isti quominus unus sit operis contextus
nihil vetant. Porro ut distinctius atque ordinatius cceptum procedat, vir sanctus proponit (cap. 6)